

**SPOR SEYİRCİLERİNİN ZORBALIK DAVRANIŞLARININ
İNCELENMESİ (FUTBOL TARAFTARI ÖRNEĞİ)**

Yasin KARACA

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Yahya DOĞAR

Ortak Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Recep Sürhat MÜNİROĞLU

Doktora Tezi – 2019

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**SPOR SEYİRCİLERİNİN ZORBALIK DAVRANIŞLARININ
İNCELENMESİ (FUTBOL TARAFTARI ÖRNEĞİ)**

Yasin KARACA

**İnönü Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı
Ortak Doktora Programı**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Yahya DOĞAR

Ortak Tez Danışmanı Dr. Öğretim Üyesi Recep Sürhat MÜNİROĞLU

MALATYA

2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

İnönü Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüleri Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Otak Doktora Programı çerçevesinde yürütülmüş olan; **Yasin KARACA'nın** "**Spor Seyircilerinin Zorbalık Davranışlarının İncelenmesi (Futbol Taraftarı Örneği)**" konulu bu çalışması, aşağıdaki jüri tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 22/02/2019

Doç. Dr. Cemal GÜNDOĞDU
Jüri Başkanı

Doç. Dr. M.Fatih KARAHÜSEYİNOĞLU
Fırat Üniversitesi
Üye

Dr.Öğr.Üyesi Kürşat Yusuf AYTAÇ
Adıyaman Üniversitesi
Üye

Dr.Öğr.Üyesi Yarıya DOĞAR
İnönü Üniversitesi
Tez Danışmanı
Üye

Dr.Öğr.Üyesi Ümit YETİŞ
Adıyaman Üniversitesi
Üye

ONAY

Bu tez, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından kabul edilmiş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun ....../....../2019 tarih ve 2019/.....sayılı Kararıyla da uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Yusuf TÜRKÖZ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ix
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ	1
2. GENEL BİLGİLER	5
2.1. Futbol	5
2.1.2. Futbol ve Toplum.....	6
2.1.3. Futbol Cazibe ve Bütünleşme Alanı	7
2.1.4. Futbol Ayrışma ve Çatışma Alanı	8
2.2.1. Futbolda Kimlik Oluşumu ve Taraftar Kimliği	12
2.2.2. Futbolda Seyirci ve Taraftar	13
2.2.3. Futbolda Seyirci Tipleri	14
2.2.3.1. Seyirci	15
2.2.3.2. Taraftar.....	16
2.2.3.3. Fanatik	16
2.2.3.4. Holigan.....	18
2.3. Grup Kavramı ve Grup Davranışı.....	19
2.3.1. Taraftarlıkta Grup Davranışları	20
2.3.2. Taraftar Grupları	22
2.4. Futbolda İstenmeyen Davranış: Zorbalık	23
2.4.1. Zorbalık.....	24
2.4.2. Zorbalığın Tanımı	25
2.4.3. Zorbalık Çeşitleri	26
2.4.4. Siber Zorbalık	28
2.4.4.1. Siber Zorbalığın Tanımı ve Kapsamı.....	30
2.5. Şiddet, Saldırganlık ve Zorbalık Arasındaki İlişki	33
2.6. Zorbalığın Nedenleri ve Zorbaların Kişilik Yapısı	36
2.7. Zorbalıkla İlgili Araştırmalar	40
2.7.1. Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar	40

2.7.2.Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar	42
3. MATERYAL VE METOT	45
3.1. Araştırma Modeli	45
3.2. Araştırmanın Evreni.....	45
3.3. Araştırmanın Örnekleme	45
3.4. Veri Toplama Araçları	46
3.4.2. Spor Seyircilerinin Zorbalık Davranışlarını Belirlemeye Dönük Ölçek Geliştirme Çalışması.....	47
3.4.3. Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışlarını Belirlemeye Dönük Ölçek Geliştirme Çalışması.....	56
3.5. Veri Toplama Araçlarının Saha Uygulama Süreci	63
3.6. Verilerin Toplanması Kodlanması ve Bilgisayar Ortamına Aktarılması.....	64
3.7. Verilerin İstatistiksel Analizi	65
4. BULGULAR.....	67
4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	68
4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	69
4.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	70
4.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	70
4.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	72
4.6. Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	73
4.7. Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	75
4.8. Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	76
4.9. Dokuzuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	76
4.10. Onuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	78
4.11. On birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	78
4.12. On ikinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	79
4.13. On üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	80
4.14. On dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	81
4.15. On beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar	82
4.16. On altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar.....	83
5. TARTIŞMA	85
5.1. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Düzeylerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma	85

5.2. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Düzeyleri Arasında Anlamli İlişki Olup Olmadığına İlişkin Tartışma.....	86
5.3. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Yaşlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma.....	86
5.4. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Cinsiyetlerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma	89
5.5. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Eğitim Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma	91
5.6. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Meslek, Gelir ve Medeni Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma	93
5.7. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Maçları İzleme Yerleri, Maçları İzleme Sıklığı ve Maçları İzleme Şekillerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma	96
5.8. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışlarıyla Deplasman Maçlarına Gitme Durumu ve Taraftar Derneğine Üyelik Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma.	98
5.9. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Bir Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma, Sosyal Medyayı Kullanma Amacı ve Aracı Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma.....	102
6. SONUÇ ve ÖNERİLER	105
6.1. Sonuç	105
6.2. Öneriler	105
KAYNAKLAR	107
EKLER.....	130
EK 1. Özgeçmiş	130
EK 2. Kişisel Bilgi Formu	131
EK 3. Spor Seyircisinin Sözel ve Fiziksel Zorbalık Davranışları Ölçeği	132
EK 4. Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği	133
EK 5. Etik Kurul Onayı	134

TEŞEKKÜR

Bu alıŐma sűresi boyunca yűnlendirme konusunda yardımlarını gűrdűğűm, bilgiyi yorumlama konusunda duayen olan danıŐman hocam Dr. Őğr. Őyesi Yahya DOĐAR'a teŐekkűrlerimi ve saygılarımı sunarım. Ortak tez danıŐmanım Dr. Őğr. Őyesi Recep Sűrat MŪNİROĐLU' na katkılarından dolayı teŐekkűrlerimi sunarım. AraŐtırma konusuyla ilgili fikir veren, beni sabır ve anlayıŐla karŐılayan, eksiklerimi dűzeltme konusunda benden yardımlarını esirgemeyen deđerli hocam Doç. Dr. Cemal GŪNDOĐDU' ya teŐekkűrlerimi sunarım. Doktora eđitimim boyunca bana katkı sađlayan anabilim dalındaki deđerli hocalarıma, bu sűrete beni destekleyen, saygıdeđer meslektaŐlarıma çok teŐekkűr ederim. AraŐtırmanın saha uygulanmasında bűyűk yardımlarını gűrdűğűm sevgili űđrencilerime teŐekkűrlerimi sunarım. AraŐtırma konusuyla ilgili beni bűyűk bir misafirperverlikle ađırlayıp zaman ayıran taraftar grubu dernek başkanlarına teŐekkűr ve saygılarımı sunarım. AraŐtırma sűresi boyunca çok kıymetli zamanlarında yanlarında olamadıđım aileme gűsterdikleri űzveriden dolayı teŐekkűr ve saygılarımı sunarım.

Yasin KARACA

Malatya 2019

ÖZET

Amaç: Bu araştırmada futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot: Araştırmanın genel amaçları doğrultusunda nedensel karşılaştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın alışma grubunu, 2018-2019 futbol sezonu Türkiye Futbol Federasyonu süper ligde yer alan Yeni Malatyaspor, Spor Toto 1. Ligde yer alan Elazığspor, 3. Ligde yer alan Adıyaman 1954 spor takımlarını destekleyen rastgele örneklem yöntemiyle seçilmiş 612 futbol seyircisi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, kişisel bilgi formu ve spor seyircilerine yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen, Spor seyircilerinin sözel zorbalık, fiziksel zorbalık ve siber zorbalık davranışları leği kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz, t-testi ve varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırma sonuçlarına göre, futbol seyircilerinin sözel zorbalık düzeylerinin daha yüksek olduğu yaş durumuna göre 13-17 yaş grubu seyircilerin zorbalık düzeylerinin diğer yaş grubundaki seyircilere göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet bakımından kadınların sözel, fiziksel ve siber zorbalık puanlarının erkeklere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Eğitim ve gelir seviyesi düşük olan seyircilerin yüksek olan seyircilere göre, herhangi bir işte çalışmayan seyircilerin çalışanlara göre zorbalık düzeylerinin yüksek olduğu grlmştir. Bekâr seyircilerin evli olanlara göre, bir taraftar derneğine ye olan seyircilerin olmayanlara göre zorbalık düzeylerinin yüksek olduğu grlmştir. Seyircilerin maçları izledikleri yer, maçları izleme şekilleri, deplasman maçlarına gitme ve sosyal medya hesabına sahip olma durumlarına göre zorbalık düzeyleri arasında anlamlı yönde farklılıklar olduğu grlmştir.

Sonuç: Araştırma sonuçlarına göre, futbol seyircilerinin daha çok sözel zorbalık davranışı sergiledikleri, yaş ile zorbalık düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğu, zorbalık davranışlarını daha çok ergenlik döneminde olan seyircilerin sergilediği tespit edilmiştir. Seyircilerin eğitim düzeyi düştükçe zorbalık düzeyinin arttığı grlmştir.

Anahtar Kelimeler: Futbol Seyircisi, Zorbalık, Siber Zorbalık.

ABSTRACT

Aim: The aim of this study is to examine the bullying behaviors of football audience in terms of various variables.

Method and Materials: The causal-comparative research model was used for the general purposes of the study. The population of there search was composed of selected by random sampling method 612 Football audience who supported the teams Yeni Malatyaspor Turkish Super League, Elazığspor in Spor Toto 1. League and Adıyaman 1954 spor 3. League in 2018-2019 football season Necessary data for there search was gathered by using Demographic information form, Physical bullying scale, Verbal bullying scale and Cyber bullying scale developed by the researcher. Data is analyzed descriptive analysis, t-test, one-way variance (ANOVA).

Findings: According to the results of this study, it was found that verbal bullying levels of football audience were higher than physical and cyber bullying levels. It was identified that the level of bullying among the 13-17 age group was higher than the other age group. In terms of the sex of the audience, womens' verbal, physical and cyber bullying scores were lower than males. It was observed that the levels of bullying of the audiences with low levels of education and income were higher than those with high levels of education and income. It was identified that the level of bullying of the audiences who don't work any job was higher than the ones working in any job. The results showed that the levels of bullying of the married audiences were lower than single audiences. Further more, it was observed that there were significant differences between the bullying levels according to the audience's location, the way they watched the matches, the way they followed the matches, and having social media accounts.

Results: The results demonstrated that the football audience exhibited more verbal bullying behavior and followed by physical and cyber bullying. It was found that there was a negative relationship between the age of the audiences and the level of bullying. The result simplified that bullying behaviors were mostly exhibited by adolescents. It was observed that the level of bullying increased as the education level of audiences decreased.

Key words: Football Audience, Bullying, Cyber Bullying.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFA	: Açımlayıcı Faktör Analizi
AGFI	: Adjusted Goodness-Of-Fit Index
Bknz	: Bakınız
CFI	: Comparative Fit Indices
DFA	: Doğrulayıcı Faktör Analizi
F	: Frekans
GFI	: Goodness of Fit Indices
IWO	: Uluslararası Çalışma Ofisi
KMO	: Kaiser- Meyer-Olkin
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
N	: Sayı
NASN	: Amerikan Ulusal Okul Hemşireliği Derneği
NNFI	: Non-normed Fit Index
RMSA	: Root Mean Square Residuals
TV	: Televizyon
TDK	: Türk Dil Kurumu
%	: Yüzde

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil No</u>	<u>Sıra No</u>
Şekil 2.1. Saldırganlık, şiddet ve zorbalık arasındaki ilişki.....	36
Şekil 2.2. Zorbaların Zorbaca Davranış Sergileme Nedenleri.....	37
Şekil 3.1. Örneklem Büyüklüğü ve İstatistiksel Güç Arasındaki İlişki Diyagramı.....	46
Şekil 3.2. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Çizgi Grafiği.....	49
Şekil 3.3. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Döndürülmüş Faktör Grafiği.....	50
Şekil 3.4. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler	55
Şekil 3.5. Siber Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Çizgi Grafiği	58
Şekil 3.6. Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler.....	63

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Sıra No
Tablo 3.1. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	51
Tablo 3.2. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Uyum İndeksi Değerleri.....	54
Tablo 3.3. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucundaki Maddeler.....	56
Tablo 3.4. Siber Zorbalık Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları	59
Tablo 3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeline İlişkin Uyum İndeksleri.....	60
Tablo 3.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeline İlişkin Uyum İndeksleri.....	61
Tablo 3.7. DFA ile Elde Edilen Madde Faktör Yükleri, t Değerleri, Hata Varyansları ve Varyansı Açıklama Oranları.....	62
Tablo 4.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler.....	67
Tablo 4.2. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarına İlişkin Hesaplamalar	68
Tablo 4.3. Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Testi Sonuçları	69
Tablo 4.4. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Cinsiyet Değişkenine Göre Analizi	70
Tablo 4.5. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Yaş Değişkenine Göre Analizi	71
Tablo 4.6. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Analizi	72
Tablo 4.7. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Mesleklerine Göre Analizi	74
Tablo 4.8. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Gelir Düzeylerine Göre Analizi	75
Tablo 4.9. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Medeni Hal Değişkenine Göre Analizi	76
Tablo 4.10. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları Takip Ettikleri Yere Göre Analizi.....	77
Tablo 4.11. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları İzleme Sıklığına Göre Analizi	78

Tablo 4.12. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları İzleme Şekline Göre Analizi	79
Tablo 4.13. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Deplasmana Gitme Sıklıklarına Göre Analizi	80
Tablo 4.14. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Taraftar Derneğine Üye Olma Durumuna Göre Analizi	81
Tablo 4.15. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Durumuna Göre Analizi	82
Tablo 4.16. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Sosyal Medya Kullanma Amacına Göre Analizi	83
Tablo 4.17. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Sosyal Medyayı Kullanma Araçlarına Göre Analizi	84

1. GİRİŞ

Spor, bireyleri ve toplumları derinden etkileyen psiko-sosyal faaliyet alanlarından biridir. Spor faaliyetleri içerisinde futbolun ayrı bir yeri vardır. Futbol, spor ortamında hem sporcusu hem de onu destekleyen seyircisiyle en popüler olanıdır. Tüm spor aktivitelerinin lokomotif olarak kabul edilen futbol, ulusal ve uluslararası arenada hem oyuncusuna hem de seyredenine heyecan yaratan sosyal bir hareket haline gelmiştir. Özellikle yerli ve yabancı futbol takımlarının evrensel hale gelmesi futbolu, sınırları aşarak her ülkeden ve kesimden taraftar bulan, kitleleri peşinden sürükleyen etkili bir araç yapmıştır. Hatta futbol kulüplerinin büyüklüğü, seyircisinin sayısı ile değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu haliyle futbol, oynanan ve seyredilen bir spor olmasının yanında, taraftarlarının psikolojik ve sosyal yapıları üzerinde de etkileyici hale gelmiştir.

Futbolun mahalli bir spor dalı olmaktan çıkıp ulusal ve uluslararası kimlik kazanması, seyircilerin takımlarının taraftarı haline gelmeleri, hatta taraftarlığın takım bağımlılığına dönüşmesi, fanatizm konusunu gündeme getirmiştir. Böylece birey kendini, taraftarı olduğu takımla özdeşleştirme, kendi başarı ve başarısızlığını takımıyla eşdeğer tutma düşünce ve davranışı içine girmiştir. Taraftar da, yenilgiyi kabullenmeyen, ne olursa olsun kazanmak isteyen, yöneticilere, hakemlere, sporculara ve diğer seyircilere karşı saygısız, tutarsız davranışlar sergileyen kalabalıklar haline gelmiştir.

Futbolun izleyici kitleleri arasında yaygınlaşması ve diğer spor dallarından daha fazla taraftar toplaması, üzerinde durulması gereken bir konudur (1). Çünkü spor ortamında futbol seyircilerinin davranışları, her geçen gün daha çok tartışılan konular arasında yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla futbol ortamları, takımlarını destekleyen seyirciler tarafından problemler alanlara dönüşmüştür (2). Seyircilerin farklı bir kimlik oluşturarak bu tür faaliyetlere katılmaları ve sportmenlik dışı davranışlar sergilemeleri, şiddet, saldırganlık ve zorbalık gibi sorunlara ortam hazırlayabilmektedir.

Zorbalık kavramı sosyal psikoloji alanı içerisinde yer alan, bu ve buna benzer psikolojik sorunları da içerisinde barındıran bir kavramdır. Özellikle gücü elinde bulunduran, belirli bir yapıya ulaşmış bireylerin veya grupların sergilediği zorbalık davranışları, okuldan iş hayatına kadar birçok alanda etkili olmaktadır. Zorbalığın etkili olduğu alanlardan biri de futbol seyircileridir.

Zorbalık kavramı ilk defa 1960'larda, hayvanlar arasındaki bazı davranış tarzları için, daha sonraları da bu tür davranışlar sergileyen çocuklar için kullanılmıştır.

1980'lerden itibaren zorbalık, yetişkin davranışları için de kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Leymann'ın yaptığı çalışmalarda yetişkinlere yönelik zorbalık davranışlarına da yer verilmiştir. Leymann zorbalığı; bir kişinin bir veya birden fazla kişi tarafından günlerce hatta aylarca saldırı ve baskı altında tutularak, çaresiz duruma düşürüldüğü sosyal etkileşim olarak tanımlamaktadır (3). Zorbalık üzerine çalışmalar yapan Olweus ise zorbalığı; bireyin, diğer birey veya bireyler tarafından kasıtlı, tekrarlı ve bir süre devam eden olumsuz davranışlara maruz kalması olarak tanımlar (4).

Futbol seyircilerinin takımlarını desteklemek için yapmış oldukları davranışların psiko-sosyal bir boyutu bulunmaktadır. Bir anlamda, insanın yaşadığı toplumdaki ve bulunduğu ortamdan nasıl etkilendiği konusunda sorulabilecek her şey sosyal psikoloji alanına girer. Sosyal Psikoloji bu soruların tamamını yanıtlayamasa da, görevi önemli soruları sormak ve cevaplarını aramaktır. Sosyal Psikoloji'nin ilgi alanlarında biri de zorbalıktır. ABD Eğitim Merkezi zorbalığı, doğrudan ve dolaylı zorbalık olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Doğrudan zorbalık itme, tekmeleme, tokatlama, tırmalama gibi fiziksel temas içeren hareketlerden oluşurken, dolaylı zorbalık tehdit, küfür ve alay etmek, dedikodu yaymak gibi sözel davranışlardan oluşmaktadır (5).

Acet, futbol takım taraftarlığının temelinde psiko-sosyal nedenlerin yattığını ifade etmiştir (6). Aynı görüşü destekler mahiyette görüş ortaya koyan Morali, taraftarlığın, her kesimden bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını dürtülemek yoluyla davranışlara dönüşmesi ve bir ihtiyacın doyuma ulaştırılmak istenmesi olarak değerlendirmiştir. Başka bir ifadeyle futbol takım taraftarlığının temelinde, bireylerin kendi yaşamlarındaki beklentilerini, takımlarının başarıları ile özdeşleştirme arzusu yatar (5).

Özdeşleşme arzusu taraftarlarının gönül vererek takımlarıyla bütünleşmeleri, takımları adına dernekler kurmaları, bu derneklere üye olup maddi ve manevi destek sağlamaları şeklinde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle küskünleri bile bir araya getiren futbol, kazanmaya dönük rekabetçi yapısıyla şiddet, saldırganlık ve zorbalık gibi "fairplay" e uygun olmayan ortamlara da zemin hazırlamaktadır (7).

Literatür taramasında futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarıyla ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle futbol seyircilerinin zorbalık davranışları, psikolojik ve sosyal açıdan ele alınarak incelenmesi önemlidir. Futbol seyircileri ve zorbalık gibi, iki önemli sosyal ve kültürel konuyu irdelemek, futbol seyircileri ve zorbalık arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak, var ise kökeni ve arka plandaki yatan faktörlerin neler olabileceğini ortaya koymak anlamlıdır. Dolayısıyla bu araştırma, anılan faktörlerden hangisi ya da hangilerinin zorbalık sürecinde daha etkili

olduğu gibi sorulara yanıtlar aramak, hem spora hem de futbola yararlı katkılar sağlayacaktır. Bu itibarla çalışmanın amacı, futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarını incelemektir.

Bugüne kadar genelde spor, özelde ise futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarını doğrudan ölçmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirilmediği görölmektedir. Bu nedenle futbol seyircilerinin genel zorbalık ve siber zorbalık davranışlarını doğrudan ölçmeyi amaçlayan bir ölçme aracı geliştirilerek alana yeni bir kazanım sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışlarının ne düzeyde olduğunu belirlemek ve bu davranışların bazı değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediklerini incelemek ve genel amaca ulaşmak için aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

1. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları ne düzeydedir?
2. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
5. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
6. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
7. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
8. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları medeni hallerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
9. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları maçları nereden takip ettiklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
10. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları maçları takip etme sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
11. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları maçları nasıl izlediklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
12. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları deplasmana gitme sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

13. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları bir taraftar derneğine üye olup olmamalarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
14. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medya hesabının olup olmamasına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 15.** Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medyayı hangi amaçla kullandıklarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
16. Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medyayı hangi araçla kullandıklarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Futbol

Spor denilince akla ilk gelen spor dalının futbol olması doğaldır. Çünkü Futbol, küresel dünyada hemen herkesin ilgisini çeken ve adından söz ettiren bir spor dalıdır (8). Futbol oynayanlara ve seyredenlere büyük oranda zevk verdiği için, hızlı bir şekilde yayılmış ve yayıldığı yerde de kalıcılığını korumuştur. Basketbol, beyzbol gibi spor dallarının yaygın olduğu ABD’de bile popülerliğini her geçen gün artırmaktadır (9).

Yalnızlaşma, dışlanma, yoksulluk, gibi duyguların bir süreliğine olsa bile unutulmasını sağlayan futbol, seyircilerin baskı altındaki tepkilerini dışa vurmak için meşru bir zemin oluşturarak adrenalin salımına izin veren ve rahatlatan sosyal bir hareketliliğdir (10). Kolayı ve zoru, iyiyi ve kötüyü, güzeli ve çirkinini bir arada sunan futbol, bu özelliği sayesinde çok farklı ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu yönüyle futbol, dünyada kitlesel bir kaçış ve sığınma alanı olmuştur (11).

Kafa veya ayakları kullanarak topu rakip takımın kalesine sokma kuralına dayanan futbol, iki takım arasında oynanır ve ayak topu olarak tanımlanır. İngilizce foot (ayak) ve ball (top)kelimelerinin birleştirilmesiyle (football) şeklini almıştır. Diğer bir tanıma göre futbol, şişirilmiş bir topa oynanan oyundur (12). Futbol, değişik ülkelerde “soccer, futbol, calcio, futebol, footy, fitba, voetbol, le foot, foci, sakka” gibi farklı isimlerle de ifade edilir. İsimler değişik olsa da oyun aynıdır: On bir oyunculu iki takımın oyuncuları, küre biçimindeki topu oynayarak birbirlerine gol atmaya çalışırlar” (13).

Kolayca ulaşılabiliyor olması nedeniyle futbol, kimi zaman basit bir teneke kutu, kimi zaman plastik bir top ya da ona benzeyen bir nesne ile her yerde hatta ev içerisinde bile oynanabilmektedir (14).

Futbolun bu denli ilgi görmesinin bir diğer nedeni de, birden fazla kişiyle oynanabiliyor olmasıdır. Futbol, oynayana her türlü fiziki yeteneklerini sergileme imkânı verir, topluca spor yapma ve eğlenme imkânı yaratır, izleyenlere de heyecanlı dakikalar yaşatır. Futbol oynamak için özel bir beden yapısına, boy, kilo ve güç gibi fiziksel farklılıklara ihtiyaç da yoktur (15). İşte bu özellikleri nedeniyle futbol, geniş halk kitlelerine yayılmış ve yayılmaya da devam etmektedir (16).

Futbol, sınırlı zamanda iki taraftan birinin diğeri üzerinde üstünlük mücadelesi yaptığı kitlelere hem sevinci, hem hüznü yaşatabildiği (17). Kitlelerin dili olduğu, onlara

aidiyet duygusu aşılayabildiği, dünyada milyonlarca kişi tarafından izlenebildiği ve takip edildiği için sosyolojik incelemeye değer bir spor dalıdır (16).

2.1.2. Futbol ve Toplum

Toplumları birbirinden ayıran farklı özellikler vardır. Bu özellikler o toplumun genel yapısını oluşturur. Bu oluşum toplumların olaylara karşı gösterdikleri tepkileri ve yargılama biçimlerini değiştirir. Değişim ve dönüşüm sonrası oluşan değer yargıları toplumların yaşam felsefesini, kültür düzeyini, moral gücünü ve sporla olan ilişkisini de etkiler (18). Her kesimden bireyin ilgi duyduğu top ve top ile oyun, 20'ye yakın spor dalının oyun aracı olmuştur. Top ile oynanan futbol da, bunların arasında ilk sırayı almıştır (19).

Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Herhangi bir kategoride futbol oynamamış birine rastlamak neredeyse imkânsızdır. Çoğu insan hayatında basketbol, tenis oynamamış, boks, kayak, kürek dağcılık yapmamış olabilir; ama bir şekilde futbol oynamıştır. Ayrıca futbol, son derece geniş bir kitle tarafından, dikkatle ve zevkle seyredilen, üzerinde yorumlar ve tartışmalar yapılan, birçok politik konudan daha fazla gündemde olmuştur (20).

Ülkeler, diğer alanlarda olduğu gibi spor alanında da başarılı olmak için çalışırlar. Olanaklarını iyi değerlendirme, üstünlük kurma, güçlerini kanıtlama gayretleri sonucu sporda elde edilen başarı da toplumlar için moral kaynağı olmuştur. Galibiyeti, başarıyı paylaşmak herkezin istediği bir şeydir. Çünkü galibiyetten herkesin çıkarabileceği bir pay vardır. Galibiyet insanları birbirine yaklaştırıp, aidiyet duygusunu kuvvetlendirip, toplumu ferahlatırken, mağlubiyet insanları üzer ve gerginliğe neden olur. Bu haliyle futbol, milli birlik ve beraberlik zemininin güçlenmesine katkı sağlayabildiği gibi bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin gerilmesinde neden olabilir. Bireylerin ve toplumların yaşantılarını, kültürlerini derinden etkileyen futbol, toplumun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde futbolu toplumdan toplumu da futboldan ayrı düşünmemek gerekir.

Kısaca futbol, kendini kabul ettirdiği her toplum tarafından benimsenmiş ve kültürel yapısıyla bütünleşmiş bir spor dalıdır (21).

Örneğin Brezilya kültüründe futbol, milli karakterin bir nevi sahaya yansımaları olarak değerlendirilir. Sahada futbolcular tribünlere ise taraftarlar bu milli ruhu tüm dünyaya yansıtırlar. Dünyanın beşinci büyük ülkesi olan, birçok ırkın ve etnik grubun bir

arada yaşadığı Brezilya’da futbol sevgisi bu tür grupları bir arada tutan güçlü bir unsurdur (22).

Koloni tarihinin Afrika’da sona ermesiyle birlikte futbol, milli kimliğin oluşmasında önemli rol oynamış, her ülkeyi, yerlileri ve yerli kültürünü birbirine bağlayan bir araç haline gelmiştir. Afrika’da takımların hemen hepsi maç öncesinde muti ya da juju adı verilen bir büyü yaparlar. Güney Afrika futbol takımları, deplasman maçlarına büyücülerini de götürürler (22).

Japonlar geleneklerinde var olan saygıyı sahaya da yansıtırlar. Futbolcular son derece çalışkan ve disiplinli hareket ederler. Oyun düzeninin korunması bir prensip olarak görülür ve asla bozulmaz. Futbolcular, sadece kendilerine verilen görevi yaparlar (22).

Futbolun anavatanı olarak bilinen İngiltere’de, bir oyuncu verilen taktiğe müdahale ederse, futbolun itibarını zedelemiş sayılır. İngiliz futbolunda oyuncuların birbiriyle tartışmasına ve görüş ayrılığına düşmesine fırsat verilmez. Takım ruhunun oyuna yansıtılması önceliklidir (23).

Hollanda’da futbol, Hollanda işçi sınıfının kültür yapısından kaynaklansa gerek, futbolcular konuşarak oynarlar. Hollanda işçi sınıfı için tartışma çok önemlidir. Hepsi Kalvinisttir. Bu yüzden her Hollandalı futbolcu gerçeği, antrenörü kadar bilmesi gerektiğine inanır (23).

Türkiye’de futbol, özellikle uluslararası müsabakalarda kazanılan başarılarla, Türk toplumunu çok sevindirir. Türk milli takımının katıldığı uluslararası futbol karşılaşmaları Türk toplumu için kendini kanıtlama, Türklerin gücünü gösterme ortamları olarak görülür (22).

2.1.3. Futbol Cazibe ve Bütünleşme Alanı

Popüler bir spor dalı haline gelen futbol, toplum yaşamını birçok açıdan etkilemektedir (24). Geniş kitlelere hitap eden futbol, hemen hemen tüm ülkelerde çok fazla takip edilmekte, sevilme ve farklı sosyo-kültürel yapıya sahip geniş bir izleyici kitlesi tarafından izlenmektedir (25). Bu doğrultuda, futbolun kitle kültürü ile en sık keşiştiği söylem, onun sınıf, cinsiyet, ırk, mezhep, milliyet vb. ayırt etmeksizin kitleleri çevresinde örgütlemeyi başarmasıdır (26).

Sosyal etkinlikler, çeşitli kültür ve eğitim grubundan insanların tanışmasına ve kaynaşmasına aracılık eder. Bu tür faaliyetler, çeşitli eğlenceler, yarışmalar ve ticari bakımdan da desteklenir. Bir oyun aracı olan futbol, bu bakımdan işlevseldir. Futbol,

farklı kesimlerden insanları bir araya getirip, onlara tanışma ve kaynaşma imkânı sağlar (27).

Futbola duyulan ilgi, onun diğer sporlardan ayrılarak bambaşka boyutlara kapı aralamasını sağlamıştır. Bu durum onun farklı birçok sektör tarafından cazip bir yatırım alanı olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Böylece futbol, spor dalı olmakla kalmamış, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel bir güç ve etki alanı oluşturmuştur (28).

Sanayileşme dönemiyle birlikte futbolun etki alanı daha da genişlemiştir. Sanayi öncesi futbolun, standart kuralları ve düzeninin olmadığı, daha çok gelenek ve göreneklerin ön planda olduğu görülmektedir. Modern futbol ise, bir merkezden yönetilen belirli bir düzen ve sistemin olduğu oyundur. Ancak futbol, yerellikten çıkıp ulusal ve uluslararası düzeye ulaşınca, katılımından çok seyri tercih edilir hale gelmiştir (29).

Çağdaş yaşam, kişiyi sıkıntıları nedeniyle eğlenceye ve rahatlamaya zorlamaktadır. Yaşanılan süreç, insandaki problemleri daha da artırmaktadır. Problemleri artan birey, kendini eğlence ve oyuna daha çok yöneltir. Stres atma ve eğlenme imkânı sağlayan futbol, bu yönüyle etkili bir araçtır. Böylece insanların, futbol müsabakalarına duydukları ilgi, birçok sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar ve konulardan daha fazla gündem oluşturabilmektedir. Futbola gösterilen bu ilgi, sanatta görülen estetik haz veya spordaki gibi sağlık ve beden eğitimiyle açıklanamaz. Futbolun seyircilere göre tek amacı eğlenmek ve bir süreliğine problemlerden uzaklaşmaktır (27). Futbolun çocukların oynadığı küçük ve basit mahalle sahalarından modern stadyumlara, medya organlarından, metropol sokaklarına kadar yaygınlaşması, bireyler üzerindeki pozitif etkisiyle açıklanabilir. Çünkü bunaltıcı iş ortamı ve monotonlaşmış hayat tarzına karşı koyan futbol, sistemin yabancılaştırıcı etkisini azaltmaya yardımcı olmaktadır (30).

2.1.4. Futbol Ayrışma ve Çatışma Alanı

İnsan ve toplum yaşamı için birçok yararı olan futbol, spor ahlakına ve toplum yapısına uygun olmayan birçok olumsuzluğu da içinde barındırmaktadır. Söz konusu olumsuzlukların başında saldırganlık şiddet, zorbalık, şike ve doping gelmektedir (24). Toplumların çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan ve bir süre sonra kuralsızlığa dönüşerek bireysel ve toplumsal kargaşaya neden olan bu davranışlar, diğer spor dallarında da olmasına rağmen, futbolda daha sık görülmektedir (31). Futbolda sıklıkla karşılaşılan bu olumsuz davranışların içerisinde, futbolcu ve taraftarların yanı sıra futbol yöneticileri ve kitle iletişim araçları da yer almaktadır (24).

Futbolda şiddet saldırganlık ve zorbalık gibi davranışlar toplum tarafından yeterince önemsenmemekte, kısa süre içinde unutulmaktadır. Bireyleri ve toplumları rahatsız eden bu tür sorunlara karşı sergilenen duyarsızlık, ciddi bir sorgulama yapmayı da gerekli kılmaktadır. Hem birey hem de toplum açısından tehlike oluşturan bu sorunun ortaya çıkış nedenleri üzerinde durmak sorunun çözümü için önemlidir (22).

Saldırganlık, şiddet ve zorbalık gibi istenmeyen davranışların futbolda çok sık görülmesinin bazı nedenleri vardır. Futbol basit bir spor dalı olarak görülmemelidir. Dünya genelinde milyarlarca dolara ulaşan bir gelirin paylaşımının olduğu bir yerde, bu tür olayların olması olağandır. Günümüz futbolunun gösteri endüstrisine dönüşmesi, onun siyasal iktidarını da oluşturmaktadır. Bu siyasal iktidarı paylaşanlar tarafından, futbolun sinerjisinden faydalanmak ve onu kendi lehine çekmek için gösterilen her türlü enerji ve tahrik, futbol izleyicisindeki olumsuz davranışların harekete geçirilmesine neden olan temel iç dinamiklerdendir (22).

Ekonomik olarak daha çok avantaj sağlaması, futbolu algılama biçiminin değişmesine yol açmıştır. Yapılan maddi yatırımların da etkisiyle futbol büyük bir ticari sektöre dönüşmüştür (32). Böylece futbol, kitleleri ardından sürükleyerek hızla büyümeye devam etmiş ve günümüzde de büyük bir endüstri haline gelmiştir. Endüstrileşen futbol, beraberinde seyirci kitlelerinin de büyümesine neden olmuş ve istenmeyen olayların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (33). Bu fonksiyonlarıyla futbol, ahlaki değerleri geri plana atmış, kazanma hırsını ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda sevgi, barış, dostluk ve kardeşlik gibi değerler üzerine inşa edilmesi gereken spor karşılaşmaları, yerini çeşitli şiddet ve saldırganlık ve zorbalık olaylarına bırakmıştır.

Dünyada derinleşen sosyal ve ekonomik sorunlar küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan etnik kimlik kavgaları ve milliyetçi duygular, beraberinde birçok çatışma ortamlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum futbola da yansarak onu seyirlik bir spor olmaktan uzaklaştırıp şiddet ve çatışma ortamına sürüklemiştir. Futbol maçları var olma mücadelesine dönüşmüş ve rakip takım taraftarlarına düşman gözüyle bakılmaya başlamıştır (34). Türkiye’de de ekonomik, psikolojik ve sosyolojik sorunlar kültürel çöküntü ve yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Yaşanan olumsuzluklar, bu duruma maruz kalan kitlelerde psikolojik davranış bozukluğuna yol açmış, kitleler de bu olumsuz psikolojik durumlarını spor alanlarına ve futbol maçlarına yansıtmışlardır (22).

Futbolun sadece nimetlerini paylaşan kesimler, futbolun egemenliğini oluştururken, kitle iletişim araçlarını da kullanmıştır. Futbolun kitlelere yaygınlaştırılmasından çok, sözünü ederek kendi iktidarlarının güçlendirmek için,

birbirleriyle sıkı ilişkiler içine girmişlerdir. Stadyumlarda sınırlı sayıda insanın maçları izlemesine karşın aynı maç, kitle iletişim araçları sayesinde milyarlarca insan tarafından izlenebilmektedir; yine milyonlarca insan yazılı medya sayesinde aynı maç hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Kullanılan araç ne olursa olsun, kitleler futbolun iktidar odaklarının etkisinden kendini kurtaramamaktadır (35).

Futbol ekonomisindeki gelir ve nüfuz, kitle iletişim araçları sayesinde daha da artmaktadır. İnsanların ilgisini çekecek spor programları, köşe yazıları ve futbol haberleri vb. gibi gündelik olmayan şeyleri ön plana çıkartırken, göstermelik yaklaşımlar da sergileyebilmektedir. Futbola duyulan ilginin sıcak tutulması için taraftarların futbolcu, yönetici, federasyon ve hakemlerle problem yaşamalarına neden olabilecek ve tansiyonu yükseltecek yorum ve haberler yapılmaktadır. Maçların daha çok tribündeki taraftarın bakış açısına ve kullanılan dile göre yorumlanması, atmosferik ortamın daha da gerilmek istenişinin bir ifadesidir (35).

Spor alanlarına bakıldığı zaman bazen atılan bir gol, müsabaka sonrası gelişen ani gerginlikler, kötü tezahürat, dinsel ve mezhepsel farklılıklar, ülkeler arası çekişmeler, tarihi veya yöresel problemler nedeniyle çeşitli gerginliklerin ve çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu durum taraftarlar açısından ele alındığında taraftarların birçok şiddet olayının içerisinde yer aldığını göstermektedir (36). Futbol takımlarını destekleyen taraftarlar, bu tür durumları kendini ifade etmenin bir yolu olarak görmekte coğrafi, etnik, dinsel, ekonomik açıdan farklı olma vurgusunu ön plana çıkartarak, bu alanlardaki rekabetin bir parçası olmaktadır. İller hatta aynı ildeki diğer semtler birbirini ötekileştirmişler ya da kendi aralarındaki toplumsal, ekonomik, dinsel farklılıkları ve rekabeti mücadele alanına dönüştürmüşlerdir (37). Bu mücadele alanı bahse konu nedenlerden dolayı “düşmanlaşma” sürecini başlatmıştır. Modern futbol, bu tür düşmanlaşma örnekleriyle doludur.

Taraftarları bu tür düşmanlaşma sürecine yönelten unsurların başında futbola yüklenen anlam gelmektedir. İngiltere’de işsizlik oranının yüksek olmasının ve sosyal yapı zayıflığının, taraftarda şiddet eğilimini arttırdığı ifade edilmiştir. İtalya’da taraftar şiddeti faşizmle aynı kategoride değerlendirilir hale gelmiştir (34).

Bu tür düşmanlaşma sürecine neden olan olaylara örnek vermek gerekirse; 1950 Dünya Kupası maçında Brezilya ile Uruguay arasında oynanan maç sırasında, Brezilya’ya atılan tek golle hayat adeta durma noktasına gelmiştir. Bütün stadyum Gigghia’nın attığı gol ile büyük bir suskunluğa neden olmuş, atılan bir gol ülkenin

hayatını ikiye bölmeye yetmiştir. Bu durum Brezilya’da golden öncesi ve sonrası olarak anılmıştır (38).

Bir diğer örnek, 1969’da oynadıkları üç futbol müsabakası 4 bin ölü, 12 bin yaralı ile sonuçlanan El Salvador-Honduras mücadelesidir. 8 Haziran’da oynanan ilk maçı El Salvador’un 1-0 kaybetmesinden sonra genç bir kız intihar etmiş, 15 Haziran’daki rövanşı ise Honduralılar sahayı ancak El Salvador ordusunun yardımıyla terk edebilmiştir. Meksika’da oynanan üçüncü mücadeleden sonra da olaylar sürmüştü ve 14 Temmuz’da iki ülke arasında 100 saat süren ve “Futbol Savaşı” adıyla bilinen savaş başlamıştır. Galeano, bu olayın Honduras’ta “Honduraslı, eline bir odun parçası al ve bulduğun Salvadorluyu gebert”, El Salvador’da ise “bu barbarlara layık oldukları dersleri vermeliydi” sloganları şeklinde tezahür ettiğini söylemektedir (39).

Benzer olay 2009 yılında Mısır ile Cezayir arasında yaşanmıştır. 2010 Dünya Kupası elemelerinde ilk olarak, Kahire’de Cezayir milli takımının otobüsü ardından müsabaka esnasında oyuncular taşlanınca, karşılık olarak Cezayir’deki Mısır şirketlerinin bürolarına saldırılar düzenlenmiştir. Müsabaka sonunda Cezayir’deki Mısır Büyükelçisi’ne “dön” emri verilmiştir. İki ülkenin averajları eşit olduğundan Sudan’ın başkenti Hartum’da bir müsabaka daha oynanmış, burada Mısırlı taraftarları havaalanına taşıyan otobüsler taşlanırken, Mısır bu kez Sudan hükümetini güvenliği sağlayamadığı gerekçesiyle eleştirmiş ve “diplomatik bir kriz” yaşanmıştır. Müsabaka sonunda Cezayir Dünya Kupası’nda gitmeye hak kazanmış, Mısır ise Kuzey Afrika Futbol Birliği’nden (UNAF) çekilmiştir. Maç sonunda Cezayir’de yapılan sevinç gösterilerinde 14 kişi ölüngen, 254 kişi yaralanmış, 145 kişi ise kalp krizi geçirmiştir (40).

Yine 2-0 River Plate’in üstünlüğü ile biten Boca Juniors müsabakası sonrası çıkan çatışmada, iki River taraftarının öldürülmesi sonucu mikrofonlara “şimdi 2-2 berabereyiz” diyen Boca Juniors taraftarı, çatışma alanı olarak futbolun en sert örneklerinden birini oluşturmuştur (39).

Türkiye’de benzer bir çatışmaya örnek olarak Kayserispor-Sivasspor müsabakası verilebilir. 17 Eylül 1967’de 21.000 taraftarın katılımıyla Kayseri’de oynanan 2. Lig müsabakasında başlayan olaylar iki gün sürmüştü; 40 Sivas taraftarı tribünde çıkan arbedede yaşamını yitirirken, Sivaslı taraftarlardan bazıları stadyum çevresindeki arabaları ateşe vermiş, buna karşın Kayserililer ise şehirde Sivaslılara ait olan dükkânları tahrip etmişlerdir. Bu müsabakada yaşanan çatışmanın arka planında mezhep gerginliğinin olduğu uzun süre konuşulmuştur (41).

Bir başka görüŖe göre ise bu gerginliğin merkezinde iki Ŗehir arasındaki “ekonomik” üstünlük savaŖı yatmaktadır. Kayseri ile Sivas o tarihlerde, Ankara’dan sonra Orta Anadolu bölgesinin ikinci büyük merkezi olma iddiasındadırlar ve 2. Lig’de yaŖanacak bir Ŗampiyonluđun bu iddianın tescili anlamına geleceği düşünölmektedir. Aynı Ŗekilde ekonomik üstünlük mücadelesi, EskiŖehir ile Bursa ve Trabzon ile Rize arasındaki mücadelelerde de yaŖanmaktadır (37).

Türkiye’de özellikle futbol müsabakalarında, çatıŖma ortamlarını tetikleyen saldırgan davranıŖlar, toplumsal dokuya zarar vermektedir. Yakın geçmiŖ öлке gündemini meŖgul eden bu tür olaylarla doludur. Örneğin Bursaspor, Diyarbakırspor müsabakası, sporun ayrımcılığa zemin hazırlayan bir alana dönüŖtüđünün örneklerinden biridir. Her Diyarbakırspor maçında, taraftarların toplumsal birlikteliği zedeleyici tezahüratlar yapması ve pankartlar açması, çatıŖma ortamlarının oluŖmasına zemin hazırlamaktadır. Diğer bir örnek yakın geçmiŖte Elazığspor, Malatyaspor maçında ortaya çıkan etnik kimlik temelli hakaret içeren söylemlerdir. Sporun dışlama ve ötekileŖtirme olarak algılandığı Türkiye’de sorun, sadece etnik ayrımcılıktan kaynaklanmaz, aynı zamanda yoksul kitlelerin kimliklerini gizleme arzusunu da içerir. Özellikle büyük takımların maçlarında yaŖanan sopalı, bıçaklı ve silahlı çatıŖmalar, toplumun kültürel dokusunu olumsuz etkilemektedir (42).

2.2.1. Futbolda Kimlik OluŖumu ve Taraftar Kimliği

Kimliklerin egemen olduğu küresel dünyada, insanlar farklı aidiyet türleri Ŗeklinde de olsa, birtakım kimlikleri benimsemekte ve birden fazla kimlikle hayatlarını devam ettirmektedirler. İnsan, özgür iradesini kullanarak seçmiŖ olduğu birtakım kimliklerle yaŖamaktadır. Bu kimlikler, aynı zamanda bireyin çevresinde olup bitenlere karŖı bakıŖ açısını da ifade etmektedir. O halde kimlik, toplumsal hayat içerisinde kendisini gösteren sosyal bir ifade olarak karŖımıza çıkmaktadır. Bireyin kendi kimliğini ifade ettiği alanlardan birisi de futboldur (8).

Futbol, uğrunda savaŖlar yapılan, en önemli olayları unutturarak gündemin merkezine oturan, herkesin konuşabildiği ortak dil olarak görölen sporun bir dalıdır. Bu özelliğinden dolayı, bireyin kimlik yapılanmasında üst sıraları iŖgal eder (9).

Futbolun popöler olmasını kimlikle iliŖkilendirirken, dikkate alınması gereken bir diğer konu da, toplumda başarısız kalmıŖ insanların taraftarı oldukları takımların sahada elde ettiği başarılarından pay alma ve tatmin olma isteğidir (26). Çünkü galibiyet sonucunda heyecanın yükselmesi, tehlikeli durumlarda cesur olanın ürkek olan tarafından

mağlup edilmesi, başarıya ulaşmak için ağrı, acı ve yorgunluğun hissedilmemesi, duygusal tonu yükseltmektedir (43). Bireye bu tür duyguları yaşatan futbol, bireyin kendine özel kimlik oluşturmaya da katkı yapmaktadır.

Sosyolojik açıdan futbol taraftarlığını, belli bir gruba ait olma ve sosyal bir kimlik kazanmada etkili bir unsur olarak değerlendirmek mümkündür. Önemli olan, taraftarı olunan grubun bir parçası olarak, o grubun kimliği ile anılmaktır. Grubun adıyla anılmak, kazanılmak istenen “taraftarlık sosyal kimliği” ile daha da kolaylaşmaktadır. Diğer bir ifade ile futbol taraftarlığı, bireylere aidiyetlik unsuruyla beraber, ben kimim sorusunun cevaplanmasında da etkin olmakta ve bu özelliği ile bireyleri kendine çekmektedir (8).

Aidiyet duygusundan uzaklaşan çağdaş bireye göre “taraftarlık” eğlenceden öte bir anlam ifade eder. Taraftarlık bir nevi, bireyin kendini tanımlayabileceği bir kavram gibidir. Böylece taraftarlık, ortak bir değer haline gelebilmektedir. İnsanların kendilerini tanımlamak için soy, bölge, aşiret gibi ritüellerin beklenen düzeyde uygulanmadığı için taraftarlık, günümüzde bir üst değer, ideoloji, algılama ve inanma biçimi olarak belirmektedir (27).

Futbol taraftarlığı ile insanların savaşma güdülerini kontrol altına alma isteğinin altında, gurur duyabileceği, özdeşim kurabileceği ve aidiyet kazanabileceği gündelik hayatın sıkıntılarında topluca uzaklaşma duygusu yatmaktadır (44).

Taraftar grupları, taraftar kimliğinin oluşmasında ve öne çıkmasında önemli bir işleve sahiptir. Kulübün kimliğiyle birlikte grubun kimliğinin de var olması, grubun örgütlü olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin İtalya’da ‘ultras’, İngiltere’de ‘holigan’, Latin Amerika’da ‘barrasbravas’ olarak bilinen taraftar gruplarının kimlik oluşumu, ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin İtalya’da Fossa De Leoni taraftar grubu, kurumsallaşan ilk taraftar gruplarından (45).

2.2.2. Futbolda Seyirci ve Taraftar

Futbol ile özdeşleşen seyirci ve taraftar kavramı, hem üzerinde durulması hem de seyirci ve taraftar ayrımının yapılması önemlidir.

Seyirci bir spor karşılaşmasını izleme konusunda zaman zaman ihmalkâr davranırsa da imkân buldukça takımının maçlarını izler. Taraftar ise tarafı olduğu takımına bağlılık, takımını destekleme ve maçlarını izleme konusunda seyirciye göre daha istikrarlı bir tavır sergiler. Takımıyla bir tür özdeşleme içerisinde bulunan taraftar, davranışsal, bilişsel ve duyuşsal yönleriyle seyirciden farklılaşmaktadır (46).

Taraftarlık ile seyircilik arasındaki fark, zaman zaman gözle görülemeyecek kadar aza da ineabilmektedir. Bunda değişen kişisel yaşam koşulları ve tercihlerin yanında, bireyin yaşının da etkisi vardır. Örneğın, 20'li yaşlarda tutkulu bir taraftar olan, takımının her maçına giden bir birey belli bir yaştan sonra sadece taraftar olmakla yetinebilir. Gerek ilerleyen yaşların getirdiğı ek sorumluluklar, gerekse gençliğin verdiğı coşkunun giderek azalması ya da olası birçok kişisel nedenlerden dolayı kişi taraftarlıktan seyirciliğe doğru yönelebilir. Yine de taraftar olma durumu sona ermez; fakat taraflılığın dışa vurulduğı yer stadyumlardan çıkar, aile sohbetleri ya da ekran karşısındaki 90 dakikalık bir seyir haline döner. Tam tersi durumları da söylemek mümkündür. Sonuçta, takım tutmak eğer bir tercih ise, bu tercihin yaşanış biçimleri de değişebilir (47).

Taraf olmanın kendine özel bazı özellikleri bulunmaktadır. Bazı seyirciler futboldan oyun olarak zevk almaz ve sadece seyretmeyi tercih eder ya da desteğini sadece 90 dakikalık süreyle sınırlı tutar. Taraftar ise desteklediğı takımının sadece spor müsabakalarında değil, günlük hayatın her alanında yanındadır (9).

Taraftarlık, toplumların sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel durumlarına göre futbol kültürünün algılanması ve yaşanması bakımından değişiklik gösterebilmektedir. Taraftarlık genel tanımıyla, bir çeşit gönül bağı olarak ifade edilmektedir. Futbol kültürünün değişmez unsurlarından biri olan taraftarlık olgusunu doğru tanımlayabilme dünya ve Türk futbolundaki taraftar profilinde genel bir çerçeve oluşturabilmek açısından gereklidir (47).

Futbol taraftarlığı bulunduğı ülkenin toplumsal karakteristiğine, kültürüne ve coğrafyasına göre de farklılıklar göstermektedir. Sözelimi, yerel yönetim anlayışının yaygın olduğı ülkelerde, toplumlar kendi şehirleri içerisinde yapılandıkları için kent takımları ve kentsel taraftar grupları ön plandadır. Dolayısıyla her şehir sakini kendi şehrindeki takımı desteklemektedir. Buna coğrafi nitelikler ve ekonomik yapı da etki etmektedir (48).

2.2.3. Futbolda Seyirci Tipleri

Takımlarına duydukları bağlılık ve sergiledikleri davranış biçimlerine göre değişik taraftarlık modelleri vardır. Taraftarlık modelleri oluşturulurken, taraftarların destekledikleri takıma karşı duydukları duygusal bağlılık, destekledikleri takımın dâhil olduğı spor olaylarını takip etme durumu ve destekledikleri takımın ürünlerini tüketme durumlarına göre değerlendirme yapılır (49). Taraftarın takımına bağlılık derecesi,

niteliği ve grup üyeliği çeşidine göre genellikle seyirci, taraftar, fanatik ve holigan şeklinde sınıflandırılmaktadır (50).

2.2.3.1. Seyirci

TDK güncel sözlüğünde Seyirci kavramı, “Bir olayı gören, izleyen kimse, izleyici, izlemek, eğlenmek için bakan kimse, izleyici” olarak tanımlanmaktadır.

Seyirci kavramı, müsabaka izlemek, taraf olmak, desteklemek, heyecanlanmak ve zevk almak amacıyla bir araya gelen insan topluluğu olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle karşılaşmayı zevk alma amacıyla izleyen ve tezahürat yapan birey olarak tanımlamak mümkündür (51).

Bir diğer tanıma göre seyirci, çıkarları uyuşmayan, bir spor müsabakasında aynı tepkileri sergileyen, organize olmamış insan topluluklarıdır. Sosyolojik açıdan seyirci, teşkilatlanmamış, bir arada olma durumu kısa süren ve gerçek bütünlüğü olmayan sosyal gruplar olarak tanımlanmaktadır (52).

Bir futbol müsabakasına bakıldığında seyircilerin farklı davranışlar sergilediği görülmektedir. Kimi seyirci grubu, gerilim içinde maçı seyredirken kimi gruplar, bağıra çağıra takımlarına tezahüratla destek olmaktadır. Kimi gruplar ise, sahaya yabancı maddeler atmakta, küfretmekte ve saldırgan davranışlar göstermektedirler (53).

Seyirci tanımlarını bu şekilde yaptıktan sonra, futbol seyircisinin özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

- Futbol seyircisinin üyeleri arasındaki ilişki ve iletişim ölçülüdür. Bu takım taraftarlığını ön planda tutan bir ilişkidir.
- Taraftarlık sebebiyle ortak bir düşünce vardır.
- Teşkilatlanma vardır.
- Futbol seyircileri heyecan nedeniyle maç ortamında kolay provoke edilebilir.
- Ancak futbol müsabakası oyuncularının müeyyidelerinin caydırıcılığı sebebiyle temkinli davranışa da meyillidirler.
- Futbol seyircisi müdahale etmeye az, fiile ve harekete çok kabiliyetlidir.
- Kitlede bilinçli şahsiyet kaybolur, bilinçaltı ile hareket eden şahsiyet hâkimiyet kazanır.
- Fikirler ve sirayet kaybolur, Şuuraltı ile hareket eden Şahsiyet kazanır.
- Fikirler sirayet yolu ile aynı istikamete yönelir.
- Telkin olunan fikirlerin hemen icrasına başlama isteği zuhur eder.

- Önceden tahmin edilen hareketleri vardır, tezahürat yapar, hakeme kızabilir, tepki gösterip maçı terk edebilir, slogan atabilirler (54).

2.2.3.2. Taraftar

Taraftar, bir görüşü, bir düşünceyi benimseyen ya da birinden yana olan, onun yanında yer alan kişidir (55). Taraftar hoş görü içerisinde bir takıma gönül vermenin yanında, tuttuğu takımın galip gelmesini isteyen, bunun için her türlü zorbalığı meşru gören asabi, egoist; bir kitle olarak tanımlanır (56).

Taraftar denilince akla ilk gelen genelde spor özelde de futbol taraftarlığıdır. Yaygın olarak taraftarlık, takımına ve takımının değerlerine gönül vermiş bireylerdir. Taraftar, bazen 12. oyuncu, bazen sermayedar, bazen ise suçludur. Bu yüzden taraftarlar, niteliklerine göre çeşitli şekilde gruplandırılmaktadır (50).

Taraftarlık bireylerin sosyal statülerini belirlemede önemli bir etken olabilmektedir (57). ‘‘Taraftarlar takımlarının faaliyetlerine maddî ve manevî destek olur, kulübün hizmetlerini ücret karşılığı satın alır, takımı için her türlü zorluğa katlanır, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarına gider, bu açıdan taraftar kulübün esas pazarını oluşturur’’ (50).

Futbol taraftarlığı yapısı itibariyle, grup ruhunun yansıdığı, birbirini tanımayan binlerce taraftarın, bir anda sanki uzun zamandan beri arkadaşmış gibi yan yana yürümeleri, yürürken de ortak paydalar etrafında toplanmaları, grupların karmaşık, bir o kadar da basit bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Taraftar grubu için ortak bilinç söz konusudur. Ortak bilinç oluşturulamaz ise grup çözülmesi kaçınılmazdır. Taraftar grupları için ortak bilinç yaratan faktörler; renkler, sloganlar, simgeler gibi takıma ait olan ve takımın ruhunu yansıtan şeylerdir. Bu manevi ortam, birbirini hiç tanımayan on binlerce taraftarı ortak bir paydada buluşturmakta ve ortak beklenti etrafında kenetlemektedir (8).

2.2.3.3. Fanatik

Fanatikler hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan sıkça araştırılan konulardan birisidir. İnsanlar arasındaki düşünce farklılıkları nedeniyle fanatikliğin tanımı değişik şekillerde yapılmıştır (58). Fanatiklik kavramı dar bir çerçeveden değerlendirilmemesi gereken bir konudur. Nitekim önceki araştırmalarda fanatiklik, bir kişinin diğer bir kişiye, gruba, sanat eserine, marka ya da fikre karşı, karşı konulamaz bir beğeni ve ilgiyle bağlanmak olarak tanımlanmıştır (59).

Fanatiklik, bir gruba ait olmanın ötesinde takımlarına olan bağlılıklarını aşırı tepkiler vererek gösteren kişilere denir (60). Fanatiklik normal hayatta kişiliğini gizleyen bireyin, stadyum ortamlarında gerçek kişiliğini ortaya koyarak, sosyal statüsünün gerektirdiği rolü oynamasına gerek kalmadığını göstermesidir (61).

Fanatik, gönül verdiği takımına ilahi bir inanış derecesinde bağlı olan kişidir. Kaybetmeye tahammülü yoktur, galibiyeti de tıpkı bir zafer kazanmak gibi görür. Fanatikler destekledikleri kulübe, kulübün maçlarının oynandığı stadyuma, formalarına, takımın renklerine ve sembollerine başka bir anlam yüklerler. Fanatik genelde şiddete meyilli bir taraftardır. Şiddetin yönü rakip taraftar ya da futbolcular olabileceği gibi, maçın kaybedilmesi halinde kendi takım oyuncusu ya da yöneticisi bile olabilmektedir. Hatta aynı tribünde birlikte maç izlediği, takımına omuz omuza destek verdiği arkadaşı da olabilir (62).

Futbol takımlarını destekleyenler ekonomik, sosyal, eğitim seviyesi ve meslek bakımından farklı gruplara ait insanlardan oluşur. Bu tür insanları bir araya getiren güç ise futboldur. Eğer aynı takımın taraftarıysa, aynı şeyleri düşünebiliyorlarsa birbirlerine arka çıkıp desteklerler. Farklı düşünceler ise kavgalara hatta yaralayıp öldürmeye kadar gidebilir. Bu da fanatik olmanın bir göstergesidir. Fanatikler, ekseriyetle içinde bulunduğu topluluk tarafından, korkuyla hayranlık arası bir saygı ve sevgi görürler. Bu durum özellikle, içinde yaşadığı topluluk için kavga etme ve cesaret gösterisi yaptıklarında ortaya çıkar (63).

Fanatiklerin spor sahalarında sergileyebilecekleri belli başlı davranışlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Kazanmak için her yolu meşru görürler.
- Kalpleri yalnız takımlarının rengi ve ismi için çarpar.
- Onlar, oyuna bakmazlar; galibiyete, sonuca bakarlar.
- Tutukları takım öne geçince bağırma, içlerinde zapt etmeye çalıştıkları heyecanı ses halinde dışarıya taşırmaya başlarlar.
- Takımları mağlup duruma düştüğü zaman yukarıdaki ruh halinin tam tersi bir hal alırlar (64).

Fanatizmde asıl olan sorun bireyin fanatik olması değil, fanatiklerin bir araya gelerek yaptıkları eylemlerdir. Yapılan eylemler çoğu zaman futbol sahaları ile sınırlı kalmaz, saha dışında da devam eder. Fanatikler kimi zaman rakip taraftar taşıyan araçlara saldırırlar ve rakip taraftar gruplarıyla trende, metroda ya da benzin istasyonlarında karşılaşılırsa kavga çıkarırlar. Bu eylemleriyle diğer insanları da rahatsız ederler (65).

2.2.3.4. Holigan

Holigan desteklediği takıma üst bir kimlik kazandıran kendine göre ahlaki ve hukuki çerçeve çizen ve sonrasında amaç dışına çıkarak davranış bozukluğu gösteren bireydir. Holigan tarafı olduğu futbol takımına bağlı olan, takımı adına irade dışı yerli yersiz olumsuz davranışlar sergileyen bu davranışları meşrulaştıran kişidir. Holiganlık bir kitle içerisinde yer alan ve farklılıklarından kurtularak, kendilerini diğerleriyle eşit hisseden kişidir (61).

Holigan kelimesi ilk kez 1880'lerde sokak çetelerinin hareketlerini tanımlamak için Londra polisince kullanıldığı bilinmektedir (66). Holiganlık 1898 yılında Daily News adlı bir İngiliz günlük gazetesinde de alkole ve ölçüsüz şiddete meyilli olan kişi şeklinde tanımlanmıştır (67). Sosyologlar, holiganların daha çok 1960'lı yıllardan itibaren yayılmaya başladığını ifade etmektedirler. Hem futbolun hem de holiganların beşiği olarak akla ilk gelen ülke İngiltere'dir. Holiganizm İngiltere'den sonra önce İtalya ve Hollanda, sonrasında ise bütün Avrupa'ya yayılmıştır (68).

Holiganlar kendi başlarına pek olay çıkarmada pek mahir değillerdir. Ancak kalabalık olarak ve planlı bir şekilde olay çıkarmada başarılıdırlar (69). Aynı konuda Stott ve Reicher, "bu şiddet kalabalığını masum şartlarla açıklamak doğru olmayabilir" demektedir. Yani bütün olayların grup tarafından planlı ve düzenli bir şekilde yapıldığı açıktır. Holiganların anti sosyal ve psikopat bir kişilik yapısına sahip olmaları, onları çevreye uyum sağlamada sorunlu bireyler haline getirmiştir (70).

Holiganların diğer özellikleri de şöyle sıralanabilir:

- Kavga ederler ve çoğu kez bunları başlatırlar, bazen silah kullanabilirler,
- Zalimce davranışlar sergileyebilirler,
- Başkalarının malına kasıtlı zarar verebilirler, yangın çıkarabilirler,
- Sık yalan söyleyip, hırsızlık yapabilirler,
- Kendisinin ya da başkalarının güvenliğini hiçe sayabilirler,
- Fazla alkol alabilirler,
- Pişmanlık ya da suçluluk duymama gibi özellikleri taşıdıkları görülmektedir (71).

Holiganlık her ne kadar fanatikliğe benzer gibi algılansa da bu iki kelime birbiriyle örtüşmemektedir. Fanatiklik körü körüne bir takımı tutma, bağnazlık anlamına gelmektedir. Holiganlık ise, azgın, gözü kara anlamına gelmektedir. Bir fanatik günlük

hayatında yalnız gezerken, holiganlar gruplar hâlinde gezerler. Holiganlar günlük hayatta da kavga edebilmek için bahane ararlar (56).

Günümüzde ise futbol terörünü ifade etmek için kullanılan holiganlık, tuttuğu takıma gönülden bağlı olmaktan ziyade, şiddet uygulamak için sporu bir araç olarak gören tutum ve davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Karşılıklı ön yargı ve düşmanlıklardan oluşan holiganizmde çoğu zaman ufak bir kıvılcım dahi şiddete ve benzeri olaylara neden olabilmektedir (72).

2.3. Grup Kavramı ve Grup Davranışı

İnsan hayatını devam ettirebilmek için diğer insanlarla birtakım ilişkilerde bulunmak durumundadır. Bu durumu, insanın doğası gereği bir zorunluluk olarak nitelendirmek mümkündür. Diğer insanlara olan mecburiyet durumu, insanlar arasında gerçekleştirilen birtakım aktiviteler sonucunda düzene kavuşur. Doğumundan itibaren kendisini toplumsal bir grup olan ailenin içerisinde bulan insan, olgunlaşmaya ve büyümeye bağlı olarak, diğer insanların oluşturduğu gruplara da katılmaya başlar. İnsan ilk olarak aile kurumu içinde yer alır. Sonra kendi tercihiyle diğer gruplara katılır. Arkadaş grubu, okul grubu gibi birtakım grupların içerisinde yer alır. Zamanla dini grup, siyasi gruplar gibi daha karmaşık grupların içerisine katılır (73).

Grup kavramına bakıldığında, birçok tanımın yapıldığı görülür. Grubun, sadece insanlardan oluşan topluluk olduğunu söylemek de yeterli değildir.

Araştırmacılar ve düşünürler tarafından grubun tanımı çeşitli şekillerde yapılmıştır.

Grup, aynı ortak duyguları hisseden ve paylaşan çeşitli norm ve amaçlar doğrultusunda birbirini etkileyen bireylerin oluşturduğu çoğunluktur (74).

Bir diğer tanıma göre ise grup; kendilerini aynı grubun üyeleri olarak gören, grup içinde diğer bireyler ile aynı psikolojik duyguları paylaşan ve grup üyeliğinin gerektirdiği değerler doğrultusunda sosyal anlaşma sağlayabilmiş insan topluluklarıdır (73).

Grup kelimesi, sosyoloji alanında da karmaşık bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan topluluğu, grup olarak adlandırılmaktadır. Ancak iki veya daha fazla insanın fiziksel olarak birbirine yaklaşması, onun grup olarak tanımlanması anlamına gelmez. Sosyolojik terminolojiye göre grup; düzenli olarak etkileşimde bulunan, ortak ilgileri paylaşan ve aitlik bilincinin geliştiği insan toplulukları şeklinde tanımlanmaktadır (75).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere, insanların gruplara katılmasında ortak amaç vurgusu öne çıkmaktadır. İnsanların farklı düşüncelere sahip olmasına karşın, aynı düşünceleri paylaşan kişiler kendilerini daha kolay ifade edebilmeleri, onları grubun bir üyesi olmasını kolaylaştırmaktadır. Grup oluşumunda bir diğer faktör ait olma duygusudur. Bir yere ait olma duygusu, insanın psikolojik ve sosyolojik açıdan ihtiyaçlarının karşılamasına yardımcı olur. İnsanın gruba katılarak grubun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri de onaylanma ve ilgi görme isteğidir. Grup içinde, kendisini grubun bir parçası olarak hisseden birey, aynı grup içerisinde bulunanlar tarafından hem onaylanır hem de ilgi görür. Gruba katılan birey; grup içerisindeki diğer bireylerle iletişim ve etkileşim kurar ve bu sayede hem yalnızlık duygusunu giderir hem de birtakım psikolojik ihtiyaçlarını karşılar. Ayrıca insan, benzer düşüncelere sahip insanlar arasında kendisini daha güçlü hisseder ve çevreden gelebilecek birtakım olumsuzluklara karşı, grup üyelerini kendisi için koruyucu bir unsur olarak görür (8).

2.3.1. Taraftarlıkta Grup Davranışları

Taraftar grupları, bireyin kendini özdeşleştirdiği birlikteliklerdir. Bu birliktelik sıkı ilişkilerin geliştirilmesine, iç normların ve kuralların oluşturulmasına olanak sağlayan yapılar şeklinde ortaya çıkar. Bu bağlamda futbol taraftarları bir grup olarak ele alındığında, taraftarların birlik içerisinde, kendi şahsiyetini bir kenara bırakıp tamamen kendini takıma ait hissetme ve aynı takımı destekleme gibi ortak amaçlar doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir. Diğer bir ifade ile taraftarlar, kendilerini taraftar oldukları takımın grubunun bir parçası olarak kabul etmektedirler (8).

Taraftar grubuna katılan birey, sosyal ortamının değişmesi nedeniyle kendisine yeni bir yaşama biçimi sağlar. Böylece gruba katılan taraftarın tezahürat yapma, çığlık atma, küfür etme, pankart açma gibi tercihleri oluşur. Daha doğrusu gruba katılması nedeniyle, anılan davranışları yapması bir gereklilik haline dönüşür. Çünkü nicelik olarak artış, bir değere inanma bağlamında kendilerine özgü rolleri olan, gözlenebilen ve ortak bir amaca hizmet eden bireyleri bir araya getirmiştir (76).

Bireyin taraftar kimliği ile futbolun cazibeli ortamına girerek gündelik hayatta yaptığından farklı sözler ve hareketler sergilemesi, kendine verilen rolü yapma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır (77).

Futbol taraftarlığının Tanzimat döneminde ortaya çıkan ve günümüzde hala geçerliliğini koruyan kabadayı kavramı ile de benzer yönlerinin olduğu söylenebilir. O dönemde kabadayılar, semtin namusunu koruyan, diğer semtlerden gelen kötü amaçlı

ziyaretçilere karşı semti koruyan, semt sakinlerinin birbirleriyle yaşadığı sorunları ve adil bir biçimde çözümlenmesini ve uygun olmayan davranışların cezalandırılmasını sağlayan kişiler olarak bilinir (78).

Taraftarı olduğu takımın tribün tarafına sırf seyir zevki ve maçı izlemek için gelen taraftarların dahi, tezahürat yapan, şarkılar söyleyen grubun organize ve eş zamanlı hareketlerine uyum sağlamaya çalıştığı görülür. Çünkü heyecanlı bir kitlenin içinde, bireysel hareket etmenin yol açacağı görece yalnızlık duygusu, kişide içinde bulunduğu toplumsal ortama bağlamaya karşı yabancılaşmaya sebep olabilir. Bu tip bireysel bir eylem, bireyde o an için bir korku ve endişe durumuna yol açabilir. Kişi, kitlenin ortak eylemleri ve söylemlerine katıldığı ölçüde kendini güçlü ve güvende hisseder. Taraftar gruplarının rakip takımın herhangi bir unsuruna ya da hakeme yönelik küfür gibi sözlü şiddet, bağırma, hakaret, aşağılayıcı sözler sarf etmesi, taraftar gruplarının bir nevi deşarj olmalarını da sağlayan eylemler olarak değerlendirilebilir (79).

Bir kitlenin çarpıcı iç yaşam özelliklerinden biri de, zulme uğramış olma duygusudur; bu duygu bir kez ve ebediyen düşman olarak gördüğü bireylere karşı duyulan bir öfke ve sinirlilik halidir. Bu düşmanlar yumuşak, sert ya da sempatik, keskin ya da ılımlı olmak gibi birbiriyle tutarsız olan davranışlar sergileyebilirler; sözlerinde ve davranışlarında, değişmez bir art niyet, kitleyi açık ya da gizli bir şekilde ortadan kaldırmaya yönelik kasıt olduğu izleniminden kendilerini kurtaramazlar (79).

Futbol taraftar gruplarının davranışlarına başka bir açıdan bakıldığında ise, yukarıda bahsedilen örneklerin tam tersi durumlar görülmektedir. Her taraftar grubunun bir lideri vardır. Liderin verdiği komutla aynı anda yüzlerce, hatta binlerce kişi bağırılmaktadır. Bunu başlatan liderin komutlarıdır. Futbol taraftarlığı bir nevi kolektif bir kendinden geçiş sürecine benzemektedir. Yuhalama, küfür, hep birlikte katılarak istediğini yapabilme, öfke, sevinç, keder, acı, umut, umutsuzluk gibi tüm bilinç dışına dönüşebilen davranışların sergilendiği kolektif bir psikoterapi seansı olarak da değerlendirilmektedir (80).

Sıradan bir futbol seyircisi, fanatik taraftar gruplarından oluşan bir tribünde yer aldığı anda o grubun etkisi altına girebilmektedir. Yüzlerce kişinin küfretmesi, o kişiyi kitle psikolojisinin etkisi altına sokarak küfretmeye zorlamakta ve bilinç altında ne kadar olumsuz dürtü varsa hepsini açığa çıkarmaktadır (80).

Bu durum grup içinde, kişinin sorumluluk duygusunun yok olmasına neden olabilmektedir. Kitlenin ortak davranışından etkilenen taraftar telkine yatkınlaşarak kitle davranışının bulaşıcı etkisi altına girebilmektedir. Böylece taraftarın akılcı ve şahsi

düşünme yeteneği körelir. Futbol tribünlerinde gruba uyup küfretmeye başlar. Bu davranışı, kendini grup içinde daha güçlü hissettirir ve onun içselleştirilmesini sağlar (81).

Normal bir futbolsever “zihniyetin tekleşmesi kanunu” na uyararak bağınaz bir futbol fanatiğine dönüşebilir. Bu durum aslında futbol taraftarının “akıl tutulması”na uğraması olarak da değerlendirilebilir. Psikolojik gruba dâhil olan bireyler, kendilerini var olan durumdan daha güçlü hissederler. Kişi kendisini grubun ortak ruhuna bırakır. Taraftar gruplarının rakip takımı ve taraftarını aşağılayan sloganlarına bakıldığında, ortaklaşa bir kalkışmanın olduğu görülür. Bu türden davranışların sergilenmesi ise “Grup Regresyonu” adı verilen geleneksel yapının işlevini kaybettiği ve referans kaynağının bulanıklaşması sonucu, görünürde yaşanmayan narsist eğilimlerin artmasına yol açar. Bu durum da toplum genelinde saldırganlık ve suç oranlarının yükseldiği, kısacası kişinin duygusal gelişimindeki mevcut konumundan geriye gittiği durum olarak ifade edilir. Bu türden davranışlar daha çok ilkel davranışları, bilinçaltına itilen bastırılmış duyguları içerir. Taraftar gruplarının bu tür sözel ve fiziksel şiddet içeren davranışları, “Kolektif Regresyon”u çağrıştırmaktadır. Ayrıca takım taraftarlığında kitle psikolojisi, çoğu kez “Toplumsal Şovenizm” olarak da ortaya çıkabilir (81).

2.3.2. Taraftar Grupları

Taraftar grupları, futbol dünyasında önemli bir etki oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda da etki oluşturmuşlardır. Geçmişte düzensiz, örgütsüz, olan bu gruplar, günümüzde ise daha düzenli ve organizeli yapılara dönüşmüşlerdir. Örneğin İngiltere’de futbol kulüpleri federasyonuna benzeyen taraftar grupları federasyonu kurulmuştur (47).

Ülkemizde organize olmuş taraftar grupları 1980’li yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren özellikle İstanbul’daki üç büyük futbol kulübü taraftarlarının, organize bir şekilde örgütlendiği görülmektedir. Bunların en popüler olanları Beşiktaş Çarşı grubu, Fenerbahçe Genç Fenerbahçeliler grubu, Galatasaray Ultraaslan grubudur. Ayrıca Trabzon Çılgınlar grubu, Sakarya Tatangalar grubu, Bursa Teksas grubu, Sivas Yiğidolar grubu, Manisa Tarzanlar grubu, Rize Mekânsızlar grubu, Eskişehir Kızılıklı ve Nefer grubu, Ankara’daki Gecekondu grubu örgütlenmiş taraftar gruplarıdır (47).

Diğer ülkelerde de olduğu gibi Türkiye’de de taraftar grupları, dönemin toplumsal ve politik yapısına göre değişiklik göstermişlerdir. Futbol liglerinin oluşmaya başladığı

1940'lara kadar gittikçe popüler bir spor olsa da henüz yapılanması oluşmamıştır. Ancak liglerin oluşması ve kurumsallaşması sonrası endüstri alanında yaşanan gelişmelerle birlikte futbol sponsorları, futbolcu maliyetleri ve kalabalık taraftar grupları bu alanda geniş bir sektör oluşturmuştur. 1980 ihtilalinden sonra sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasıyla birlikte, toplumların aidiyet duygusu futbola yönelmiştir. Özellikle taraftar grupları üç büyükler olarak anılan Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş Spor Kulüplerinin yanında, başta Trabzonspor ve Bursaspor olmak üzere, taraftar gruplarının 3 büyükler dışında da gelişmesini sağlamıştır (48).

2.4. Futbolda İstenmeyen Davranış: Zorbalık

Futbol özellikle genç taraftar grupları için çoğu zaman bir futbol karşılaşması olmaktan çıkarak psikolojik, politik ve siyasi bir hesaplaşmaların görüldüğü alanlara dönüşebilmektedir. Kimi zaman elde edilen galibiyetler üzerinden bir öz güven ve güç sarhoşluğu yaşatırken kimi zaman, hezimetler ve yenilgiler yaşatmakta ve bir çökme duygusu ve içe kapanmaya neden olmaktadır. Başarısızlıkların kronikleşmesi durumunda ise futbol, hayatın diğer alanlarına yansıyan bir öğrenilmiş çaresizlik hissine dönüşmektedir (82).

Futbolda sorun çıkaran grupların yapısına bakıldığında anormal, suçlu, eğitimsiz, v.b. psikolojik ve sosyolojik problemi olan kişilerden oluştuğu gözlenmektedir. Bu kişilerin kişilik yapısına bakıldığında saldırganlık ve zorbalık gibi istenmeyen davranışlar sergilemeye meyilli kişiler olduğu görülmektedir (83). Türkiye’de şiddet, saldırganlık ve zorbalık davranışı sergileyenlerin, daha çok 16-25 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sorunlar yaşayan bu kişiler eğitimsizlik, işsizlik, ayrıcalıklı olma ve yalnızlıktan kurtulmak gibi gerek maddi gerekse manevi bakımdan çeşitli sıkıntılar yaşamakta ve bu sıkıntularından kurtulabilmek için futbol ortamlarını ve taraftarlığını kendilerini ifade edebilecekleri bir alan olarak görmektedirler. Bu kişilerin tribünlerde ve tribün dışında gösterdikleri haykırma, küfür etme, alay etme, rakip takımın oyuncusuna veya taraftarına bir şeyler atma gibi fiili ve sözel davranışlardan zevk aldıkları görülmektedir (9).

Yine bu görüşün tam tersine eğitilmiş, iş sahibi ve pek çok olumlu özellik taşıyan kişilerde de zorbalık şiddet saldırganlık gibi istenmeyen davranışlar görülebilmektedir. Kendi saldırganlıkları hakkında bir bakış açısına sahip olmayan hatta buna ihtiyaç bile duymayan kimi evli ve çocuk sahibi olan orta yaşlı birçok taraftarın, rakip takımın

taftarını bir köşede sıkıştırarak tehditten hakarete varan, kendilerine göre eğlenceli buldukları ve yaptıkları işten zevk aldıkları davranışlar sergilediği görülmektedir (84).

Toplumsal yaşamı tehdit eden istenmeyen davranışlar, son yıllarda toplumların en büyük problemleri arasında yer almaktadır. Öğrencilerin sınıfta öğretmenini bıçaklayarak öldürmesi, hasta yakınlarının doktora saldırmaları, trafikte sürücülerin boğaz boğaza gelmesi, eşlerin birbirlerine kıyması, yeşil sahalar ve tribünlerin sık sık savaş alanına dönmesi gibi şiddet, saldırganlık, zorbalık kategorisinde değerlendirilen toplumsal vakaların sayısı, gün geçtikçe artmaktadır. Toplumda istenmeyen davranışların artmasının nedenlerini araştıran Keskin, kontrolsüz göçe dikkat çekerek, bunun toplum kimyasının bozulmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Daha iyi yaşam umuduyla şehirlere göç eden ailelerin karşılaştıkları ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle, geleneksel değerlerden uzaklaşıldığını, anne ve babaların ve aile büyüklerinin önceden olduğu gibi çocuklarla ilgilenemez hale geldiğini, klasik aile yapısının ve sosyal dokunun sarsılarak toplum genelinde gerilimi artırdığını söylemektedir (85).

TV kanallarından gazete manşetlerine kadar birçok basın yayın organlarında cinayet haberleri, en yakınlarını katleden, kendi aile bireylerini öldüren insanların haberleri geniş yer almaktadır. Toplum olarak saygı ve sevginin yerini maddi değerler almış, insani değerlere verilen önem kaybolmaya başlamıştır. Dolayısıyla her şeyin karşılığını ölçen ve her şeyi satın alınabilir gören insanoğlu, gittikçe acımasızlaşarak insanlara, doğaya, hayvanlara eziyet etmeyi doğal karşılar hale gelmiştir (86).

2.4.1. Zorbalık

Zorbalık kavramı küresel çapta oldukça dikkat çeken konuların başında gelmektedir, aileleri, yöneticileri ve araştırmacıları sorunu anlamaya ve çözmek için araştırma yapmaya sevk etmektedir.

Zorbalıkla ilgili araştırmalar ilk defa İskandinav ülkelerinde Norveç’li araştırmacı Olweus’un çalışmaları ile başlamış, Roland’ın önleme çalışmaları ile devam etmiştir. Araştırmalar başta Amerika, İngiltere, Japonya, Avusturya, Kanada, İtalya, Yunanistan, Hollanda, İrlanda, İsrail gibi birçok ülkede yapılmış, elde edilen başarılar bu ülkelerde konuyla ilgili araştırmalar yapılmasına ve zorbalığı önlemeye yönelik programlar hazırlanmasına yardımcı olmuştur (87).

Son dönemlerde zorbalık davranışı ve sonuçlarıyla ilgili okul, iş ortamı ve diğer farklı çalışma alanlarında birçok araştırma yapılmıştır. Leymann’ın 80’lerde yapmış olduğu çalışmayla birlikte de ilgi görmeye başlamıştır. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde

zorbalığın yaygınlık oranı %9 seviyesindedir. Amerika'da ise her 5 işçiden 1'inin zorbalığa maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Avustralya'da yaşayan insanların %35'i iş arkadaşı tarafından, %31'i üstleri tarafından sözlü zorbalığa uğradıkları ortaya konmuştur. Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında ise bu durumun yeterince fark edilemediği görülmektedir. Örneğin Türkiye'de zorbalık ancak 2000'li yıllardan itibaren mesleki sağlık sorunu olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Zorbalık konusuyla ilgili geniş bir literatür olmasına rağmen Uluslararası Çalışma Ofisi (IWO), zorbalık davranışını diğer şiddet içeren davranışlar ile aynı kategoride değerlendirmektedir. Literatürde zorbalık konusunda çok sayıda tartışma yazıları, makaleler ve araştırmalar yapılmıştır. Ancak metodolojik açıdan zorluklar oluşturması nedeniyle zorbalığın ölçümü ve standart tanımı yapılamamıştır. Buna rağmen zorbalık kavramıyla ilgili temel özelliklerde, bir mutabakat olduğu da görülmektedir (88).

Zorbalık kavramının ilk tanımlandığı dönemde 25 yaşından küçük genç erkeklerin arkadaşlarına yönelik saldırgan davranışlarını tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Zamanla tanım genişletilerek bayanlar da tanımın içerisinde yer almış, fiziksel sözel ve dolaylı saldırganlık da zorbalık kavramına dâhil edilmiştir. Çağımızın en önemli ve dikkat çeken sorunları arasında yer alan zorbalığın tanımı ve çeşitleri üzerinde daha geniş çapta durulması gerekir (89).

2.4.2. Zorbalığın Tanımı

Kültürel kavramı ve anlaşılabilirliği değişmekle birlikte zorbalık; saldırganlık yoluyla güç elde etmeye çalışmak ve fiziksel, duygusal ve sosyal anlamda tekrarlı olarak saldırganlığa uğrayan bireyi zayıf düşürmeyi amaçlayan davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır (90).

Amerikan Ulusal Okul Hemşireliği Derneği (NASN) zorbalığı, bir veya birden fazla kişinin başka bir kişiyi, tekrarlı ve kasıtlı olarak, sözlü ve/veya sözsüz, fiziksel ve duygusal olarak istismar etmesi, şeklinde tanımlamaktadır (91).

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) şiddet içermeyen eğitim ile ilgili yaptığı araştırma raporunda zorbalığı, fiziksel veya sosyal açıdan güçlü olanın güçsüz olana yaptığı taciz şeklidir biçiminde tanımlamaktadır. Ayrıca bu tanımda sözlü taciz, kasıtlı eziyet etme, fiziki taciz ve manipülasyon gibi tehdit metotlarının da bulunduğu işaret eder (91).

Diğer bir tanıma göre zorbalık, bir bireyin diğer bir bireyi sürekli ve kasıtlı bir şekilde incitmek amacıyla güç kullanmasıdır. Bir eylemin zorbalık olarak değerlendirilmesi için kötü niyetli düşünce, sürekli olarak kötü davranış sergileme,

zorbanın güçlü olması, hassas ve zayıf düşmüş bir kurban ve hırpalayıcı sonuçlar olması gerekir (92).

Kabul gören tanım ise Olweus tarafından yapılmıştır. Olweus, bir kişinin, diğer bir kişi veya kişiler tarafından kasıtlı, tekrarlı ve bir süre devam eden olumsuz davranışlara maruz kalmasını zorbalık olarak tanımlamıştır (93).

Zorbalığın gerçekleştiği bir ortamı; zorba, kurban ve seyredenlerden oluşan; ancak aynı sahnede farklı oyuncuların, farklı giysilerin ve farklı konuşmaların yer aldığı bir tiyatro sahnesine benzetilmektedir. Bu sahnede de aşağıda belirtilen şu öğeler bulunmaktadır:

- Zorbaları ödüllendirip hedef olanları suçlayan bir kültür,
- Zorbalık yokmuş gibi davranan ve zorbalığı önlemeye yönelik herhangi bir
- Çalışması olmayan okul,
- Zorbalık açısından evde yanlış model olan veya zorbalığı öğreten bir aile,
- Zorbalığı görmeyen ve duymayan yetişkinler (94).

2.4.3. Zorbalık Çeşitleri

Zorbalığın, zorbalık yapanın kurbanıya yönelme biçimine göre doğrudan ve dolaylı zorbalık olmak üzere iki ana başlıkta ele alındığı görülmektedir. Doğrudan zorbalık olayları negatif hareketler içermektedir ve genellikle fiziksel temas söz konusudur. Doğrudan zorbalıkta itme, vurma, tekmeleme, boğma, yaralama, başkasının malına eşyasına zarar verme veya çalma durumu vardır. Dolaylı zorbalıkta ise genellikle fiziksel temas yoktur, daha çok tekrarlanan isim çağrılmaları, alay etme, küfür, tehdit, aşağılama gibi kişinin kontrol mekanizmasına psikolojik açıdan zarar vermeye yönelik eylemler vardır. Ayrıca dedikodu, söylenti, rahatsız edici yazı ve notlar, sosyal dışlanma gibi kişinin psikolojik açıdan zarar görmesini amaçlayan davranışlar da dolaylı zorbalık kavramında yer almaktadır (95).

Bu tanımlar Liepe-Leveinson ve Levinson tarafından yapılan araştırmalarda kullanılan tanımlardır. Yukarıda sıralanan eylemlerin yanında, korkutucu bakışlar, kaşları çatma, iç çekme ve hapsirme gibi beden dilini kullanarak kişiyi psikolojik açıdan zor duruma düşüren davranışlarda zorbalığın önemli bir bileşenleri olarak değerlendirilmelidir (96).

Kurbanın bedenine yönelik olan can yakma ve incitmeye yol açan fiziksel zorbalık doğrudan zorbalık kapsamında yer alırken, doğrudan fiziksel saldırı içermeyen bununla

birlikte kurbanı manevi anlamda incitmeyi amaçlayan ve kurbanı uzaktan zarar veren olaylar dolaylı zorbalık kapsamında yer almaktadır (97).

Diğer bir zorbalık sınıflandırılması ise, sergilenen saldırgan davranışların içeriğine göre yapılmaktadır. Bunlar etnik zorbalık, cinsel zorbalık ve eğlence amaçlı zorbalık olarak üç başlıkta ele alınırlar. Kurbanın ait olduğu etnik özelliklerle ilgili doğrudan ya da dolaylı saldırganlığa uğraması etnik zorbalık, cinsel içerikli doğrudan ya da dolaylı yollarla saldırganlığa uğraması cinsel zorbalık kapsamında ele alınmakta, şaka görünümü altında doğrudan ya da dolaylı yollarla saldırganlığa uğraması ise eğlence amaçlı zorbalık kapsamında değerlendirilmektedir (97).

Bazı araştırmacılara göre de zorbalık, kurbanda yol açtığı etkilere göre sınıflandırılmıştır. Kurbanın bedensel zarar ya da eşyalarının zarar gördüğü durumlar bedensel/fiziksel zorbalık, kurbanın kendi kişisel değerlerinin zarar gördüğü durumlar duygusal zorbalık, kurbanın gruba kabul edilmemesi sonucu zarar gördüğü durumlar ise sosyal zorbalık olarak nitelendirilmiştir (97).

Zorbalık bir başka sınıflamaya göre de sözel, fiziksel, sosyal ve siber olmak üzere dört kategoride ele alınmıştır (98).

Zorbalığa ilişkin bir diğer sınıflama ise şu şekilde yapılmıştır.

Fiziksel Zorbalık: Tokat atmak, vurmak, boğazını sıkmak, dürtmek, yumruklamak, tekme atmak, itmek, çekmek, saçını çekmek, tükürmek, odaya kilitlemek ve buna benzer fiziksel saldırı türleri veya eşyalara zarar verme gibi davranışları içerir (94).

Sözel Zorbalık: Rahatsız edici telefon konuşmaları, para veya eşyaları zorla el koymak, tehdit içerikli korkutmak, lakap takma, ırkçı söylemler, cinsel içerikli sözler, aşağılayıcı alay ifadeleri, küfür etme, kişiyle ilgili yalan ve incitici söylentiler çıkarma gibi davranışlardır (94).

Davranışsal/ İlişkisel/ Duygusal Zorbalık: Dışlama, önemsememe veya ondan kaçma gibi dolaylı ve tekrar eden hareketlerdir. Saldırgan bakışlar, gözlerini kısarak bakma, iç çekme, dudak bükme, kaşları çatma, gülerek bakma ve beden dilini düşmanca kullanma gibi davranışlardır (94).

Cinsel Zorbalık: Cinsel içerikli mesajlar göndererek kişiyi rahatsız etmek, küçük düşürmek ve utandırmaya yönelik davranışlardır. Bu davranışlar; müstehcen el kol hareketleri, kişinin vücuduna yönelik cinsel içerikli ifadeler, cinsel içerikli istekler, mesaj veya çeşitli ifadelerle davet etme, bireyin cinselliğiyle dalga geçmek, müstehcen fıkralar, birey hakkında cinsel içerikli söylentiler yayma, dokunarak gerçekleştirilen cinsel amaçlı

dokunma veya dokunmaksızın yapılmak istenen davranışlar sergilemek, sarılmak, çimdiklemek ve buna benzer davranışları kapsamaktadır (94).

Fiziksel zorbalık, diğer zorbalık davranışlarının üçte birinden daha azını oluşturmaktadır. Sözel zorbalık en fazla yapılan, kolay farkedilemeyen, onur kırıcı ve alçaltıcı zorbalık türüdür. Davranışsal zorbalık biçiminde birey yabancılaştırılır, akran grubuna girmesi engellenir veya kasıtlı olarak arkadaşlık ilişkilerine zarar verilir. Bu tür davranışlara maruz kalan bireyin iç dünyasında yarattığı acı genellikle fark edilmez, yetişkinler tarafından fark edildiğinde önemsenmez. Cinsel zorbalığın ise daha çok kızlara yönelik olduğu görülmektedir. Ancak erkeklere yönelik olarak da görülebilmektedir. Cinsel içerikli zorbalığın sonuçları çok yıkıcı olabilmektedir (94).

Zorbalık çeşitlerinden biride siber zorbalıktır. Zorbalık çeşitleri içerisinde yer almasına rağmen içeriği ve kapsamı diğer zorbalık çeşitlerinden ayrışması nedeniyle siber zorbalığı ayrı bir başlık altında ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

2.4.4. Siber Zorbalık

Teknolojinin gelişmesi toplumların büyük değişim ve dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Toplumların yaşadığı bu süreç, şiddet, savaş, terör, zorbalıkların yanında siber şiddet, siber savaş, siber terör ve siber zorbalık gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle son zamanlarda bilgi teknolojilerinin kullanma sıklığının artmasıyla daha çok genç bireyler arasında internet ortamında sergilenen bir çeşit saldırganlık türü olan siber zorbalık oldukça yaygınlaşarak dünyanın önemli sorunlarından biri haline gelmiştir (99).

Yapılan araştırmalar genç bireylerin ortalama yüzde 20 ile 40'ının siber zorbalık davranışı sergilediğini ortaya çıkarmıştır. Araştırmacılar siber zorbalık davranışını üç kategoride ele almışlardır. Birinci kategoride online internet ortamında diğer bireylere zorbalık davranışı sergileyen ancak kendisi asla kurban olmayan "siber zorba", ikinci kategoride online internet ortamında sürekli kurban durumunda olan ancak diğerlerine zorbalık davranışı sergilemeyen "siber kurban", üçüncü kategoride ise online internet ortamında siber zorbalık davranışı sergileyen ve siber zorbalığa maruz kalan "siber zorba-kurban"dır (99).

Araştırmacılar siber zorbalık davranışının bu şekilde kategorilere ayrılması, siber zorbalık davranışı sergileyen bireyler arasındaki farklılıklar ve benzerliklerin açığa çıkarılmasının siber zorbalığı önleme ve müdahale etme programlarının hazırlanmasında oldukça etkili ve önemli bir yöntem olduğunu ifade etmektedirler. Bu yöntemin siber

zorba, siber kurban, siber zorba-kurban arasındaki bireysel karakteristik farklılıkların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını ifade etmektedirler (99).

Araştırmacılar tarafından sorgulanan bir diğer unsur ise siber zorbalık davranışı sergileyenlerin cinsiyet ve yaş bakımından incelenmesidir. Nitekim bu konuda karışık bulgular araştırma raporlarında yer almaktadır. Bazı araştırma raporlarına göre erkekler daha sık siber zorbalık davranışı sergilerken bazı araştırmalar ise kadınların daha sık siber zorbalık davranış sergilediğini ortaya koymuştur. Bazı araştırmalar kadınların erkeklerden daha çok siber zorbalık davranışı sergilediği ifade ederken yine bazı araştırmacılar siber zorbalık davranışı sergilemede cinsiyet farklılığının olmadığını ifade etmektedir (99).

Siber zorbalık ve cinsiyet arasındaki ilişki ele alındığında, erkeklerin kızlara göre daha çok siber zorbalık davranışı sergilediği; kızların ise siber zorbalık davranışlarından daha çok etkilendiği ifade edilmektedir (100). Diğer yandan siber zorbalık deneyimleri konusunda cinsiyetlere göre erkeklerin kızlardan daha fazla siber saldırganlık davranışları sergiledikleri ve erkek öğrencilerin, kız öğrencilerden daha fazla sosyal medyadaki nefret gruplarına üye oldukları görülmüştür (101).

Siber zorbalık davranışı sergileyenler konusunda ele alınması gereken bir diğer durum da, yaş konusudur. Sakellariou, Carroll ve Houghthon yaşları 8 ile 13 arasında değişen ilk ve ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada bu öğrencilerin yaşça daha küçük olan öğrencilere oranla daha çok siber zorbalık davranışı sergilediklerini ortaya çıkarmışlardır. Yine diğer taraftan Williams ve Guerra yaptıkları çalışmada 5. ve 8. sınıf öğrencilerinin daha çok siber kurban pozisyonunda olduklarını, lise öğrencilerinde ise bu durumun nispeten daha düşük seviyelerde olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Tokunaga yaptığı çalışmada siber zorba- kurban davranışı ile yaş arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Hala geçerliliğini koruyan ve önemli kanıtlar sunan çeşitli çalışmalarda siber zorbalık davranışının çok büyük oranda ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki çocuklar arasında yaygın olduğu ifade edilmektedir (99).

Literatüre bakıldığında bireysel deneyimler ve okul ile ilişkili zorluklar ile siber mağduriyet arasında güçlü bir bağlantı olduğu görülmektedir. Geçmiş araştırmalar yaşa bakılmaksızın ortaya çıkan mağduriyetin zihinsel, fiziksel, psikolojik ve akademik problemler sonucu ortaya çıktığını ortaya koymuştur (102). Bu açılarından ele alındığında siber zorbalık üzerine yoğunlaşarak konuyla ilgili daha derinlemesine bilgi edinmek gerekmektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından siber zorbalığa ışık tutabilecek çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Örneğin Li siber zorbalığı kavramsallaştırmak için planlı davranış kuramından bahsetmektedir fakat planlı davranış kuramının araştırmaya nasıl uygulandığı tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olsa da daha sonrasında araştırmacılar bu kuramla ilgili teorik çerçeveyi tasarlamış ve test etmişlerdir. Araştırmacılar bu yöntemle genel bir zorlanma teorisi yaklaşımı kullanarak bireylerin yaşadığı zorlukların, gerilimlerin veya yetersizliklerin bireyleri siber zorbalık davranışı sergilemeye iten nedenleri açıklayabileceklerini öne sürmektedirler (103). Bazı araştırmacılar tarafından ele alınan bir diğer kuram ise rutin aktiviteler kuramıdır konu üzerinde araştırma yapan Navarro ve Jasinski, motive edilen suçluların, uygun hedeflerin ve vesayet altında olmanın siber zorbalığı açıklayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Doane, Pearson ve Kelley tarafından ortaya konulan mantıklı eylem kuramı ile planlı davranış kuramı diğer bazı araştırmaların kuramsal temelini oluşturmuştur. Pabian ve Vandebosch siber zorbalığı açıklarken bireylerin davranışsal amaçlarını ve tutumlarını dikkate alarak konuyu ele almışlardır (99).

Buraya kadar anılan kuramlar, siber zorbalıkla ilgili kuramsal bir anlayışa ulaşmadaki tutumları tecrübe etmeye yöneliktir. Ancak, siber zorbalık davranışlarının altında ve arkasında yatan nedenleri anlamak için, bireyleri siber zorbalık yapmaya iten sebepleri ortaya çıkarmak önemlidir.

2.4.4.1. Siber Zorbalığın Tanımı ve Kapsamı

Herhangi bir coğrafi sınırlama olmaksızın, internet erişimi olan bilgisayar ağlarından oluşan elektronik ortam siber ortam olarak tanımlanmaktadır. Bu ortamda yapılan bu davranışları; siber zorbalık, çevrimiçi taciz (online harrasment), elektronik zorbalık (electronic bullying), çevrimiçi zorbalık (online bullying) gibi terimlerle nitelendirmek mümkündür (104).

Siber zorbalık için en kapsayıcı tanım; bir birey ya da grubun diğer kişi veya gruba zarar vermek amacıyla kasıtlı, tekrarlı ve düşmanca davranışların internet vasıtasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri ve kullanarak gerçekteştirilmesidir (105).

Siber ortam interneti kapsamakla birlikte, sadece internetten ibaret değildir. Ayrıca, elektrik santralleri, barajlar, ulaşım vb. gibi yerlerde kullanılan bilgisayar ağları da siber ortamın bir parçasıdır. Cep telefonları, telsizler, uydu, kontrol ve izleme sistemleri, elektronik komuta sistemleri gibi birçok sistem siber ortamın elemanlarıdır (106).

Kowalski ve Limber ise siber zorbalığı; internet ortamındaki çevrimiçi ortamda bulunan sosyal ağlarda veya bir web sayfasını kullanarak, e-posta, anlık ileti ya da cep telefonuna gönderilen resimler, videolar ve mesajlar yoluyla gerçekleştirilen zorbalık olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle siber zorbalık, internetteki çevrimiçi ortam kullanılarak alay, tehdit, hakaret, taciz veya gözdağı vererek gerçekleşen davranışlar anlamına gelmektedir (107).

Teknolojide yaşanan değişimler sonucu ortaya çıkan siber zorbalık gün geçtikçe önem kazanmaya başlamıştır.

İnternetin insan hayatına girmesiyle daha da yaygınlaşan siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla, birey ya da grubun, özel ya da tüzel kişiliğine zarar verici hale gelmiştir. Bu bakış açısıyla siber zorbalığı zarar vermek amacıyla, bir birey ya da grup tarafından, e-posta, cep telefonu, kısa mesaj servisleri, reklam içerikli iletiler, web siteleri vasıtasıyla; kasten, tekrarlayıcı bir şekilde yapılan davranışlar olarak tanımlamak mümkündür (108).

Bir diğer tanıma göre siber zorbalık, birey ya da grup tarafından zarar vermeye yönelik e-posta, cep telefonu, kısa mesaj ya da web siteleri vasıtasıyla kasten, düşmanca ve tekrarlayıcı davranışlar olarak nitelendirilmiştir (109). Manap ise siber zorbalıkla ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “Siber zorbalık davranışında; sözel zorbalık türü olan isim takma, küçük düşürme, hakkında söylenti çıkarma, alay etme, kötü şakalar yapma, biri hakkında kötü bir şeyler yazma, kırıcı notlar bırakma, v.b. durumlar yaşanabilmektedir. Duygusal zorbalık türü olan grup dışında bırakma, özellikle dostça olmayan şekilde davranma, ırkla ilgili aşağılamalar, duygusal işkence, v.b. durumlar yaşanabilmektedir. Tehdit edici zorbalık türü olan parasını, eşyasını veya ödevlerinin bir kopyasını isteme, şantaj yaparak hakkı olmayan bir şeyi isteme, v.b. durumlar yaşanabilmektedir. Siber zorbalık tahammül edilemez seviyeye ulaştığında gerçek hayata yansiyarak fiziksel zorbalık türü olan saldırma, şiddet v.b. davranışlara dönüşebilmektedir” (110).

Siber zorbalıkla ilgili tanımlardan hareketle, genel olarak İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte siber zorbalığı internet, telefon vb gibi bilişim teknolojilerinin kullanılarak yapılması şeklinde ifade etmek mümkündür (111).

Araştırmalarda siber zorbalıkla ilgili tanımlarda görülen farklılıklar kadar benzerliklerde de dikkat çekmektedir. Bu benzerlikleri, siber zorbalığın zorba tarafından gerçekleştirilmesi, elektronik ortamda yapılması, kasıtlı ve tekrarlı olması rahatsız etmeye zarar vermeye yönelik davranışları içermesi şeklinde sıralamak mümkündür (112).

Siber zorbalık biçimlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Hakaret Etme: Çevrimiçi ortamda tartışma, tehdit ve saldırganlık içerikli ifadeler kullanma, kaba ve onur kırıcı sözler sarf etme,
- Bıktırma: Can sıkıcı, cinsel içerikli, iğrenç, aşağılayıcı mesajlar ve iletiler gönderme,
- İftira: Gerçekle ilgisi olmayan kişinin itibarını zedeleyen veya ilişkilerini bozmayı amaçlayan dedikodu yapma, söylenti yayma,
- Taklit Etme: Kişiyi utandırmak, itibarını zedelemek, küçük düşürmek, diğer insanlarla olan ilişkilerini bozmak için o kişinin bilgilerini kullanarak mesajlar gönderme, forumlarda ya da sosyal paylaşım sitelerinde yorumlar yapma,
- İfşa Etme: Bireyin kişisel bilgilerini ya da resim veya görüntülerini paylaşarak onu rezil etmek,
- Hile Yapma: Kişiyi kandırarak kişisel bilgilerini ele geçirme,
- Dışlama: Kişiyi bilerek çevrimiçi bir gruptan atma veya iletişim kurmasına Engel olma, dışlama,
- Sanal Taciz: Tekrarlı, taciz, tehdit içerikli veya korkutma amaçlı cep telefonu veya internet aracılığı ile yazılı veya sözlü mesaj, e-mail gönderme,
- Sexting: Kişilere çıplak resimler veya müstehçen görüntüler gönderme (113).

Genel olarak siber zorbalık türleriyle ilgili araştırmalara bakıldığında, siber zorbalığı başkalarına ait şifreleri kırmak, bloklarda bireyi aşağılayıcı konular oluşturmak, kişiyi küçük düşüren bilgi ve resimleri web sitelerinde yayınlamak, e- posta veya cep telefonu aracılığıyla tehdit içerikli mesajlar göndermek, virüs içeren iletiler göndermek ve herhangi birisiyle kimliğini gizleyerek iletişim kurmak gibi durumları içermektedir. Ayrıca siber zorbalığın bazı türlerinde geleneksel zorbalıkla siber zorbalığın iç içe geçtiği görülmektedir (114).

Çeşitli şekillerde sergilenebilen siber zorbalık davranışları çevrimiçi ortamdaki web siteleri, blog sayfaları ve sosyal paylaşım sitelerinin yaygınlaşması bireylerin bu ortamlarda daha çok zaman geçirmelerine yol açmıştır (Facebook, youtube, Twitter, Instagram, WhatsApp vb). Ayrıca bireylerin sosyal medya uygulamalarına internet erişimine olanak sağlayan akıllı telefonlar ve içindeki programlar sayesinde kolaylıkla ulaşabilmesi daha rahat zorbalık davranışları göstermelerine imkân sağlaması, hem zorbalık yapan hem de zorbalığa uğrayan bireylerin yaşamlarını psikolojik ve sosyal açıdan olumsuz etkileyebilmektedir.

2.5. Şiddet, Saldırganlık ve Zorbalık Arasındaki İlişki

Literatürde şiddet ve saldırganlık konusunda yapılan çalışmalar oldukça fazla olmasına rağmen, zorbalık konusunun daha çok 90' lı yıllardan itibaren çeşitli araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Zorbalığın ne olduğu, şiddet, saldırganlık ve zorbalık arasındaki farklılık tartışmaları devam etmektedir. Bu bağlamda şiddet, saldırganlık ve zorbalık kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmakta veya karıştırılmaktadır. Birbirine benzeyen bu kavramlar arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Birçok tanımda zorbalığın bir saldırganlık türü olduğu ifade edilmektedir. Olweus literatürde zorbalığı, güç dengesizliğinin olduğu hem fiziksel hem de sözel davranışları içerebilen ve tekrarlanan davranışlar olarak tanımlamaktadır. Buna rağmen bu tanım, birkaç nedenden dolayı tartışmaya sebep olmaktadır. Örneğin Delara ergenlerin zorbalığa maruz kalmayı; zorbalığın her yerde olması, çaresizlik duygusu, yetişkinlerin vereceği tepkilere yönelik endişeler, özerklik, kendine güven duygusu ve yetişkin bireylerin kullandıklarından farklı bir zorbalık tanımı olması gibi nedenlerden dolayı bildirmediklerini ifade etmektedir. Delara Olweus'un bu tanımının genç bireylerin algılarını ihmal ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıca tanımın zorbalıkla ilgili tüm kriterleri karşılamadığını ve gençlerin yetişkinlerinkinden farklı bir zorbalık algılamasına neden olabileceğini savunmaktadır. Delara bu problemin genç bireylerin arkadaşları arasındaki güç dengesizliğini zorbalık olarak algılayamadıkları için zorbalığa maruz kaldığını fark edememelerine yol açtığını ifade etmekte ve söz konusu nedenlerden dolayı özellikle genç bireylerin zorbalığa dair perspektiflerinin araştırılmasının önemli olduğunu düşünmektedir (115).

Literatürde, güç dengesizliği ve davranışın tekrarlanması gibi tanımın temelini oluşturan şartlar tartışmalara yol açmaktadır. Bazı araştırmacılar algılanan güç eşitsizliği ve davranışın tekrarı sonucu zorbalığa maruz kalmanın normal bir saldırganlık durumu veya bir tür akran çatışması olup olmadığının çok iyi ayırt edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Fakat Delara bu araştırmacılardan farklı olarak bir kişinin farklı insanlara çok sayıda farklı zorbalık eylemi gerçekleştirebileceğini belirtmektedir. Ona göre bir kişiye karşı eylem yapılırken tekrarlama olması gerekmez, ancak eylemlerin kendisi zorbalığın doğası gereğidir ve bir güç dengesizliğine işaret edebilir (115, 116).

Diğer bir görüşe göre zorbalık güçlerdeki dengesizlikle ortaya çıkan bir tür saldırgan davranış olarak görülür. Buna göre baskın kişi veya kişiler kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde daha kendilerine göre daha zayıf olan kişi veya kişilere zarar vermeye çalışırlar.

Bu saldırgan davranış şekli, fiziksel (tekme atmak, vurmak) veya sözel (isim takmak, alay etmek) olarak sergilenebilir. Doğrudan veya dolaylı olabilir. Doğrudan zorbalık küfür, tehtit, alay, vurma ve eşyalara zarar verme gibi açıktan yapılan saldırıyla gerçekleşir. Dolaylı zorbalık ise saldırgan ve kurbanın doğrudan karşılaşmasına gerek olmadan bireyin gruptan dışlanması, hakkında dedikodu yayılması, utanç verici durumlara düşürme gibi davranışlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu durum kurbanın grup içindeki statüsü ve diğerleri tarafından algılanma şeklinde değişim meydana gelir. Bu tür zorbalık doğrudan zorbalık kadar zarar vericidir (117).

Bir diğer tartışma konusu ise zorbalığı akran çatışmasından ayırma güçlüğüdür. Örneğin bireylerin güç bakımından her zaman eşit olmadığı çatışma anlarında bir kişi anlık olarak karşısındaki kişiye karşı güç üstünlüğü sağlayabilmektedir. Delara, bir kişi karşısındaki kişiye saldırganca davranış sergiliyorsa bu tutumu zorbalık olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Diğer bir görüş de zorbalığın bir tür saldırganlık çeşidi olmasına rağmen tekrarlanan eylemler ve bir güç dengesizliği içermesi gibi nedenlerden dolayı saldırganlıktan ayrıldığını ifade etmektedir (115, 118). Buna benzer bir görüş zorbalığın normal çatışmadan farklı olduğunu ifade etmektedir. Buna göre çatışma etkileşimin kaçınılmaz sonucudur ve her gelişim aşamasında karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıkar. Bu görüşe göre saldırganlık her yaşta çatışmanın bir parçası olarak yer alabilir. Ancak bu her çatışma durumunda zorba-kurban ilişkisi olduğu anlamına gelmez. “Zorbalık” bir kurbanı hedef alan tekrarlı olumsuz davranışlar içerir. Zorbalıkta fiziksel, sözel, duygusal güç dengesizliği söz konusudur ve kurban zorbaya karşı kendini savunmakta zorlanır. Zorbalık değişik şekillerde ortaya çıkan duygusal ifadelerle belirlenir. Kurban genellikle çekingen tavırlar sergiler, yüz ifadesi ağlamaklı veya öfkeli. Zorba ise bu tür durumlarda duygudaşlık (empati) kurmakta zorlanmaktadır (119).

Espelage ve Swearer saldırganlık için zorbalığa ilişkin olarak kabul edilen bir takım tipolojilere dikkat çekmektedir. Bunlar sırasıyla: a) Proaktif / Aletli Saldırganlığa Karşı Reaktif Saldırganlık; b) Doğrudan / Dolaylı / Gizli Saldırganlık; c) İlişkisel Saldırganlık; d) Yatay Şiddet (120).

Proaktif / Aletli Saldırganlık açıktır ve sosyal statü, kontrol ve güç gibi istenen sonuca ulaşmak için motivasyon içermektedir. Reaktif saldırganlık, gerçek ya da algılanan bir hayal kırıklığına tepki olarak yoğun, kendiliğinden ve düşmanca bir davranışı içerir. Doğrudan / açık saldırganlık dikkat çekici biçimde fiziksel ya da sözlü

iken, dolaylı / gizli saldırganlık daha incedir ve ilişkisel saldırganlığın yanı sıra toplumsal manipülasyonu içerir. İlişkisel saldırganlık, bir kişinin başka bir kişinin duygu veya düşüncelerini olumsuz yönde etkileyerek o kişinin ilişkilerine önemli ölçüde zarar vermeyi amaçlamaktadır (120, 121).

Diğer bir tanıma göre saldırganlık, “birine ya da bir şeye zarar ve acı vermek amacıyla yapılan davranışlardır (122). Bir davranışın saldırgan bir davranış olduğunu anlayabilmek için o davranışı yapan kişinin niyetine bakılması gerekir. Sergilenen davranış zarar vermek maksadıyla yapılıyorsa saldırgan bir davranış olarak tanımlanır; zarar verme maksadıyla yapılmıyorsa saldırgan bir davranış olarak değerlendirilmez (123).

Zorbalıkta sergilenen davranışta bireyin kendisini koruma amacı yoktur doğrudan karşı tarafa zarar vermeyi amaçlayan düşmanca bir davranış söz konusudur. Aynı zamanda bir davranışın saldırganlık içeriyor olması onun zorbalık davranışı olduğu anlamına gelmez. Eylemin zorbalık olması için, tekrarlanıyor olma özelliği taşıması ve güç eşitsizliği olması ve kasıtlı yapılıyor olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında bazı saldırgan davranışların zorbalık olarak tanımlanamayacağı görülmektedir (124).

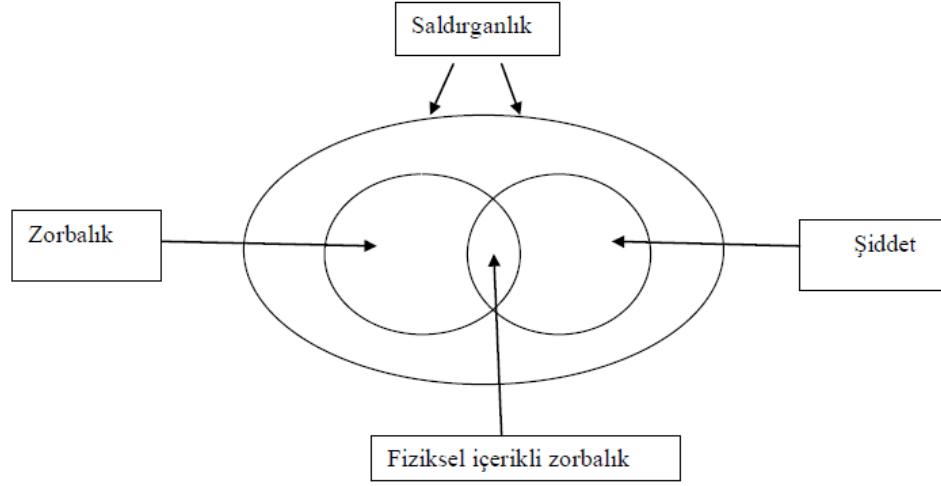
Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere zorbalığın tanımı ve çerçevesiyle ilgili literatürde tam bir fikir birliği olmasa da temel düşünce saldırganlığın bir alt boyutu olduğu şeklindedir ve araştırmacıların zorbalığı tanımlarken ve değerlendirirken saldırganlık kavramından ve bu konuda yapılan araştırmalardan yararlandıkları görülmektedir (97).

Zorbalıkla karıştırılan diğer bir kavram da şiddettir. Şiddet bir saldırganlık biçimidir ve zorbalıkla benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. İtme-kakma, tekmeleme, vurma, alet ve silahla zarar verme gibi kurbanın bedenine yönelik olan can yakma ve incitmeye yol açan fiziksel zorbalık davranışları aynı zamanda şiddet kapsamında yer alırken, isim takma, alay etme, aşağılayıcı konuşma, çirkin veya kaba sözler sarf etme, hakaret veya küfür içeren konuşmalar şeklindeki sözel zorbalık olayları veya söylenti yayma, sosyal dışlama, eşyalarına zarar verme gibi kurbanı doğrudan fiziksel saldırı içermeyen bununla birlikte kurbanı manevi anlamda incitmeyi amaçlayan ve kurbanı uzaktan zarar veren dolaylı zorbalık olayları şiddet kapsamında yer almamaktadır. Buna karşın bir çok şiddet eylemi ise zorbalık olarak tanımlanmaktadır (97).

Olweus şiddeti, bireyin fiziksel olarak ya da bir nesne kullanarak diğer bir bireyi ciddi şekilde yaralaması veya ona zarar vermesi olarak tanımlamıştır. Şiddet de bir

saldırıcılık türüdür ve temeli fiziksel güç kullanmaya dayalıdır (4). Şiddet, saldırıcılık ve zorbalık arasındaki farklılığı şekil 3. 1.' de belirtmiştir.

Şekil 2. 1. Saldırıcılık, şiddet ve zorbalık arasındaki ilişki (123).

- Zorbalık bilerek ve isteyerek yapılan ve fiziksel, sözel, sosyal ya da psikolojik açıdan zarar vermeye yönelik söz ve eylemlerdir.
- Zorbalık belirli bir süre tekrar eder, süreklilik söz konusudur.
- Zorbalığa maruz kalan birey kendini koruma ve savunmada zorlanır
- Zorbalar bireysel ya da grup olarak zorbalık davranışı sergileyebilir.
- Zorbalar, yaptıkları davranışların kendilerine bazı yararlar sağladığına inanırlar (124).

2.6. Zorbalığın Nedenleri ve Zorbaların Kişilik Yapısı

Zorbalığın pek çok nedenle ilişkili olduğu, bireysel özelliklerin yanında aile ve sosyal çevrenin de zorbalık davranışlarında etkili olduğu ileri sürülmektedir (125). Cinsiyet, yaş, benlik saygısı, mizaç gibi bireysel özelliklerin zorbalık davranışına etkileri pek çok araştırmada ortaya konmuştur (126).

Araştırmalar, özellikle genç bireylerin bir davranışı ortaya koymadan önce olası sonuçlarını değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre bu bireyler, zorbalığın kendilerine sağladığı faydalı ve zararlı yönlerini değerlendirerek bu davranışı gerçekleştirmeye ilişkin bir önsezi geliştirebilmektedirler (127). Genç birey; “zorbalığı yaparsam güç kazanırım, akran grubu içerisinde popüler olabilirim, bu nedenle yapmalıyım” veya “arkadaşlarımdan zorbaca davranışlar görmek beni mutsuz eder, bu

nedenle kimseye zorbaca davranışlarda bulunmamalıyım”gibi önsözlerde bulunarak kendi davranışını planlayabilmektedir (128).

Şekil 2.2. Zorbaların Zorbaca Davranış Sergileme Nedenleri (129).

Kaynak: European Community European Social Fund'dan uyarlanarak oluşturulmuştur (129).

Ergenlik döneminin başlangıç yılları olarak kabul edilen ve ortalama 11-14 yaşlarını kapsayan erken ergenlik dönemi, bireyin hızlı bedensel ve fizyolojik değişimlerle birlikte duygusal ve sosyal değişimleri de yaşadığı kritik bir dönem olarak bilinmektedir (130).

Ergenlik dönemindeki birey, ana baba ve diğer yetişkinlerin hükmü altından çıkmadan önce başka bir gelişim türüyle karşılaşmaktadır. Bu gelişim türü benzer yaş gruplarıyla ve her iki cinsten bireylerle yeni ilişkiler kurmaktır. Ergenliğin başlangıcında ilişkiler geniş ölçüde aynı cinsten kişilerden oluşurken, sonraki yıllarda ilişkiler artan sayıda karşı cinsten kişilerden oluşmaktadır. Birçok açıdan değişimlerin yaşandığı ergenlik dönemini başarıyla atlatan ergenleri bu dönemde sorun yaşayan ergenlerden ayırmada ebeveynler ve akranlarla olan ilişkilerin niteliği önemlidir (131).

Ergenlik dönemindeki birey, ana baba ve diğer yetişkinlerin hükmü altından çıkmadan önce başka bir gelişim türüyle karşılaşmaktadır. Bu gelişim türü benzer yaş gruplarıyla ve her iki cinsten bireylerle yeni ilişkiler kurmaktır. Ergenliğin başlangıcında

ilişkiler geniş ölçüde aynı cinsten kişilerden oluşurken, sonraki yıllarda ilişkiler artan sayıda karşı cinsten kişilerden oluşmaktadır. Birçok açıdan değişimlerin yaşandığı ergenlik dönemini başarıyla atlatan ergenleri bu dönemde sorun yaşayan ergenlerden ayırmada ebeveynler ve akranlarla olan ilişkilerin niteliği önemlidir (131).

Yapılan araştırmalarda, zorbalığın kontrolü elde tutmayı çok sevdiğini ve kurbanlarına baskı uygulayarak, kendilerine para, sigara, içki vb. şeyler sağladıkları sıklıkla içgüdüsel davrandıkları ve arkadaşlarına karşı baskın olma ihtiyacı hissettikleri, duygudaşlık (empati) kuramadıkları, kurbanlarının acı çekmesinden zevk aldıkları ve olumsuz davranışlarını diğerlerinin onayladığını, bu bireylerin saldırgan davranışlarının kurbanlar açısından ortaya çıkan olumsuz sonuçlarını anlayamadıklarını, başkalarına zarar verme ve acı çektirmenin kendilerine üstünlük sağladığını düşündükleri ifade edilmiştir (133).

Literatürde zorbalık gösteren bireylerin ne tür özelliklere sahip olduklarının yanı sıra anti-sosyal bir davranış olan zorbalığın bu davranışı yapan kişi üzerindeki olumsuz etkilerinden de söz edilmektedir. Örneğin, psikolojik sağlık açısından bakıldığında, zorbalarda depresif belirtiler, intihar düşünceleri ve davranış bozuklukları gibi problemleri daha sık yaşadıkları ve ayrıca zorbalığın, madde kullanımı, duygusal bozukluk ve fiziksel sağlık problemleri ile de ilişkili olduğu bulunmuştur (133). Zorbalık davranışının özellikle anti-sosyal davranışlarla ilişkili olduğu, zorbalığın alkol, sigara kullanımı ve başkaları ile kavga etme gibi kendilerine zarar verecek davranışları daha fazla yapma eğiliminde oldukları ve zorbalık davranışı sergilemenin, silah taşıma ve hırsızlık gibi suç teşkil eden davranışlarla ilişkili olduğu da ortaya konmuştur (134).

Zorbalığın kişilik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Araştırmalar zorbalığın, kontrol altına alma ve hükmetme ihtiyacından doğan, kurban üzerinde otorite kurma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ayrıca hedefinde olan kişiye karşı önyargılı bir bakış takınmaları da birer risk faktörüdür (135).

Bazı araştırmalar haset etme ve gücenme gibi duyguların psikolojik şiddetin güdülerinden kaynaklanabileceğini göstermektedir. Zorbalığın öz saygısına yönelik yapılmış bir araştırma da bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Bazı zorbalıklar kibirli ve narsistken diğerleri zorbalığı utanç ve endişeyi gizlemek amacıyla ya da öz saygılarını geliştirmek için kullanmaktadır. Bu kişiler başkalarını küçük düşürerek kendilerinin güçlü olduğunu zannederler (135).

Zorbalıklar dışarı dönük kişilik özellikleri gösterirler, arkadaşlık kurmayı ve sürdürmeyi seven sosyal ilişkilerden hoşlanan kişilik özelliğine sahiptirler. Fakat kaygı

düzeyle ve sorunları çözüme yetenekleri zayıftır (135). Yaşları 15-20 arasında değişen 119 kişiye öğrenci oldukları dönemlerde karşılaştıkları zorbalık olaylarında, zorbaların neden zorbalık davranışı sergilediği sorulmuş, araştırmaya katılanların % 28'i zorbaların benlik saygısının düşük olduğunu, % 26'sı zorbaların soğuk insanlar olduklarını, % 15'i problemleri olduğunu ve % 9'u akranları üzerine baskı yapmak istedikleri için zorbalık yaptıklarını düşündüklerini belirtmişlerdir (136).

Başta depresyon ve kişilik bozuklukları olmak üzere ani öfkelenme ve güç kullanımı, saldırgan davranışa bağımlı hale gelme, karşı tarafın davranışlarını düşmanca algılamak, saygınlığını kaybetme korkusu ve takıntılı faaliyetlere yönelmek de araştırmacılar tarafından belirlenen diğer risklerdendir. Bu ve buna benzer etkenlerin bir araya gelmesi de davranışın ortaya çıkmasına neden olabilir (135).

Zorbalık yapma şekli değişse bile özellik bakımından birbirine benzerler. Zorbalar diğer bireyler üzerinde güç oluşturmaktan hoşlanırlar ve kızgın, şiddet içerikli davranışlar sergilerler. Hayal kırıklığına dayanamazlar genellikle sinirli ve kırıcdırlar. Sosyal iletişimde karşıt görüşte olmasalar bile karşıt görüşteymiş gibi görüşlerini ifade ederek iletişimi zorlaştırırlar. Zorbalar akranları tarafından fazla sevilmediği için, daha çok kendi aralarında popüler olmaya çalışırlar (135).

Zorbaların kendilerinin de zorbalığa maruz kalması psikolojik şiddet uyguluyor olabilir. Zorbaların gelecekte hapse girme olasılığı daha fazla olduğuna dair bulgular da mevcuttur (137).

Psikolojik şiddet içeren davranışların daha çok çocukluk çağında kazanıldığı ileri sürülür. Psikolojik şiddete eğilimli çocuklar zamanla, ilgili davranış şekillerini daha da geliştirmiştir. Okul bahçesinde yapılan şakalar ve 'hoyrat-barınma' daha sinsice yapılabilir ve bunlar iyi planlama yapar, yönetmi aldatmada mahirdir ve kişiliği yok etme amacına yönelik girişimler belirgindir. Ayrıca yetişkinler kadar güçlü ve etkili tehdit şekilleri vardır (137).

Psikolojik şiddet daha çok insanların toplu haldeyken pek umursamadığı ortamlarda gerçekleşmektedir. Çoğu durumda, çoğunluğun desteğini alıyormuş izlenimi verilmesi zorbaların yeteneğidir. Bu durum grup içerisinde zorbalığa maruz kalan bireyin gösterilen psikolojik şiddet içerikli davranışlar karşısında düşünceleri açıkça ifade edememesine yol açar. 'Zorba zihniyeti' başlangıçta tedavi edilmezse, zamanla bu zihniyet grup içinde normal karşılanır hale gelir (137).

"Zorba zihniyeti"nin hükmedici özelliğini kabul eden gruplarda, haksızlıklar ve istismarlar sürekli hale gelir. Böylesi zehirli bir ortamdaki grubun mevcut durumu,

(statüko) psikolojik şiddet çemberi sona erinceye kadar devam eder. Psikolojik şiddeti seyretmekle yetinen bireyler, psikolojik şiddete sessiz kalmakla her iki tarafa da yansımaları muhtemel bedeli fark etme konusunda isteksizdirler (137).

Seyirci kalan bireylerin duygudaşlık (empati) kuramama gibi bir durumları söz konusudur. Bu durum psikolojik baskı söz konusu olduğu zaman daha da azalır. Grup içindeki ‘zorba zihniyeti’ nin hakiyetini sonlandırmak için zamana, enerjiye, planlamaya, diğer bireylerle birlikte çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca bu konuda başarılı olmak için ‘risk’ alabilmek gerekmektedir (137).

Zorbalar eylemlerini gerçekleştirirken seyirci kalanların bu tip durumları sona erdirme ve risk alma konusunda isteksiz olmaları zorbaların cesaretini artırır. En azından bu durumu değiştirmeye yönelik adımları atma konusunda risk alacak birisi çıkmadığı sürece, “zorba zihniyeti” grup arasında aylarca hatta yıllarca devam eder. Kendi “arkadaşlık grupları” nı ya da “destek grupları” nı kurabilmiş seyirci kalan bireylerin, bunları gerçekleştirememiş bireylere göre psikolojik şiddet karşısında daha net bir tavır sergileme ihtimalinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (137).

2.7. Zorbalıkla İlgili Araştırmalar

Zorbalık davranışlarının nedenleri ve sonuçları hakkında bilgi sahibi olmak ve daha iyi değerlendirme yapabilmek için yurt içinde ve yurt dışında yapılmış çalışmalarını incelemek faydalı ve yerinde olacaktır.

2.7.1. Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Zorbalık 1970’li yıllardan itibaren Olweus’un yaptığı araştırmalar ile adını duyurmuş sonrasında dünyanın birçok ülkesinde önemli araştırmalar yapılmıştır. Zorbalıkla ilgili yurt dışında yapılan araştırmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Garrett, erkeklerin daha çok fiziksel zorbalık yaptığı ve fiziksel zorbalığa maruz kalırken kızların daha ilişkisel ve dolaylı zorbalığa maruz kaldıklarını, diğerlerine ise daha çok ilişkisel zorbalık yaptıklarını belirlemiştir (138).

Scheithauer ve arkadaşları, kızlar ve erkekler arasında akran zorbalığına uğrama açısından anlamlı bir farklılık olmadığını buna karşın fiziksel zorbalığa daha çok erkeklerin uğradıklarını ortaya koymuşlardır (139).

Smith ve Shu, akran zorbalığı ile yaş arasında negatif yönlü ilişki olduğunu, yaşın ilerlemesiyle birlikte zorbalık davranışlarının azaldığını belirlemiştir (140).

Lösel ve Bliesener, yaşça küçük çocuklar arasında fiziksel zorbalık davranışı yaygınken, yaşça büyük çocuklar arasında sözel zorbalığın daha yaygın olduğunu belirtmişlerdir (141).

Pellegrini ve Long, zorbalık davranışlarının ergenliğin başlamasıyla birlikte artmasını akranlar arasında zorbalığın sosyal statü elde etme amaçlı yapıldığı sonucuna varmışlardır (142).

Mynard ve Joseph yaş ile akran zorbalığı arasında anlamlı yönde bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir (143).

Sourander ve Helstela ise, yaşın ilerlemesiyle fiziksel zorbalık davranışlarında azalma görülürken duygusal zorbalık davranışlarında artış olduğunu belirtmişlerdir (144).

Stewens ve arkadaşları yaşın ilerlemesiyle birlikte zorbalık davranışı sergileme ve zorbalığa maruz kalma durumunda azalma olduğunu ortaya koymuşlardır (145).

Hanish ve Guerra yaşın ilerlemesi ile birlikte zorbalığa maruz kalmanın azaldığını belirtmekte ve bu durumun sebebi olarak zorbalığın zorbalık davranışı sergilediği kişilerin yaşlarının ilerlemesiyle birlikte boy ve kilo artışı gibi fiziksel değişim sürecine girmelerini göstermektedirler (146).

Monks ve arkadaşları çalışmalarında ebeveynlerine bağlılığı zayıf kişilerin başkalarına güven duymadıklarını ve onları düşman olarak gördüklerini ve bu yüzden akranlarına karşı zorbaca davranışlar sergileme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir (147).

Demaray ve Malecki çalışmalarında çocuklarına karşı fiziksel içerikli ceza uygulayan, çocuklarına düşmanca ve reddedici bir tavır sergileyen, problem çözme yetisi gelişmemiş anne babaların çocuklarının daha fazla zorbalık davranışı gösterdiklerini belirtmişlerdir (148).

Furlong ve arkadaşları çalışmalarında evde şiddete uğrayan, anne babası otoriter ve baskıcı olan çocukların daha fazla zorbalık davranışı sergiledikleri zorbalığa maruz kalanların ise, akranları ile ilişki kurmakta zorlandığı, düşük benlik kaygısı taşıyan, kendine güveni olmayan, fiziksel olarak yaşlılarından daha kısa ve cılız olduklarını belirtmişlerdir (149).

Dake ve arkadaşları çalışmalarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa maruz kalanların çeşitli uyum sorunları yaşadığını, kaçınma, yalnızlık hissi, korkma, kaygı, uyku, baş ağrısı ve mide ağrısı gibi şikâyetler zorbalığa maruz kalanlarda daha sık görülürken, zorbalık yapanlarda ise halsizlik, bitkinlik, boyun ağrıları gibi şikâyetlerin daha sık görüldüğünü belirtmişlerdir (150).

Nishina ve Juvonen öğrencilerin %46'sının zorbalığa uğradıklarını ve mağdur olduklarını belirtmişlerdir (151).

Dewey akranlarına zorbalık davranışı sergileyen öğrencilerde genellikle kavga ederek akranlar arasında popüler olacağına ve karşılaştıkları problemleri bu yolla çözebilecekleri inancı ve zorbalığa maruz kalanların bunu hak ettiğini, okulu fazla sevmediklerini ve disiplin cezası almaya meyilli olduklarını belirtmişlerdir (152).

Murray ve arkadaşları lisede okuyan kız öğrencilerin %9'unun, erkeklerin ise, %10'unun haftada en az bir veya birkaç kez zorbalığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (153).

Mellor araştırmasında, öğrencilerin %44'ünün zorbalık davranışı sergilediğini belirtmiştir (154).

Baldry araştırmasında, öğrencilerin %50'sinin fiziksel, sözel veya duygusal zorbalık davranışı sergilerken, %57'sinin zorbalığa maruz kaldıklarını belirtmiştir (155).

Fekkes ve arkadaşları, öğrencilerin %6'sının zorbalık davranışı sergilerken %16'sının zorbalığa maruz kaldığını belirtmişlerdir (156).

2.7.2.Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Zorbalık son yıllarda Türkiye'de de ilgi çeken ve birçok yönüyle ele alınan araştırma konularından birisi olmuştur.

Türkiye'de zorbalık üzerine yapılan ilk araştırmalar daha çok zorbalığın okullardaki yaygınlığı ve görülme sıklığı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kepenekçi ve Çankır, öğrencilerinin % 44'ünün sözel zorbalık, % 30'unun fiziksel zorbalık mağduru olduklarını ortaya koymuşlardır (157).

Kapçı, ilköğretim öğrencilerinin en fazla fiziksel ve sözel zorbalığa maruz kaldıklarını ve bunların oranlarının % 40 düzeyinde olduğunu belirlemiştir. Ayrıca zorbalığa maruz kalan öğrencilerin benlik saygılarının zorbalığa maruz kalmayanlara göre daha düşük olduğunu belirlemiştir (158).

Pişkin, her üç ilköğretim öğrencisinden birinin düzenli olarak hem zorbalığa maruz kaldığını hem de zorbalık yaptığını belirlemiştir. Ayrıca, erkeklerin kızlara oranla daha çok zorbalık davranışı sergilediğini ve en çok sözel zorbalığın yaygın olduğunu, belirlemiştir (123).

Dölek, ilk ve orta dereceli okul öğrencilerinin % 37,9'unun diğer öğrencilere bir dönem boyunca bir veya birden fazla zorbalık yaptığı ve zorbaca davranışları grupla yaptıklarını ifade etmiştir (159).

Uludağlı ve Uçanok, ilköğretimde okuyan kız öğrenciler arasında sözel zorbalığın daha yaygın olduğunu, erkek çocukların kızlardan daha çok zorbalık yaptıklarını ve zorbalığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (160).

Yurtal, öğrencilerin % 64,9'unun okulda zorbalığa uğradığını, % 22,7'sinin başkalarına zorbalık yaptığını belirlemiştir (161).

Atik, zorbalık davranışlarında sınıf düzeyine göre anlamlı yönde farklılaşma görülmezken cinsiyet bakımından anlamlı yönde farklılaşma görüldüğü ve zorbalığın erkekler arasında daha yaygın olduğunu ve zorbalık yapanların yüksek benlik saygısına sahip olduklarını belirtmiştir (162).

Totan, lise de okuyan kız ve erkeklerde zorbalığın görülme sıklığının benzerlik taşıdığı, sınıf düzeyi yükseldikçe, zorbalık oranlarının arttığını belirtmiştir (163).

Bozkurt ve arkadaşları, öğrencilerin % 56,2'sinin akranları tarafından her gün veya ayda bir fiziksel ya da sözel zorbalığa maruz kaldıklarını, öğrencilerin % 47,3'ünün yaşıtlarına her gün veya ayda bir zorbalık yaptıklarını ifade etmişlerdir (164).

Kapçı, fiziksel ve sözel zorbalık mağduru olan öğrencilerin, depresyona girme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur (158).

Alikaşifoğlu ve arkadaşları, zorbalık yapanların zorbalık yapmayanlara göre daha fazla saldırganlık, suç işleme, alkol ve sigara kullanımı gibi riskli davranışlar sergilediklerini araştırma bulgularında ortaya koymuşlardır (165).

Pekel, hem zorba hem de mağdur statüsünde yer alan öğrencilerin zorbalığa karışmayan öğrencilere oranla daha fazla reddedilme ve yalnızlık çekme durumuyla karşılaştıklarını tespit etmiştir (166).

Aşıcı, ergenlerin zorba kişilik davranışının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını ve zorbalık davranışının anne baba tutumu açısından anlamlı yönde farklılık gösterdiğini bulmuşlardır. Ayrıca zorbalık yapma davranışı ile benlik saygısı arasında anlamlı ilişkiler olduğunu saptamışlardır (167).

Karaman ve arkadaşları, akran zorbalığına maruz kalan bireylerde çeşitli psikolojik sorunlar görülebildiği ve zorbalığın artmasıyla bireylerin akran ilişkilerinde bozulma olduğu ve buna bağlı olarak psikolojik uyumsuzluklar yaşadıklarını belirlemiştir (168).

Özen, Lise düzeyindeki erkeklerin kızlara oranla daha çok fiziksel zorbalık sergilediği ve kızların fiziksel zorbalığa uğrama durumlarının erkeklerden daha fazla olduğunu belirtmiştir (169).

Genç ve Aksu, lise öğrencisi erkeklerin kızlara göre, yaşı büyük olanların yaşı küçük olanlara, akademik başarıları düşük olanların yüksek olanlara göre, daha fazla zorba olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca anne baba eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin daha fazla siber zorbalık davranışı sergiledikleri görülmüştür (170).

Yönden ve Totan, ergenlerin % 28'inin zorbalık davranışı sergilediğini, zorbalık yapan ergenlerin kendine güven duygularının yüksek olduğunu belirtmişlerdir (171).

3. MATERYAL VE METOT

Bu bölümde; araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, verilerin toplanması ve toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan istatistikî çözümleme tekniklerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın genel amacı futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışlarını belirlemek ve bu zorbalık davranışlarının çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu bağlamda araştırmanın genel amaçları doğrultusunda nedensel karşılaştırma modeli kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma modeli bireyler ya da gruplar arasındaki farklılıkların nedenlerinin ve sonuçlarının anlaşılmasına olanak sağlayan bir araştırma modelidir (172). Nedensel karşılaştırma araştırmaları var olan/doğal olarak ortaya çıkmış bir durum ya da olayın nedenlerini ve bu nedenlere etki eden değişkenleri ya da bir etkinin sonuçlarını belirlemeye yönelik araştırmalardır (173).

3.2. Araştırmanın Evreni

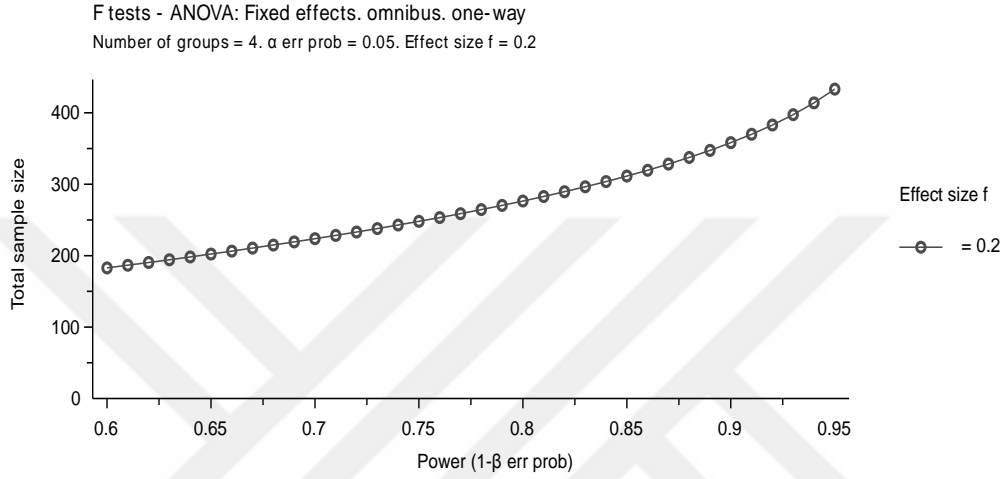
Araştırmanın evrenini, 2018-2019 futbol sezonu Türkiye Futbol Federasyonu 3. Ligde yer alan Adıyaman 1954 spor, Süper Ligde yer alan Yeni Malatyaspor, Spor Toto 1. Ligde yer alan Elazığspor ve Adanaspor takımlarını destekleyen futbol seyircileri oluşturmaktadır. Çalışma evreninin belirlenmesinde, 2018-2019 futbol sezonu temel alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, 2018–2019 futbol sezonunda futbol müsabakalarını izleyen 58 bayan ve 554 erkek olmak üzere toplam 612 futbol seyircisi oluşturmaktadır (Bknz: Tablo: 4. 1).

Araştırmada yapılacak tahminlerin güçlü olması için güç analizi (power analysis) yapılmıştır. Güç analizi yapılması düşünülen bir araştırmanın istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü sonuçlar ortaya koyması için belirli değişkenleri göz önünde bulundurarak gerekli olan örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılan bir analiz tekniğidir (174). Araştırmada kullanılacak olan istatistiksel testler göz önünde bulundurularak

G*Power programı yardımıyla gerekli olan en küçük örneklem büyüklüğünün 432 olduğu belirlenmiştir (175). Veri toplama sürecinde yaşanabilecek olumsuz durumlar dikkate alınarak bu sayıdan %50 daha fazla kişiden veri toplanması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında 612 katılımcıdan veri toplanmıştır. Aşağıdaki tabloda örneklem büyüklüğü ile istatistiksel güç arasındaki ilişki verilmiştir.

Şekil 3.1. Örneklem Büyüklüğü ve İstatistiksel Güç Arasındaki İlişki Diyagramı

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında spor seyircileri için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu, araştırmacı tarafından geliştirilen spor seyircilerine yönelik sözel, fiziksel zorbalık ve siber zorbalık ölçekleri kullanılmıştır. Kullanılan ölçme araçlarının özellikleri, geçerlik ve güvenilirliklerine ilişkin bilgiler aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Araştırmanın bağımlı değişkenlerini toplam 14 maddelik “Spor Seyircilerinin Sözel, Fiziksel Zorbalık Davranışı Ölçeği” ile toplam 7 maddelik “Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışı Ölçeği” oluşturmaktadır. Ölçekler 5 li likert tipi olup 1 ve 5 arası puanlama yapılabilmektedir. Bağımsız değişkenleri ise 14 soruluk “Kişisel Bilgi Formu”ndaki demografik veriler oluşturmaktadır (Bknz: EK-2 EK-3, EK-4).

3.4.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın bağımsız değişkenleri hakkında veri toplamak amacıyla oluşturulan Kişisel Bilgi Formu 14 sorudan oluşmaktadır (Bknz: EK-2).

Bunlar:

1. Seyircilerinin yaşı.
2. Seyircilerinin cinsiyeti.
3. Seyircilerinin eğitim durumu.
4. Seyircilerinin mesleği.
5. Seyircilerinin gelir düzeyi.
6. Seyircilerinin medeni hali.
7. Seyircilerinin maçları nereden takip ettiği.
8. Seyircilerinin maçları izleme sıklığı.
9. Seyircilerinin maçları izleme şekli.
10. Seyircilerinin deplasman maçına gitme sıklığı.
11. Seyircilerinin taraftar derneğine üyelik durumu.
12. Seyircilerinin sosyal medya hesabı durumu.
13. Seyircilerinin sosyal medya hesabını hangi amaçla kullandığı.
14. Seyircilerinin sosyal medya hesabını daha çok hangi cihazla kullandığı.

3.4.2. Spor Seyircilerinin Zorbalık Davranışlarını Belirlemeye Dönük Ölçek Geliştirme Çalışması

Bu araştırmada veri toplamak amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilen "Spor Seyircilerinin Sözel, Fiziksel Zorbalık Davranışı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek çalışmasının temel amacı spor seyircilerinin zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmektir. Ayrıca ülkemizde bu konuda henüz bir ölçek geliştirilmemiş olduğu için bir diğer amaç bu ölçeğin alana kazandırılması, ileride yapılacak benzer ölçek çalışmaları için katkı sağlamasıdır. Aşağıda bu ölçeğin nasıl geliştirildiğine ilişkin aşamalar, geçerlilik, güvenilirlik çalışmalarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Bu araştırmada ölçme aracındaki maddeler ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı zorbalık konusunu dengeli bir şekilde temsil edebilmesi için araştırmacı tarafından 161 futbol seyircisinden oluşan bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Bu örneklem grubuna zorbalıkla ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra tipik zorba davranışları ile ilgili düşüncelerini yazmaları istenmiştir. Bu yöntem sonucunda madde havuzunda 117 ham ölçek maddesi oluşturulmuştur. Buna ilaveten zorbalık konusu ile ilgili detaylı literatür taraması yapılmıştır. 117 ham ölçek maddesi benzer konuda araştırma yapmış akademisyen ve uzmanların da görüşleri alınarak maddelerde ifade edilen durumlar dil ve anlatım özellikleri bakımından alanında uzman olan kişilere kontrol ettirilmiştir.

Uzman görüşü doğrultusunda ölçekten 86 madde çıkartılarak madde sayısı 31'e düşürülmüştür.

Araştırmada elde edilen veriler analiz edilmeden önce, veri girişinde yanlışlık yapıp yapılmadığı ve maddelerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin “ $\mp 1. .50$ ” arasında değişip değişmediğini belirlemek üzere öncelikle betimsel istatistikler yapılmıştır (176). Analizlerde ayrıca veri seti içerisinde uç değer olup olmadığı da kontrol edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çarpıklık ve basıklık değerlerinin $+0,62/-0,85$ değerleri arasında değiştiği, z puanlarının $-3/+3$ arasında değiştiği ve veri seti içerisinde uç değer olmadığı belirlenmiştir. Genel olarak yapılan kontroller sonucunda veri setinin normal dağılım gösterdiği ve açımlayıcı faktör analizlerinin varsayımlarını karşıladığı söylenebilir (177).

Yapı geçerliliği, geliştirilen ölçme aracının maddeleri (ya da alt ölçekleri) için veriler arasındaki ilişkileri test etmeyi gerektiren bir süreçtir (178). Sosyal bilimlerde geliştirilen ölçeklerin yapı geçerliliğinin test edilmesi için genellikle faktör analizi tekniğine başvurulmaktadır (179). Faktör analizinde kullanılan iki temel yöntem açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizidir. Açımlayıcı Faktör Analizi ölçme aracındaki ana yapıları ve boyutları keşfetmeyi amaçlar (180).

Araştırmada ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek üzere Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA yapılmadan önce, verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek üzere Kaiser- Meyer-Olkin (KMO) katsayısı incelenmiş ve Barlett Küresellik Testi yapılmıştır. AFA yapılırken aynı yapıyı ölçemeyen maddelerin elenmesi ve önemli faktör sayısının belirlenmesinde, maddelerin faktör yükleri, maddelerin anlam ve içerik açısından tutarlılığı, her bir maddeye ilişkin ortak faktör varyansları, faktörlerin öz değerleri, açıklanan toplam varyans ve öz değerlere göre çizilen çizgi grafiği dikkat alınmıştır (181, 176, 180, 182). Faktör sayısının belirlenmesinde ilgili alan yazında kullanılan şu göstergeler dikkate alınmıştır: Kaiser ölçütü (≥ 1 öz değer), çizgi grafiği, ortak faktör varyansı, açıklanan varyans oranı ve ölçülmek istenen kuramsal yapının temsil edilebilmesi (179, 176, 177, 182).

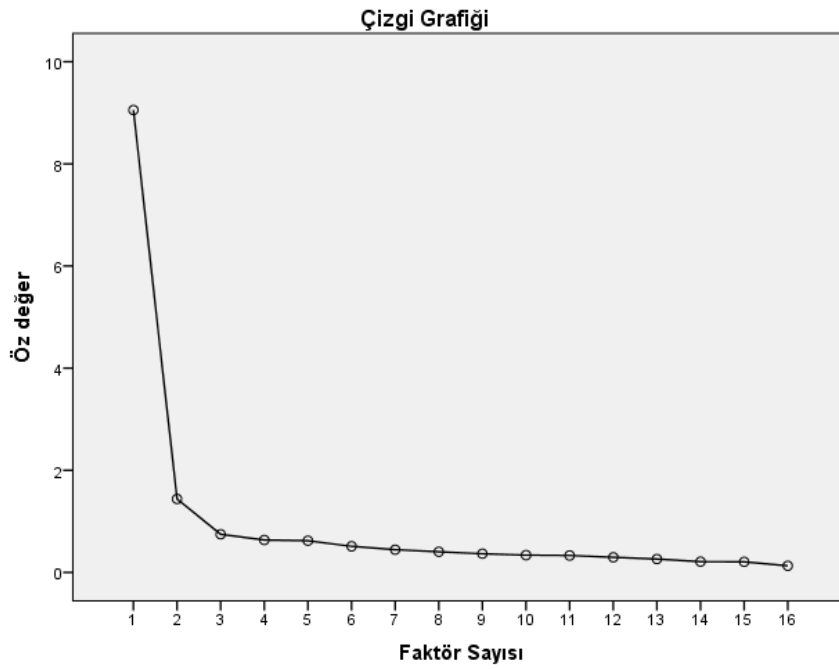
Spor seyircilerinin zorbalık davranışlarına ilişkin Açımlayıcı Faktör Analizi AFA yapılmadan önce verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO katsayısının .60'dan büyük ve Bartlett Küresellik Testi'nin anlamlı çıkması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (179). Analiz sonucunda KMO katsayısı .94, olarak hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi ($2185,31, p < .0001$) anlamlı bulunmuştur.

Verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlendikten sonra, temel eksen faktör çıkarma yöntemi (principal axis extraction) ve Varimax döndürme tekniği kullanılarak AFA yapılmıştır.

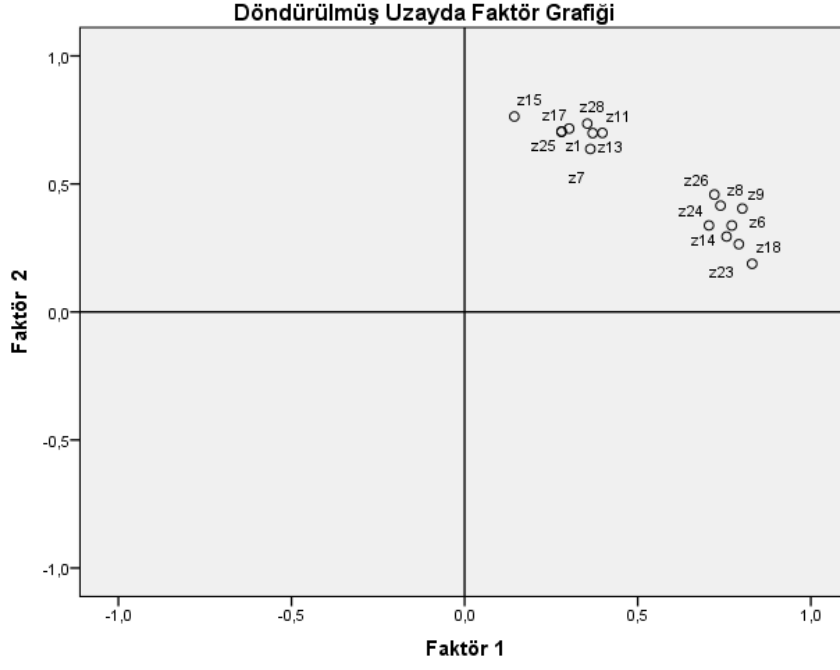
Yapılan ilk faktör analizi sonrasında, ölçek formunda yer alan 31 maddenin birden fazla faktörde yük gösterdiği, bazı maddelerin anlam ve içerik olarak uygun olmayan faktörde yük gösterdiği ve bazı maddelerin faktör yüklerinin .40'ın altında kaldığı belirlenmiştir. Kriterleri karşılamayan 15 madde ölçekten çıkarıldıktan sonra analiz yeniden tekrarlanmış ve analiz sonucunda 16 maddenin öz değeri 1'den büyük iki alt faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

Ölçeğin alt faktörlerdeki öz değerler toplamı 11.50 ve açıklanan toplam varyans %65.57'dir. Maddelerinin faktör yükleri .63 ile .83 arasında, ortak faktör varyansları .53 ile .80 arasında değişmektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan maddelerin anlam ve içerik olarak uyumlu 2 alt faktör altında toplandığı görülmüştür. Çizgi grafiği ve döndürülmüş eksen diyagramından da görüleceği üzere 2 keskin kırılma noktasının oluşu ölçeğin iki faktörden oluştuğunu destekler niteliktedir.

Şekil 3.2. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Çizgi Grafiği

Şekil 3.3. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Döndürülmüş Faktör Grafiği

Tablo 3.1. Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde No	1. Faktör	2. Faktör	Ortafaktör varyansı
18. Benden yaşça küçük olan rakip takım seyircisi ile alay ederim.	.83		.72
9. Sinirlendiğim zaman rakip takımın seyircisini kızdırırım.	.80		.80
23. Rakip takım seyircisi ile dalga geçerim.	.79		.70
14. Rakip takımın seyircisine kötü isim takarım.	.77		.71
6. Küçük ve zayıf olan rakip takım seyircisini tehdit ederim.	.75		.66
8. Rakip takımın seyircisine küçük düşürücü tezahürat yaparım.	.74		.72
26. Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircisini aşağılarım.	.72		.73
24. Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircileri ile alay ederim.	.70		.61
15. Suratı asık, alıngan. Kavgacı bir mizaca sahibim.		.76	.60
28. Güç kullanarak sorunları daha kolay çözebilirim.		.74	.66
17. Rakip takımın seyircisinin en küçük hareketinde bile ona vurmaktan çekinmem.		.72	.60
1. Yenilgi sonrası takımımın alay edilirse kavga ederim.		.71	.57
25. Sevmediğim bir hareket yaptığında rakip takımın seyircisi ile kavga ederim.		.71	.57
11. Rakip takımın seyircisi beni kızdırırsa ona vurmaya isterim.		.70	.64
13. Kargaşa ortamında rakip takımın seyircisine şiddet uygularım.		.70	.62
7. Takımım yenildiği zaman etrafımdaki eşyalara zarar veririm.		.63	.53
Cronbach Alpha	.94	.92	.95
Özdeğer (Eigen Values)	5.51	4.97	
Açıklanan Varyans (%) (Toplam = %65,57)	34.46	31.10	
Not: Faktör yükleri .40'ın altında olanlar tabloda gösterilmemiştir.			

Yapılan analizler sonucunda ölçme aracında yer alan maddelerin iki alt faktörde toplandığı ve maddelerin anlam ve içerik olarak birbirleri ile tutarlı oldukları görülmüştür. Bu bağlamda faktörler içerdiği maddelerin kapsamlarına bakılarak adlandırılmıştır. İlk faktörde yer alan 8 madde futbol seyircilerinin genel olarak sözel zorbalık davranışları ile ilgili olduğu için bu faktör sözel zorbalık faktörü olarak, ikinci faktörde yer alan 8 madde ise futbol seyircilerinin fiziksel zorbalık davranışları ile ilgili olduğu için fiziksel zorbalık faktörü olarak adlandırılmıştır. Ayrıca ölçeğin geneli ve alt faktörlerinin güvenilirlik katsayıları da hesaplanmıştır. Hesaplamalar sonucunda ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısının .95 olduğu, sözel zorbalık faktörü için .94 ve fiziksel zorbalık faktörü için ise .92 olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular neticesinde futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilen ölçme aracının fiziksel (doğrudan) zorbalık ve sözel (dolaylı) zorbalık olmak üzere iki faktörden oluştuğu, ölçekte yer alan

maddelerin faktör yüklerinin ise .63 ile .80 arasında değiştiği ve maddelerin ölçekteki varyansın %65.57'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan maddelerin güvenilirlik katsayılarının da oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu gerekçeler doğrultusunda futbol seyircilerinin zorbalık davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçme aracının geçerli ve güvenilir ölçümler yaptığı söylenebilir.

Spor Seyircilerinin Zorbalık Davranışları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi: Ölçme aracı geliştirme ya da uyarılma sürecinde ölçekten elde edilen puanların geçerliliğine dair en önemli özelliklerden biri yapı geçerliliğidir. Yapı geçerliliği gözlenebilen değişkenler aracılığıyla gözlenemeyen değişkenlere ilişkin yapılan çıkarımların geçerliliğini test eder (176). Sosyal bilimlerde geliştirilen ölçeklerin yapı geçerliliğinin test edilmesinde sıklıkla faktör analizi tekniğine başvurulmaktadır (181). Faktör analizinde kullanılan iki temel yöntem açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizidir. Açımlayıcı faktör analizi ölçme aracındaki ana yapıları ve boyutları keşfetmeyi amaçlar (180). Doğrulayıcı faktör analiziyle ise değişkenler arasındaki ilişkiden hareketle oluşturulan yapıya ilişkin hipotezin ya da teorisinin daha karmaşık ve üst düzey analizlerle sınanması amaçlanır (179, 180, 182, 183). Bu araştırmada Spor seyircisi zorbalık ölçeğinin yapı geçerliliği her iki teknik de kullanılarak test edilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için eksik değerler, aykırı değerler, normallik varsayımları test edilmiştir. Bu doğrultuda veri setinde yapılan incelemeler sonucunda her bir değişkende herhangi bir eksik değere rastlanmamıştır. Analizlerde ayrıca veri seti içerisinde uç değer olup olmadığı da kontrol edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çarpıklık ve basıklık değerlerinin +0,75 /-0,80 değerleri arasında değiştiği, z puanlarının -3/+3 arasında değiştiği ve veri seti içerisinde uç değer olmadığı belirlenmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi ardından zorbalık ölçeğinin iki faktörlü yapıya sahip olduğuna ilişkin elde edilen bulguları destekleyebilmek amacıyla Lisrel 8.8 programı kullanılarak farklı bir çalışma grubundan elde edilen verilerle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonundan elde edilen uyum iyiliği değerlerinin yorumlanmasında alan yazında genel kabul gören bazı ölçütler kullanılmıştır. Literatürde; " χ^2/sd " oranının 2 ya da daha az olması, GFI, AGFI, NNFI ve CFI değerlerinin ".95" ya da üzerinde olması, RMSEA değerinin ise ".05" ve altında olması model-veri uyumunun mükemmel olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Buna karşın; " χ^2/sd " oranının 2 ile 5 arasında olması, GFI, AGFI, NNFI ve CFI değerlerinin ".90" ya da üzerinde olması, RMSEA değerinin ise ".08"den küçük

olması model-veri uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (179, 180, 182, 183).

Doğrulayıcı faktör analizi ile açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde kalan 16 madde 170 kişilik farklı bir çalışma grubundan elde edilen verilerle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda iki faktörlü zorbalık ölçeğinin veri yapısıyla yeterli düzeyde uyum değerleri gösterdiği belirlenmiştir. Uyum değerleri incelendiğinde $\chi^2/sd= 3.27$, GFI=.84, AGFI= 0.78, CFI=.95, NNFI = .95, RMSEA = .090 modelin GFI, AGFI ve RMSEA değerleri dışında iyi uyum gösterdiği söylenebilir. Ancak model sonucunda önerilen modifikasyon değerleri incelendiğinde, ölçme aracında yer alan “Suratı asık, alıngan. Kavgacı bir mizaca sahibim” ve “Rakip takımın seyircisini küçük düşürmekten hoşlanırım” maddelerine ilişkin faktör yüklerinin düşük, hata varyanslarının .80’den büyük ve modifikasyon değerlerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda ölçekte yer alan bu maddelerin, modelden çıkarılarak modelin tekrar test edilmesi uygun görülmüştür.

Bu iki madde modelden çıkarılarak elde kalan 14 madde ile yeniden DFA yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre test edilen 14 maddelik modelin, 16 maddelik modele göre bütün uyum kriterleri açısından çok iyi uyum değerleri gösterdiği tespit edilmiştir. Uyum değerleri incelendiğinde ($\chi^2/sd= 2.11$, GFI=.92, AGFI= 0.91, CFI=.98, NNFI = .98, RMSEA = .065) test edilen ikinci modelin birinci modele göre daha iyi sonuçlar gösterdiği belirlenmiştir.

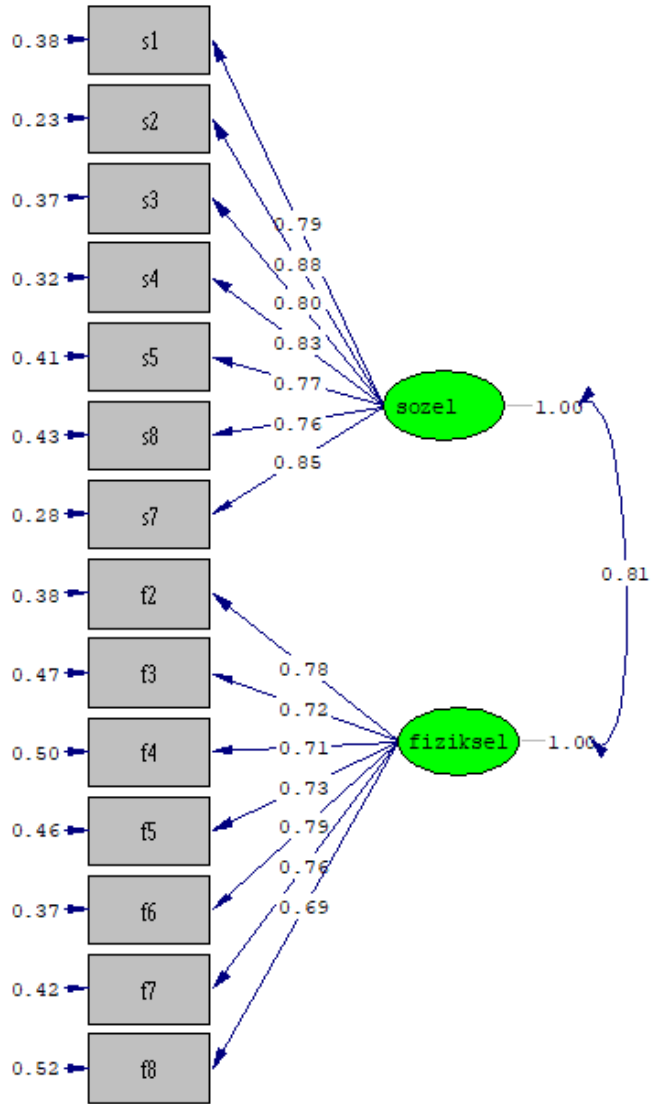
Model veri uyumuna ilişkin değerler incelendiğinde, χ^2 /sd oranının 3’ün altında, GFI, CFI, NNFI değerlerinin. 90’nın üzerinde, AGFI değerinin. 90’a eşit, RMSEA değerinin.08’in altında olduğu görülmektedir. Model veri uyumuna ilişkin değerlerin tamamı incelendiğinde kurulan 14 maddelik iki faktörlü modelin veriyle iyi düzeyde uyum gösterdiği, bu nedenle ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğu söylenebilir. Tablo 3. 2. de doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum değerleri yer almaktadır.

Tablo 3.2. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

<i>Model</i>	χ^2/sd	GFI	AGFI	NNFI	CFI	RMSEA
16 maddelik model	3.27	.84	.78	.95	.95	.090
14 maddelik model	2.11	.92	.90	.98	.98	.065

Not. $N = 170$

Yapılan DFA sonucunda, örtük değişkenler (faktör) ile gözlenen değişkenler arasındaki ilişkilere ait standartlaştırılmış katsayılar ve gözlenen değişkenlerin hata varyansları Şekil 3. 3.'te verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, örtük değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama oranlarının; sözel zorbalık faktörü için. 76 ile. 85 arasında, fiziksel zorbalık faktörü için. 46 ile. 82 arasında ve hata varyanslarının. 69 ile. 79 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ayrıca maddeler için hesaplanan t değerlerinin tümünün anlamlı olduğu görülmüştür. Genel olarak madde faktör yükleri, maddelerin hata varyansları ve model uyum değerleri göz önüne alındığında, sözel zorbalık ve fiziksel zorbalık olmak üzere iki faktörlü 14 maddeli ölçme aracının futbol seyircilerinin zorbalık düzeylerini belirlemede kullanılacak geçerli bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Chi-Square=161.13, df=76, P-value=0.00000, RMSEA=0.065

Şekil 3.4. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler

Tablo 3.3. Zorbalık Davranışları Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucundaki Maddeler

---

S1. Benden yaşça küçük olan rakip takım seyircisi ile alay ederim.
S2. Rakip takım seyircisi ile dalga geçerim.
S3. Rakip takımın seyircisine kötü isim takarım.
S5. Küçük ve zayıf olan rakip takım seyircisini kızdırırım.
S8. Rakip takımın seyircisine küçük düşürücü tezahürat yaparım.
S4. Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircisini aşağılarım.
S7. Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircileri ile alay ederim.

F2. Güç kullanarak sorunları daha kolay çözebilirim.
F3. Rakip takımın seyircisinin en küçük hareketinde bile ona vurmaktan çekinmem.
F4. Yenilgi sonrası takımım ile alay edilirse kavga ederim.
F5. Sevmediğim bir hareket yaptığında rakip takımın seyircisi ile kavga ederim.
F6. Rakip takımın seyircisi beni kızdırırsa ona vurmaya isterim.
F7. Kargaşa ortamında rakip takımın seyircisine şiddet uygularım.
F8. Takımım yenildiği zaman etrafımdaki eşyalara zarar veririm.

3.4.3. Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışlarını Belirlemeye Dönük Ölçek Geliştirme Çalışması

Bu araştırma ölçeğinin geliştirilmesi sırasında spor seyircilerinin karşılaştıkları siber zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarının neler olduğu konusunda literatür taraması yapılmış ve 105 futbol seyircisine "internet, cep telefonu, tablet, bilgisayar vasıtasıyla (Facebook, Twitter, Instagram, Messenger vb.) sosyal medya ve taraftar siteleri üzerinden seyircilerin uyguladığı zorbalık davranışları" ile ilgili ifadelerine başvurulmuştur. İçerik analizinden sonra elde edilen veriler doğrultusunda futbol seyircisinin siber zorbalık davranışlarını yansıttığı varsayılan 17 madde belirlenmiştir. Belirlenen bu maddeler benzer konuda araştırma yapmış akademisyen ve uzmanların da görüşleri alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ölçek, maddelerde ifade edilen durumların dil ve anlatım özellikleri bakımından alanında uzman olan kişilere kontrol ettirilmiştir. Kontrol sonrasında oluşturulan bu form asıl uygulamadan önce 105 futbol seyircisinin, formdaki maddelerden neler anladıkları nitel olarak sorulmuştur. Yapılan genel kontroller sonucunda veri setinin normal dağılım gösterdiği ve açılımlayıcı faktör analizlerinin varsayımlarını karşıladığı söylenebilir (177).

Yapı geçerliliği, geliştirilen ölçme aracının maddeleri (ya da alt ölçekleri) için veriler arasındaki ilişkileri test etmeyi gerektiren bir süreçtir (178). Sosyal bilimlerde geliştirilen ölçeklerin yapı geçerliliğinin test edilmesinde sıklıkla faktör analizi tekniğine

başvurulmaktadır (179). Faktör analizinde kullanılan iki temel yöntem açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizidir. Açımlayıcı faktör analizi ölçme aracındaki ana yapıları ve boyutları keşfetmeyi amaçlar (180).

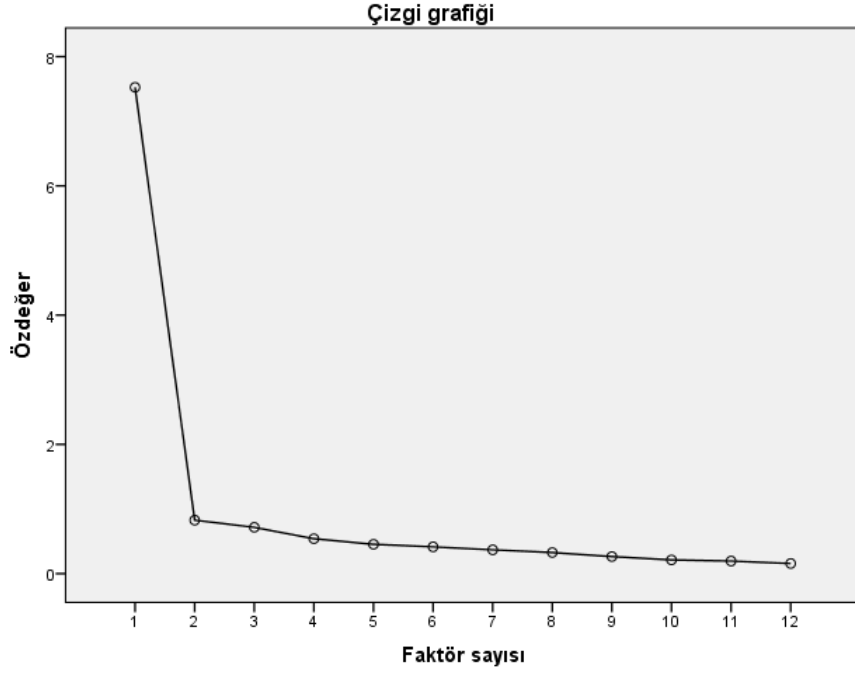
Araştırmada ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek üzere Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA yapılmadan önce, verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek üzere Kaiser- Meyer-Olkin (KMO) katsayısı incelenmiş ve Barlett Küresellik Testi yapılmıştır. AFA yapılırken aynı yapıyı ölçemeyen maddelerin elenmesi ve önemli faktör sayısının belirlenmesinde, maddelerin faktör yükleri, maddelerin anlam ve içerik açısından tutarlılığı, her bir maddeye ilişkin ortak faktör varyansları, faktörlerin öz değerleri, açıklanan toplam varyans ve öz değerlere göre çizilen çizgi grafiği dikkat alınmıştır (181, 176, 180, 182). Faktör sayısının belirlenmesinde ilgili alan yazında kullanılan şu göstergeler dikkate alınmıştır: Kaiser ölçütü (≥ 1 öz değer), çizgi grafiği, ortak faktör varyansı, açıklanan varyans oranı ve ölçülmek istenen kuramsal yapının temsil edilebilmesi (179, 176, 177, 182).

Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi: AFA yapılmadan önce verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO katsayısının .60'dan büyük ve Bartlett Küresellik Testi'nin anlamlı çıkması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (179). Analiz sonucunda KMO katsayısı .93 olarak hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi (1708.881, $p < .0001$) anlamlı bulunmuştur. Verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlendikten sonra, temel eksen faktör çıkarma yöntemi (principal axis factoring extraction) ve Varimax döndürme tekniği kullanılarak AFA yapılmıştır.

Yapılan ilk faktör analizi sonrasında, ölçek formunda yer alan 17 maddenin bazıları anlam ve içerik olarak uygun olmayan faktörde yük gösterdiği ve bazı maddelerin de faktör yüklerinin .40'ın altında kaldığı belirlenmiştir. Ölçeğin yapısal geçerliliğini sağlamak için ortak faktör ağırlığı 0.40'dan, bireysel faktör ağırlığı 0.50'den düşük, maddelerin çıkarılması yoluna başvurulmuştur. Kriterleri istenilen düzeyde karşılamayan 5 madde ölçekten çıkarıldıktan sonra analiz yeniden tekrarlanmış ve analiz sonucunda 12 maddenin öz değeri 1'den büyük tek faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

Ölçeğin faktördeki öz değerler toplamı 7.525 ve açıklanan toplam varyans %62.70'tir. Maddelerinin faktör yükleri .73 ile .83 arasında değişmektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan maddelerin anlam ve içerik olarak uyumlu tek faktör altında toplandığı görülmüştür. Çizgi grafiği ve döndürülmüş eksen diyagramında kırılma noktası incelenmiş, kırılma noktasından da ölçeğin tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmüştür.

Şekil 3.5. Siber Zorbalık Davranışları Ölçeğine İlişkin Çizgi Grafiği

Tablo 3.4. Siber Zorbalık Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde No	1. Faktör
14. Rakip takımın seyircileri ile alay ederim.	.83
9. Rakip takımın seyircilerini kızdıracak haberler yayarım.	.83
16. Rakip takımın seyircilerine hakaret içeren mesajlar paylaşırım.	.82
7. Rakip takımın simgelerini (atki, forma, bayrak vs.) aşağılayıcı videolar yayınlıyorum.	.81
5. Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek fotoğraflar yayınlıyorum.	.80
12. Rakip takımın seyircilerine küfür ederim.	.78
6. Rakip takımın yönetici, oyuncu ve seyircilerini küçük düşürücü paylaşımlar yaparım.	.78
4. Rakip takımın seyircilerine tehdit içerikli mesajlar gönderirim.	.78
11. Rakip takımın seyircilerinin fotoğraflarını izin almadan yayınlıyorum.	.77
13. Rakip takımın seyircisine cep telefonundan rahatsız edici mesajlar gönderirim.	.76
17. Rakip takımın seyircilerini tehdit eden videolar yayınlıyorum.	.76
10. Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek haberler yayarım.	.73
Cronbach Alpha	.93
Özdeğer (EigenValues)	7.52
Açıklanan Varyans (%) (Toplam = %62,70)	62.70
Not: Faktör yükleri.40'ın altında olanlar tabloda gösterilmemiştir.	

Yapılan analizler sonucunda ölçme aracında yer alan maddelerin tek faktörde toplandığı ve maddelerin anlam ve içerik olarak birbirleri ile tutarlı oldukları görülmüştür. Bu bağlamda faktörler içerdiği maddelerin kapsamlarına bakılarak adlandırılmıştır. Tek faktörde yer alan 12 madde spor seyircilerinin genel olarak siber zorbalık davranışlarından oluşmaktadır. Ayrıca ölçeğin güvenilirliği ile ilgili yapılan hesaplamalar sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının. 93 olduğu belirlenmiştir.

Bulgular özetlendiğinde spor seyircilerinin siber zorbalık davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilen ölçme aracının tek faktörden oluştuğu, ölçekte yer alan maddelerin faktör yüklerinin ise .73 ile .83 arasında değiştiği ve maddelerin ölçekteki varyansın %62.70'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan maddelerin güvenilirlik katsayılarının da oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu gerekçeler doğrultusunda spor seyircilerinin siber zorbalık davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçme aracının geçerli ve güvenilir ölçümler yaptığı söylenebilir.

Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi: Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda elde edilen siber zorbalık ölçeğinin tek faktörlü yapısına ilişkin model veri uyumunu değerlendirmek üzere, 170 kişiden oluşan başka bir çalışma grubundan elde edilen veriler ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

AFA'dan elde edilen 12 maddelik siber zorbalık ölçeğine ilişkin yapılan ilk DFA analizi sonucunda, ölçekte yer alan bazı maddelerin hata değerlerinin yüksek olması ve bazı maddelerin birbiriyle yüksek düzeyde ilişki göstermesi (covariance) nedeni uyum değerleri yeterli kriterleri karşılamamıştır. Yapılan ilk DFA'ya ilişkin bulgular tablo 4. 5.' te verilmiştir. Tablo 3. 5.'te görüldüğü üzere neredeyse tüm kriterler açısından 12 maddelik formun yeterli düzeyde kriterleri karşılamadığı belirlenmiştir.

Tablo 3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeline İlişkin Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Katsayı
χ^2	195.97
Sd	54
χ^2 / sd	3.63
Goodness of Fit Index (GFI)	0.82
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)	0.78
Non-Normed Fit Index (NNFI)	0.89
Normed Fit Index (NFI)	0.88
Comparative Fit Index (CFI)	0.89
RootMean Square Error of Approximation (RMSEA)	0.13
Standardized Root Mean Square Residual (SRMR)	0.02

Yapılan incelemeler sonucunda birbiri ile benzer anlama gelen (Örneğin; Madde 2- Rakip takımın seyircilerini kızdıracak haberler yayarım ile Madde 12- Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek haberler yayarım maddelerinden sadece biri ölçekte tutulmuş bir diğeri ölçekten çıkarılmıştır) ve hata değerleri yüksek olan toplam 5 madde ölçekten çıkarılarak kalan 7 madde ile yeniden doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA'dan elde edilen uyum iyiliği değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeline İlişkin Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Katsayı
χ^2	25.03
Sd	12
χ^2 / sd	2.1
Goodness of Fit Index (GFI)	0.96
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)	0.91
Non-Normed Fit Index (NNFI)	0.98
Normed Fit Index (NFI)	0.99
Comparative Fit Index (CFI)	1.00
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)	0.06
Standardized Root Mean Square Residual (SRMR)	0.008

Alanyazında; “ χ^2 / sd ” oranının 2 ya da daha az olması, GFI, AGFI, NNFI ve CFI değerlerinin “.95” ya da üzerinde olması, RMSEA, RMR ve SRMR değerlerinin ise “.05” ve altında olması model veri uyumunun mükemmel olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bunlarla birlikte; “ χ^2 / sd ” oranının 2 ile 5 arasında olması, GFI, AGFI, NNFI ve CFI değerlerinin “.90” ya da üzerinde olması, RMSEA, RMR ve SRMR göstergelerinde ise “.08” den küçük olması model-veri uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (184, 176, 185, 186, 187). Tablo 4’teki bulgular incelendiğinde, futbol seyircilerinin siber zorbalıklarını ölçmeyi amaçlayan bu ölçeğin faktör yapısının veri ile çok iyi düzeyde uyum gösterdiği görülmektedir.

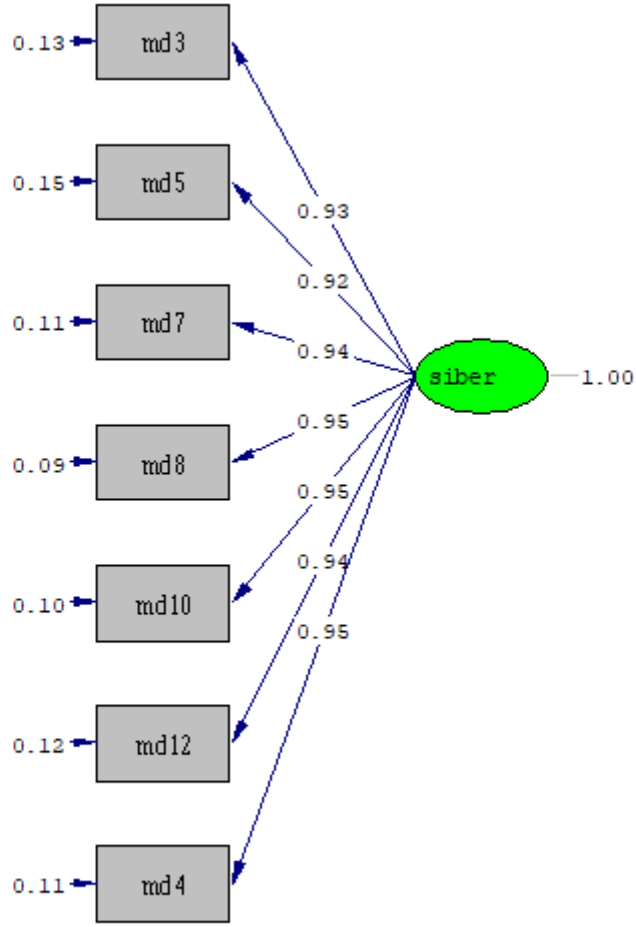
Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda, madde faktör yüklerinin 0.93 ile 0.95 arasında değiştiği ve hata varyanslarının ise 0.09 ile 0.15 arasında değiştiği belirlenmiştir (188). Faktör yük değerinin 0.10’dan küçük olmasının “küçük etkiye”, 0.30 civarında olmasının “orta etkiye” ve 0.50’nin üzerinde olmasının ise “büyük etkiye” sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan düşük hata varyansları ve yüksek faktör değerleri göz önüne alındığında, ölçekte yer alan maddelerin büyük etkiye sahip oldukları söylenebilir. Maddeler için hesaplanan t oranlarının tümünün .01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Tabloda görüldüğü üzere gözlenen değişkenlerin örtük değişkenleri açıklama oranların değerleri bir başka ifadeyle R^2 değerlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3.7. DFA ile Elde Edilen Madde Faktör Yükleri, t Değerleri, Hata Varyansları ve Varyansı Açıklama Oranları

Madde	<i>A</i>	t-oranı	Sh	<i>R</i>²
Madde 3	0.93	16.00***	0.13	0.87
Madde 5	0.92	15.69***	0.15	0.85
Madde 7	0.94	16.37***	0.11	0.89
Madde 8	0.95	16.71***	0.09	0.91
Madde 10	0.95	16.53***	0.10	0.90
Madde 12	0.94	16.18***	0.12	0.88
Madde 4	0.95	16.50***	0.11	0.89

Not: Sh: Standart hata; *R*²: Açıklanan varyans; ***p < 0.001.

Yapılan analiz sonucunda, örtük değişkenler (faktör) ile gözlenen değişken (maddeler) arasındaki ilişkilere ait standartlaştırılmış katsayılar ve gözlenen değişkenlerin hata varyansları Şekil 3. 5.'te verilmiştir.

Chi-Square=25.03, df=12, P-value=0.01470, RMSEA=0.060

Şekil 3.6. Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler.

Tablo 3. 7.'de yer alan uyum iyiliği indeks değerleri incelendiğinde, bu çalışma grubundan elde edilen veriler için ölçeğin tek faktörlü modelinin yüksek düzeyde yapı geçerliğine sahip olduğu ve ölçeğin tek faktörlü yapısının doğrulandığı söylenebilir.

3.5. Veri Toplama Araçlarının Saha Uygulama Süreci

Araştırmada veri toplamak amacıyla oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu”, “Spor Seyircilerinin Sözel, Fiziksel Zorbalık Davranışları Ölçeği” ile “Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği” içerikli anket formları 2018 – 2019 futbol sezonunda araştırma örneklemini oluşturan futbol seyircilerine şu şekilde uygulanmıştır: İlk olarak karşılaşma öncesi futbol maçlarının topluca izlenebildiği kahvehane ve kafe gibi yerlerde toplanan seyirciler ile maç öncesi ve sonrasında bir araya gelen taraftar gruplarına anket uygulamasının amacı anlatılmış sonrasında anket formları uygulanmıştır. İkinci olarak

takımların stadyumları ve taraftar grubu dernekleri maç öncesinde belirlenen tarihlerde ziyaret edilerek, anket uygulamasının amacı anlatılmış ve belirlenen tarihlerdeki karşılaşmaları izlemeye gelen futbol seyircilerine anket formları uygulanmıştır. Bu kapsamda 11 Ağustos 2018 tarihinde Adanaspor - Elazığspor, 2 Eylül 2018 tarihinde Adıyaman 1954 spor - Esenler Erokspor, 22 Eylül 2018 tarihinde Yeni Malatyaspor - Ç. Rizespor takımlarının karşılaşmalarını izlemeye gelen futbol seyircilerine araştırmacı ve yardımcıları tarafından ölçeklerin amacı, içeriği ve nasıl doldurulması gerektiği hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Gerekli bilgilerin verilmesinin ardından anket formlarının bir kısmı maç öncesinde, bir kısmı maç esnasında ve bir kısmı da maç sonrasında uygulanmıştır. Anket formları futbol seyircileri tarafından gönüllü olarak doldurulmuş olup, her seyirci için yaklaşık 5 dakika sürmüştür. Doldurulan anketler daha sonra araştırmacı ve yardımcıları tarafından toplanmıştır. Bu kapsamda 1162 gönüllü seyirciye ulaşılmıştır. Ancak ilk anket uygulamasında yapılan ön değerlendirme sonucunda araştırma ölçeğinin güvenlik toleransına uymayan ve gerekli hassasiyetin gösterilmediği anlaşılan anket formlarının oldukça fazla olduğu görülmüş ve bu anket formları geçersiz sayılmıştır. Özellikle maç esnasında doldurulan anket formlarında tutarsızlığın fazla olduğu görülmüş ve bu nedenden dolayı ulaşılması hedeflenen seyirci sayısında azalma olmuştur. Maç esnasında seyircilerin sergilediği davranışların değerlendirilmesi, çalışmanın amaçladığı güvenilir verileri elde etme bakımından önemli görülmektedir. Bu nedenle maç esnasında uygulanacak anket formları, maçın en uygun zaman dilimi gözetilerek doldurulmasına olabildiğince dikkat edilmiştir. Bu durum anket formlarının doldurulma süresinin uzamasına ve daha az seyirciye anket uygulaması yapılmasına neden olsa da çalışmadan beklenen amaca ulaşma ve güvenilir veri elde etmek açısından faydalı olmuştur. Bu nedenlerden dolayı 612 anket formu geçerli sayılmıştır.

3.6. Verilerin Toplanması Kodlanması ve Bilgisayar Ortamına Aktarılması

“Kişisel Bilgi Formu” ve “Spor Seyircilerinin Sözel, Fiziksel Zorbalık Davranışı Ölçeği ile Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışı Ölçeği”, araştırma örneklemini oluşturan 1162 futbol seyircisine uygulanmıştır. Araştırmacı tarafından toplanan anketler kontrol edilerek, eksik veya hatalı doldurulanlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Toplamda 612 anketin kullanılabilir olduğu belirlenmiştir. Kullanılan anket formu ile geçerli anketlerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

3.7. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizinde SPSS 24 (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) Lisrel 9.0 ve JAMOVI istatistik paket programları kullanılmıştır.

Veri analizleri gerçekleştirilmeden önce toplanan verilerin istatistiksel testler açısından uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, veriler öncelikle kayıp ve uç değerler açısından incelenmiştir. Daha sonra ise maddelerin çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, histogram ve P-P grafikleri aracılığıyla verilerin dağılımı görsel olarak incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda veri seti için çarpıklık ve basıklık değerlerinin sözel zorbalık için $-0.94/+0.05$ aralığında, fiziksel zorbalık için $-0.88/+0.33$ aralığında, siber zorbalık için ise $-0.96/+0.34$ aralığında olduğu ve uç değerler içermediği belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle verilerin normal dağılım yakın dağılım gösterdiği belirlenmiştir (176). Ayrıca araştırmada kullanılan ölçekler için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda ise iç tutarlık güvenilirlik katsayıları sözel zorbalık için 0.89, fiziksel zorbalık için 0.92 ve siber zorbalık için 0.94 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayısı 1'e yaklaştıkça güvenilirlik artmaktadır. 0.70 ile 1 arasındaki değerler ölçeğin iyi derecede güvenilir olduğunu ifade etmektedir (189). Bu bulgulardan hareketle ölçme araçlarının güvenilirlik katsayıların iyi düzeyde oldukları söylenebilir (181).

Araştırmanın 1. alt problemine yanıt bulmak amacıyla elde edilen veriler üzerinden betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Ölçeklerden alınan en düşük ve en yüksek puanlar, aritmetik ortalama ve standart sapma puanları hesaplanmıştır.

Araştırmanın 2. alt problemine yanıt bulmak amacıyla Pearson Momentler Çarpımı analizi yoluyla korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı, iki değişken arasındaki ilişkinin miktarını bulup yorumlamak amacıyla kullanılır. Pearson korelasyon katsayısı;

- İki değişkenin de sürekli olmasını
- Değişkenlerin birlikte (ikili olarak) normal dağılım göstermesini gerektirmektedir.

Gereken şartlar sağlandıktan sonra korelasyon katsayı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısının 1.00 olması, mükemmel pozitif bir ilişkiyi; -1.00 olması mükemmel negatif bir ilişkiyi; 0.00 olması, ilişkinin olmadığını gösterir. Korelasyon katsayısının büyüklük bakımından yorumlanmasında üzerinde tam olarak ortaklaşılan aralıklar bulunmamakla birlikte, korelasyonu yorumlamada şu sınırların sıklıkla kullanılabileceği göz önünde

bulundurulmalıdır. Korelasyon katsayısının, mutlak değer olarak, 0.70-1.00 arasında olması yüksek; 0.70- 0.30 arasında olması, orta; 0.30 ve 0.00 arasında olması ise, düşük düzeyde bir ilişki olarak tanımlanabilir (181).

Araştırmanın diğer alt problemlerine ilişkin verilerin analizi sũrecinde ise iki kategorili grup karşılaştırmalarında *t*-testi, ũç ve daha fazla kategorili grup karşılaştırmalarında ise tek yœnlũ ANOVA testi kullanılmıştır. *t*-testi yapılmadan ũnce verilerin testin uygulanabilmesi için gerekli varsayımları karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, grup sayılarının parametrik testlerinin gerektirdiği ũlũtleri karşıladığı ve verilerin normal dağılıma yakın dağılım gœsterdięi tespit edilmiştir. Buna benzer olarak ANOVA testi yapılmadan ũnce verilerin testin uygulanabilmesi için gerekli varsayımları karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. ANOVA testinin uygulanabilmesi için bağımlı değişkene ait ũlũmlerin en az aralık ũleęinde olması, bağımlı değişkende etkisi araştırılan faktœrœn her bir dũzeyinde normal dağılım gœstermesi, ortalama puanları karşılaştırılacak ũrneklemlerin ilişkisiz olması ve bağımlı değişkene ilişkin varyansların her bir ũrnekleme için eşit olması gerekmektedir (181). ANOVA testi sonucunda anlamlı farkın belirlendiği durumlarda, farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek ũzere çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Grup varyanslarının eşit dağıldığı durumlarda, ortalama puanlarının çoklu karşılaştırmasında Tukey testi, varyansların eşit dağılmadığı durumlarda ise Games-Howel testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen bulgular tablolar haline dönüştürülerek sunulmuştur.

Araştırmada yer alan katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler detaylı olarak tablo 4. 1.'de verilmiştir.

Tablo 4.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	58	9.5
	Erkek	554	90.5
Yaş	13-17	339	65.2
	18-21	111	18.1
	22-29	47	7.7
	30 ve üzeri	55	9.0
Eğitim Durumu	İlköğretim	340	55.6
	Ortaöğretim	226	36.9
	Yükseköğretim	46	7.5
Meslek	İşçi	64	10.5
	Memur	38	6.2
	Serbest Meslek	70	11.4
	Çalışmıyor	440	71.9
Gelir Düzeyi	Sabit Geliri Yok	440	71.9
	500-999	44	7.2
	1000-1499	30	4.9
	1500-1999	38	6.2
	2000 ve üzeri	60	9.8
Medeni Durum	Bekar	531	86.8
	Evli	81	13.2
Maç Takip Edilen Yer	Stadyum	199	32.5
	Tv	183	29.9
	İnternet	57	9.3
	Hepsi	173	28.3
Deplasmana Gitme	Her zaman	33	5.4
	Çoğunlukla	39	6.4
	Ara sıra	195	31.9
	Hiçbir zaman	345	56.4

Tablo 4.1. Devamı

Değişken		Frekans (n)	Yüzde (%)
Maç izleme Sıklığı	Düzenli olarak	187	30.6
	Sık Sık	267	43.6
	Ara sıra	108	17.6
	Nadiren	50	8.2
Maçları İzleme Şekli	Ayakta	266	43.5
	Oturarak	118	19.3
	Oturarak ve Ayakta	228	37.3
Taraftar Kulübüne üyelik	Üye	248	40.5
	Üye Değil	364	59.5
Sosyal medya hesabı (Facebook, Twitter, İnstagram vb.)	Var	544	88.9
	Yok	68	11.1
Sosyal medya kullanılan alet	Akıllı Telefon	529	86.4
	Tablet Bilgisayar	30	4.9
	Kullanmayanlar	53	8.7
Sosyal Medya Kullanma Amacı	Eğlence	156	25.5
	Mesajlaşma	50	8.2
	Paylaşım	350	57.2
	Diğer	56	9.2
Toplam		612	100

4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları ne düzeydedir?” biçiminde ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Futbol seyircilerinin her bir ölçekten almış oldukları en düşük puanlar, en yüksek puanlar, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 2.’de verilmiştir.

Tablo 4.2. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarına İlişkin Hesaplamalar

Ölçek	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Std. Sapma
Sözel Zorbalık	1.00	4.71	2.52	0.88
Fiziksel Zorbalık	1.00	5.00	2.46	1.17
Siber Zorbalık	1.00	4.43	2.16	1.01

Tablo 4.2.'deki bulgular sözel zorbalık açısından incelendiğinde, futbol seyircilerinin sözel zorbalık puanlarının ortalamasının 2.52, standart sapmasının 0.88 olduğu görülmektedir. Ayrıca sözel zorbalık ölçeğinden alınan en düşük puanın 1.00 en yüksek puanın ise 4.71 olduğu belirlenmiştir. Fiziksel zorbalık açısından bakıldığında, futbol seyircilerinin fiziksel zorbalık ölçeğinden almış oldukları puanlarının aritmetik ortalaması 2.46, standart sapması 1.17'dir. Bulgular siber zorbalık açısından incelendiğinde ise örneklem grubundaki seyircilerin, siber zorbalık ölçeğinden almış oldukları puanların aritmetik ortalaması 2.16, standart sapması 1.01'dir. Bu alt probleme ilişkin hesaplanan aritmetik ortalama puanları genel olarak incelendiğinde, seyircilerin sözel zorbalık ölçeğinden almış oldukları puanın en yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle örneklem grubundaki futbol seyircilerinin sözel zorbalığın diğer zorbalık türlerine göre daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt problemi“Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları arasında ne düzeyde bir ilişki olduğunu belirlemek amacıyla Pearson Momentler Çarpım Korelasyon katsırları hesaplanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 3.'te verilmiştir.

Tablo 4.3. Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Testi Sonuçları

Ölçekler	1	2	3
1. Sözel Zorbalık	-		
2. Fiziksel Zorbalık	0.41***	-	
3. Siber Zorbalık	0.47***	0.30***	-

Not: *** $p < .001$

Tablo 4. 3.'teki bulgular incelendiğinde, futbol seyircilerinin sözel zorbalıkları ile fiziksel zorbalıkları arasında pozitif yönde orta düzeyde [$r = 0.41, p < .001$] anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca sözel zorbalık ile siber zorbalık arasında da pozitif yönde orta düzeyde [$r = 0.47, p < .001$] anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer yandan fiziksel

zorbalık ile siber zorbalık arasında da [$r = 0.30, p < .001$] pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

4.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden cinsiyet değişkenine göre t -testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 4.’te verilmiştir.

Tablo 4.4. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Cinsiyet Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sözel Zorbalık	Kadın	58	2.32	0.94	610	2.01	0.04*
	Erkek	554	2.54	0.87			
Fiziksel Zorbalık	Kadın	58	1.99	1.07	610	3.28	0.001**
	Erkek	554	2.51	1.17			
Siber Zorbalık	Kadın	58	1.77	0.84	610	3.08	0.002**
	Erkek	554	2.20	1.01			

Not:Ss:Standart Sapma; sd: Serbestlik derecesi;

* $p < .05$, ** $p < .01$.

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının cinsiyetlerine göre değişip değişmediğini test etmek amacıyla yapılan t testi sonucunda, cinsiyet değişkenine göre futbol seyircilerinin sözel zorbalık [$t_{(610)} = 2.01, p < .01$], fiziksel zorbalık [$t_{(610)} = 3.28, p < .05$] ve siber zorbalıklarının [$t_{(610)} = 3.08, p < .01$] anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

4.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden yaş değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 5.'te verilmiştir.

Tablo 4.5. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Yaş Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1) 13-17	399	2.73	3	47.7	.00***	1>2
	2) 18-21	111	2.29	608			1>3
	3) 22-29	47	2.09				1>4
	4) 30 ve üzeri	55	1.78				2>4
Fiziksel Zorbalık	1) 13-17	399	2.71	3	81.1	.00***	1>3
	2) 18-21	111	2.43	608			1>4
	3) 22-29	47	1.62				2>3
	4) 30 ve üzeri	55	1.45				2>4
Siber Zorbalık	1) 13-17	399	2.36	3	64.7	.00**	1>3
	2) 18-21	111	2.11	608			1>4
	3) 22-29	47	1.57				2>4
	4) 30 ve üzeri	55	1.27				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Yaş değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, futbol seyircilerin göstermiş oldukları sözel zorbalık davranışlarının buldukları yaşa göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 47.7, p < .001$] tespit edilmiştir. Tablo 4. 5.'teki bulgular incelendiğinde yaş yükseldikçe sözel zorbalıktan alınan aritmetik ortalama puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Games-Howell testi sonucunda 13-17 yaş grubundaki futbol seyircilerinin diğer yaş grubundaki seyircilerden daha yüksek düzeyde sözel zorbalık davranışı gösterdikleri belirlenmiştir.

Yaş değişkenine göre yapılan analizler sonucunda futbol seyircilerin fiziksel zorbalıklarının buldukları yaşa göre anlamlı bir farklılık [$F_{(3, 608)} = 81.1, p < .001$] gösterdiği belirlenmiştir. Tablo 5. 5.'teki bulgular incelendiğinde yaş yükseldikçe fiziksel zorbalıktan alınan aritmetik ortalama puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Games-Howell testi sonucunda 13-17 yaş grubundaki futbol seyircilerinin fiziksel zorbalıklarının 22-29 yaş grubu ve 30 yaş ve üzerindeki futbol seyircilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 18-21 yaş aralığındaki futbol seyircilerinin de fiziksel zorbalıklarının 22-29 ve 30 yaş ve üzerindeki futbol seyircilerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Diğer zorbalık biçimlerinde olduğu gibi siber zorbalık açısından biçiminde de futbol seyircilerinin siber zorbalıklarının buldukları yaş grubuna göre anlamlı bir farklılık [$F_{(3, 608)} = 64.7, p < .001$] gösterdiği belirlenmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Games-Howell testi sonucunda 13-17 yaş grubundaki futbol seyircilerinin siber zorbalıklarının 22-29 yaş grubu ve 30 yaş ve üzerindeki futbol seyircilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 18-21 yaş aralığında bulunan futbol seyircilerinin siber zorbalıklarının da 30 yaş ve üzerinde yer alan seyircilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

4.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın beşinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden eğitim durumu değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 6.’da verilmiştir.

Tablo 4.6. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1) İlköğretim	340	2.68	2	34.9	.00**	1>2
	2) Ortaöğretim	226	2.40	609			1>3
	3) Yükseköğretim	46	1.92				2>3
Fiziksel Zorbalık	1) İlköğretim	340	2.62	2	62.1	.00**	1>3
	2) Ortaöğretim	226	2.43	609			2>3
	3) Yükseköğretim	46	1.47				
Siber Zorbalık	1) İlköğretim	340	2.30	2	27.8	.00**	1>3
	2) Ortaöğretim	226	2.09	609			2>3
	3) Yükseköğretim	46	1.42				

*** $p < .001$, a: Games-Howell testi

Eğitim durumu değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, futbol seyircilerin sözel zorbalıklarının eğitim durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(2, 609)} = 34.9, p < .001$] belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek

amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin sözel zorbalıklarının ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna benzer şekilde ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin sözel zorbalıklarının yükseköğretime sahip seyircilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Analizler sonucunda elde edilen bulgular fiziksel zorbalık açısından incelendiğinde, fiziksel zorbalığın da eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı [$F_{(2, 609)} = 34,9, p < .001$] görülmektedir. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin yükseköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerden daha yüksek düzeyde fiziksel zorbalık davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Buna benzer olarak, ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin de yükseköğretime sahip seyircilerden daha yüksek düzeyde fiziksel zorbalık davranışı gösterdikleri belirlenmiştir.

Tablo 4. 6.'daki bulgular siber zorbalık açısından ele alındığında, sahip olunan eğitim düzeyine göre sergilenen siber zorbalık davranışının anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(2, 609)} = 28,8, p < .001$] görülmektedir. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin yükseköğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerden daha yüksek düzeyde siber zorbalık davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Buna benzer olarak, ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olan seyircilerin de yükseköğretime sahip seyircilerden daha yüksek düzeyde siber zorbalık davranışı gösterdikleri belirlenmiştir.

4.6. Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın altıncı alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden meslek değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 7.'de verilmiştir.

Tablo 4.7. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Mesleklerine Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1) İşçi	64	2.40	3	18.0	.00**	4>1
	2) Memur	38	1.96	608			4>2
	3) Serbest Meslek	70	2.14	4>3			
	4) Çalışmıyor	440	2.64				
Fiziksel Zorbalık	1) İşçi	64	2.09	3	47.7	.00**	4>1
	2) Memur	38	1.45	608			4>2
	3) Serbest Meslek	70	1.99	4>3			
	4) Çalışmıyor	440	2.69				
Siber Zorbalık	1) İşçi	64	1.91	3	26.3	.00**	4>1, 1>2
	2) Memur	38	1.38	608			4>2, 3>2
	3) Serbest Meslek	70	1.86	4>3			
	4) Çalışmıyor	440	2.31				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Meslek değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, futbol seyircilerin sözel zorbalıklarının mesleğe göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 18,0, p < .001$] belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, herhangi bir işte çalışan kişilerin çalışmayan kişilere göre daha düşük düzeyde sözel zorbalık gösterdiği tespit edilmiştir.

Sözel zorbalığa benzer şekilde, futbol seyircilerinin fiziksel zorbalıklarının mesleğe göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 47.7, p < .001$] belirlenmiştir. Yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda en düşük düzeyde fiziksel zorbalık gösterenlerin memur olarak çalışan futbol seyircileri olduğu en yüksek fiziksel zorbalık davranışı gösteren seyircilerin ise herhangi bir işte çalışmayan seyirciler olduğu tespit edilmiştir.

Siber zorbalık açısından bakıldığında, çalışılan mesleğe göre futbol seyircilerinin siber zorbalık davranışlarında anlamlı bir farklılık olduğu [$F_{(3, 608)} = 26,3, p < .001$] görülmektedir. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, herhangi bir işte çalışmayan seyircilerin siber zorbalık davranışlarının herhangi bir işte çalışan seyircilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, işçilerin ve serbest meslek statüsünde çalışan futbol seyircilerinin siber zorbalık davranışlarının memur statüsünde çalışan futbol seyircilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

4.7. Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın yedinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden gelir düzeyi değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 8.’de verilmiştir

Tablo 4.8. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Gelir Düzeylerine Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1) Geliri yok	440	2.65	4	20.8	.00**	1>4, 1>5
	2) 500-999	44	2.56	607			2>4, 2>5
	3) 1000-1499	30	2.37				
	4) 1500-1999	38	1.95				
	5) 2000 ve üzeri	60	1.92				
Fiziksel Zorbalık	1) Geliri yok	440	2.71	4	72.7	.00**	1>4, 1>5
	2) 500-999	44	2.59	607			2>4, 2>5
	3) 1000-1499	30	1.92				
	4) 1500-1999	38	1.56				
	5) 2000 ve üzeri	60	1.42				
Siber Zorbalık	1) Geliri yok	440	2.31	4	32.2	.00**	1>4, 1>5
	2) 500-999	44	2.33	607			2>4, 2>5
	3) 1000-1499	30	2.10				
	4) 1500-1999	38	1.44				
	5) 2000 ve üzeri	60	1.38				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Yapılan analizler sonucunda, futbol seyircilerin sözel zorbalık [$F_{(4, 607)} = 20.8, p < .001$], fiziksel zorbalık [$F_{(4, 607)} = 72.7, p < .001$] ve siber zorbalıklarının [$F_{(4, 607)} = 32.2, p < .001$] düzenli olarak elde ettikleri gelir düzeylerine göre anlamlı şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda, düzenli geliri olmayan seyirciler ile 500-999 lira arasında sabit geliri olan futbol seyircilerinin sözel zorbalık, fiziksel zorbalık ve siber zorbalık davranışlarının geliri 1500-1999 arasında olan seyircilerden ve geliri 2000 ve üzeri olan seyircilerden daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

4.8. Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın sekizinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları medeni hallerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden medeni hal değişkenine göre *t*-testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 9.’da verilmiştir.

Tablo 4.9. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Medeni Hal Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sözel Zorbalık	Bekar	531	1.93	0.71	610	6.65	.001
	Evli	81	2.61	0.87			
Fiziksel Zorbalık	Bekar	531	1.59	0.72	610	7.52	.001
	Evli	81	2.59	1.16			
Siber Zorbalık	Bekar	531	1.39	0.63	610	7.75	.001
	Evli	81	2.27	0.99			

Not: Ss: Standart Sapma; sd: Serbestlik derecesi; * $p < .05$, ** $p < .01$

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının medeni hallerine göre değişip değişmediğini test etmek amacıyla yapılan *t* testi sonucunda, medeni hal değişkenine göre futbol seyircilerinin sözel zorbalık [$t_{(610)} = 6.65, p < .01$], fiziksel zorbalık [$t_{(610)} = 7.52, p < .05$] ve siber zorbalıklarının [$t_{(610)} = 7.75, p < .01$] anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

4.9. Dokuzuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dokuzuncu alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarınaçları nereden takip ettiklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden maçların takip edildiği yer değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 10.’da verilmiştir.

Tablo 4.10. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları Takip Ettikleri Yere Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1)Stadyum	199	2.58	3	12.4	.00**	1>2, 1>3
	2) TV	183	2.29	608			4>2
	3) İnternet	57	2.25				4>3
	4) Hepsi	173	2.77				
Fiziksel Zorbalık	1)Stadyum	199	2.73	3	33.8	.00**	1>2, 1>3
	2) TV	183	2.00	608			4>2
	3) İnternet	57	1.78				4>3
	4) Hepsi	173	2.86				
Siber Zorbalık	1)Stadyum	199	2.15	3	11.6	.00**	
	2) TV	183	1.85	608			3>2, 4>2
	3) İnternet	57	2.31				
	4) Hepsi	173	2.44				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Tablo 4. 10.'daki bulgular incelendiğinde, maçların takip edildiği yer göre futbol seyircilerinin sözel zorbalıklarının anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 12.4, p < .001$] görülmektedir. Yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda maçları stadyumda izleyen seyircilerin maçları TV veya internetten izleyen seyircilere göre daha yüksek düzeyde sözel zorbalık davranışı gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca maçları stadyum, TV ve internet ortamlarının hepsinden izleyen seyircilerin, maçları TV veya internetten izleyen seyircilere göre daha yüksek düzeyde sözel zorbalık davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir.

Bulgular fiziksel zorbalık açısından incelendiğinde, futbol seyircilerin fiziksel zorbalık davranışlarının da maçların takip edildiği ortama göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 33,8, p < .001$] görülmektedir. Çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda maçları stadyumda izleyen seyircilerin maçları TV veya internetten izleyen seyircilere göre daha yüksek düzeyde fiziksel zorbalık davranışı gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca maçları stadyum, TV ve internet ortamlarının hepsinden izleyen seyircilerin, maçları TV veya internetten izleyen seyircilere göre daha yüksek düzeyde fiziksel zorbalık davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4.10.'daki bulgular siber zorbalık açısından ele alındığında, futbol seyircilerin siber zorbalık davranışlarının maçların takip edildiği ortama göre anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 11,6, p < .001$] görülmektedir. Çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda maçları internetten ve ortamların hepsinden izleyen seyircilerin siber zorbalık davranışlarının maçları sadece TV'den izleyen futbol seyircilerinden daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

4.10. Onuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın onuncu alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları maçları izleme sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden maçları izleme sıklığı değişkenine göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.11.’de verilmiştir.

Tablo 4.11. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları İzleme Sıklığına Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1)Düzenli olarak	187	2.59	3	30.6	.00**	1>3, 1>4
	2) Sık Sık	267	2.75	608			2>3, 2>4
	3) Ara sıra	108	2.08				
	4) Nadiren	50	1.96				
Fiziksel Zorbalık	1)Düzenli olarak	187	2.66	3	31.7	.00**	1>3, 1>4
	2) Sık Sık	267	2.70	608			2>3, 2>4
	3) Ara sıra	108	1.86				
	4) Nadiren	50	1.78				
Siber Zorbalık	1)Düzenli olarak	187	2.23	3	25.0	.00**	1>3, 1>4
	2) Sık Sık	267	2.39	608			2>3, 2>4
	3) Ara sıra	108	1.63				
	4) Nadiren	50	1.78				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Futbol seyircilerinin sözel [$F_{(3, 608)} = 30.6, p < .001$], fiziksel [$F_{(3, 608)} = 31.7, p < .001$] ve siber zorbalıklarının [$F_{(3, 608)} = 25.0, p < .001$] maçları izleme sıklıklarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda her bir zorbalık türünde maçları düzenli olarak veya sık sık izleyen seyircilerin zorbalık davranışlarının maçları ara sıra veya nadiren izleyen seyircilerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

4.11. On birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on birinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları maçları nasıl izlediklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden maçları izleme şekline göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 12.' de verilmiştir.

Tablo 4.12. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Maçları İzleme Şekline Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^b
Sözel Zorbalık	1) Oturarak	266	2.13	2	56.8	.00**	1<2, 1<3 3<2
	2) Ayakta	118	2.99	609			
	3)Oturarak ve Ayakta	228	2.72				
Fiziksel Zorbalık	1) Oturarak	266	1.77	2	117	.00**	1<2, 1<3
	2) Ayakta	118	3.11	609			
	3)Oturarak ve Ayakta	228	2.94				
Siber Zorbalık	1) Oturarak	266	1.60	2	94.6	.00**	1<2, 1<3
	2) Ayakta	118	2.59	609			
	3)Oturarak ve Ayakta	228	2.58				

*** p< .001, b: Tukey testi

Yapılan analizler neticesinde futbol seyircilerinin sözel zorbalık [$F_{(2, 609)} = 56,8, p < .001$], fiziksel zorbalık [$F_{(2, 609)} = 117,0, p < .001$] ve siber zorbalıklarının [$F_{(2, 609)} = 94,6, p < .001$] maçları izleme şekillerine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bulgular sözel zorbalık açısından ele alındığında, futbol maçlarını oturarak izleyen seyircilerin sözel zorbalıklarının futbol maçlarını bazen oturarak bazen ayakta izleyen seyircilerden ve devamlı ayakta izleyen seyircilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama puanları incelendiğinde de futbol maçlarını ayakta izleyen seyircilerin sözel zorbalıklarının futbol maçlarını diğer şekillerde izleyen seyircilerden daha yüksek olduğu açıktır. Bulgular fiziksel zorbalık ve siber zorbalık açısından ele alındığında, ayakta futbol maçı izleyen seyircilerin hem siber zorbalık hem de fiziksel zorbalık davranışlarının maçları diğer şekillerde izleyen seyircilerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.12. On ikinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on ikinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları deplasmana gitme sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden seyircilerin deplasmana gitme sıklıklarına göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 13.' te verilmiştir.

Tablo 4.13. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Deplasmana Gitme Sıklıklarına Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^a
Sözel Zorbalık	1) Her zaman	33	2.77	3	33.7	.00**	1>4
	2) Sık Sık	39	3.14	608			2>4
	3) Bazen	195	2.86				3>4
	4) Hiç	345	2.23				
Fiziksel Zorbalık	1) Her zaman	33	2.83	3	44.5	.00**	1>4
	2) Sık Sık	39	3.39	608			2>4
	3) Bazen	195	2.98				3>4
	4) Hiç	345	2.04				
Siber Zorbalık	1) Her zaman	33	2.24	3	29.4	.00**	
	2) Sık Sık	39	2.17	608			
	3) Bazen	195	2.65				3>4
	4) Hiç	345	1.86				

*** $p < .001$, a: Games-Howel testi

Yapılan analizler neticesinde futbol seyircilerinin sözel zorbalık [$F_{(3, 608)} = 33.7, p < .001$], fiziksel zorbalık [$F_{(3, 608)} = 44.5, p < .001$] ve siber zorbalıklarının [$F_{(3, 608)} = 29.4, p < .001$] deplasmana gitme sıklıklarına göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu grup karşılaştırma testleri sonucunda, sözel zorbalık ölçeğinde deplasmana hiç gitmeyen seyircilerin en düşük düzeyde zorbalık davranışı gösterdiği belirlenmiştir. Buna benzer şekilde fiziksel zorbalık ölçeğinde de, deplasmana hiçbir zaman gitmeyen futbol seyircilerinin diğer seyircilerden daha düşük düzeyde fiziksel zorbalık gösterdikleri tespit edilmiştir. Diğer yandan siber zorbalık ölçeğinde ise deplasmana bazen giden futbol seyircilerinin deplasmana hiçbir zaman gitmeyen futbol seyircilerine göre daha yüksek düzeyde siber zorbalık davranışı gösterdiği belirlenmiştir.

4.13. On üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on üçüncü alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları taraftar derneklerine üye olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden taraftar derneğine üye olma durumuna göre *t*-testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 14.’te verilmiştir.

Tablo 4.14. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Taraftar Derneğine Üye Olma Durumuna Göre Analizi

Boyut	Üyelik	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sözel Zorbalık	Üye	248	2.97	0.79	610	11.4	.00**
	Üye Değil	364	2.21	0.80			
Fiziksel Zorbalık	Üye	248	3.18	1.06	610	14.7	.00**
	Üye Değil	364	1.97	0.95			
Siber Zorbalık	Üye	248	2.74	0.93	610	13.6	.00**
	Üye Değil	364	1.76	0.83			

Not: Ss: Standart Sapma; sd: Serbestlik derecesi; * $p < .05$, ** $p < .01$

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının herhangi bir taraftar derneğine üye olup olmadıklarına göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda, taraftar derneğine üye olma durumuna göre futbol seyircilerinin sözel zorbalık [$t_{(610)} = 11,4, p < .01$], fiziksel zorbalık [$t_{(610)} = 14,7, p < .01$] ve siber zorbalıklarının [$t_{(610)} = 13,6, p < .01$] anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama puanları incelendiğinde herhangi bir taraftar derneğine üye olan seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının taraftar derneklerine üye olmayan seyircilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.14. On dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on dördüncü alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medya hesapları olup olmadığına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden sosyal medya hesabına sahip olma durumuna göre t -testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.15.’te verilmiştir.

Tablo 4.15. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalıklarının Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Durumuna Göre Analizi

Boyut	Hesap	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sözel Zorbalık	Var	554	2.55	0.87	610	1.68	.09
	Yok	68	2.35	0.88			
Fiziksel Zorbalık	Var	554	2.50	1.17	610	1.92	.06
	Yok	68	2.30	1.10			
Siber Zorbalık	Var	554	2.27	0.98	610	8.73	.00**
	Yok	68	1.21	0.52			

Not: Ss: Standart Sapma; sd: Serbestlik derecesi; ** $p < .01$

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının sosyal medya hesapları olup olmasına göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda, sosyal medya hesabına sahip olma durumuna göre futbol seyircilerinin sözel [$t_{(610)} = 1.68, p > .05$], ve fiziksel zorbalıklarının [$t_{(610)} = 1.92, p > .05$], anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak seyircilerin siber zorbalıklarının sosyal medya hesabına sahip olma durumuna göre anlamlı farklılık [$t_{(610)} = 8.73, p < .01$], gösterdiği belirlenmiştir.

4.15. On beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on beşinci alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medyayı hangi amaçla kullandıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden sosyal medya hesabını hangi amaca yönelik kullanma durumuna göre tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.16.’da verilmiştir.

Tablo 4.16. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Sosyal Medya Kullanma Amacına Göre Analizi

Boyut	Değişken	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Fark ^b
Sözel Zorbalık	1)Eğlence	156	2.64	3	3.4	.21	-
	2) Mesajlaşma	50	2.22	608			
	3) Paylaşım	350	2.50				
	4) Hiçbiri	56	2.25				
Fiziksel Zorbalık	1)Eğlence	156	2.66	3	2.1	.30	-
	2) Mesajlaşma	50	2.34	608			
	3) Paylaşım	350	2.44				
	4) Hiçbiri	56	2.20				
Siber Zorbalık	1)Eğlence	156	2.71	3	36.4	.00	1>2,1>3,1>4
	2) Mesajlaşma	50	1.65	608			3>2, 3>4
	3) Paylaşım	350	2.15				
	4) Hiçbiri	56	1.08				

*** $p < .001$, **b**: Tukey testi

Tablo 4. 16.'daki bulgular incelendiğinde, sosyal medya kullanma amacına bağlı olarak futbol seyircilerinin sadece siber zorbalıklarının anlamlı şekilde farklılaştığı [$F_{(3, 608)} = 364, p < .001$] görülmektedir. Öte yandan hem sözel hem de fiziksel zorbalık açısından anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Yapılan çoklu grup karşılaştırma testi sonucunda sosyal medya hesabını eğlence amaçlı kullanan seyircilerin siber zorbalık davranışlarının sosyal medyayı diğer amaçlar için kullanan seyircilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal medyayı paylaşım yapmak amacıyla kullanan seyircilerin sosyal medyayı mesajlaşma amacıyla kullanan ve bu amaçlardan herhangi biri için kullanmayan seyircilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

4.16. On altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın on altıncı alt problemi “Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıkları sosyal medyayı hangi araçla kullandıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın bu alt problemine yanıt bulmak amacıyla her bir ölçek için, elde edilen veriler üzerinden sosyal medya hesabının hangi araçla kullandığına göre *t*-testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4. 17.'de verilmiştir.

Tablo 4.17. Futbol Seyircilerinin Zorbalıklarının Sosyal Medyayı Kullanma Araçlarına Göre Analizi

Boyut	Hesap	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	<i>t</i>	<i>p</i>
Sözel Zorbalık	Akıllı Telefon	529	2.32	1.16	557	0.96	.32
	Tablet ve PC	30	2.21	1.08			
Fiziksel Zorbalık	Akıllı Telefon	529	2.42	0.87	557	1.32	.21
	Tablet ve PC	30	2.33	0.89			
Siber Zorbalık	Akıllı Telefon	529	2.18	0.98	557	1.53	.09
	Tablet ve PC	30	2.08	0.86			

Sosyal medyayı kullanma aracına göre yapılan analizler sonucunda, futbol seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının anlamlı şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

5. TARTIŞMA

Bu bölümde, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve değerleri tartışılmış ve yorumlanmıştır. Literatürde futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma, konuyla benzerliği olan çalışmalar ile mukayese edilerek tartışılmıştır.

5.1. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Düzeylerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeylerine ilişkin hesaplanan aritmetik ortalama puanları genel olarak incelendiğinde, seyircilerin sözel zorbalık ölçeğinden almış oldukları puanın en yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle örneklem grubundaki futbol seyircilerinin sözel zorbalıklarının diğer zorbalık türlerine göre daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Zorbalıkla ilgili benzer araştırmalara bakıldığında, ergenlerin zorbalık davranışlarına yönelik Atalay (134), Gökler (190), Genç (191), Ergün (192), Pellegrini (142), Garret (138), Lee (193) araştırmalarında katılımcıların daha çok fiziksel zorbalık sergiledikleri, ardından sözel zorbalığın geldiği tespit edilmiştir. Bu çalışma bulgularıyla benzer bulgular elde eden Kapçı (158) ise katılımcıların daha çok sözel zorbalık sergilediklerini tespit etmiştir. Araştırmalarda katılımcıların ergenlik döneminde yer alması ve daha çok erkek katılımcılara yönelik sonuçları içermesi bu araştırma örneğini oluşturan katılımcılarla benzerlik göstermesine karşın bu araştırmadan farklı olarak fiziksel zorbalığın daha çok sergilenmesi erkeklerin karşılaştıkları sorunları daha çok fiziksel zorbalık sergileyerek çözmek istemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca zorbalığın sergilendiği ortam da zorbalık yapma şeklini etkileyebilir. Özellikle sözel zorbalık davranışı sergileyen seyirci, yasal yaptırımlardan çekindiği ve bunun fiili cezai yaptırımlar gerektirdiğini bildiği, diğer bir ifadeyle özgürlüğünün kısıtlanacağı kaygısı ile bu tür zorbalığı tercih etmiş olabilir. Ama taraftar yine de sözel de olsa zorbalık göstermiş ve kendi arzusunu tatmin etmiştir. Ya da zorbalık yapmak isteyen taraftarın, fiili zorbalığı yapacak uygun ortam bulamaması, onu sözel zorbalık yapmaya yönlendirmiş olabilir. Sözel zorbalık, zorba arzularını karşılarken, aynı zamanda kendini gizleyerek yasal yaptırımlardan kaçmasını da sağlayabilir.

5.2. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Düzeyleri Arasında Anlamli İlişki Olup Olmadığına İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları arasında anlamli bir farklılık görülmektedir. Seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeyleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamli bir ilişki olmasını, onların zorbalık türlerinin hepsinde etkin oldukları biçiminde değerlendirmek mümkündür. Araştırmanın parametreleri itibariyle, sözel zorbalığın en üst düzeyde ve diğer zorbalık türlerinin sözel zorbalığa göre daha düşük seviye kalması, seyircilerin daha çok sözel zorbalığı tercih ettiklerini göstermektedir. Sözel zorbalık davranışının diğer zorbalık türlerine göre daha kolay yapılabilmesi, seyircileri sözel zorbalık yapmaya yönlendirmiş olabilir. Zorbalığın başlangıç noktasının sözel zorbalık olması, böyle bir sonucun ortaya çıkması ile de uyumlu olduğunun bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir.

5.3. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Yaşlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile yaşları arasında anlamli bir farklılık görülmektedir. 13-17 yaş grubundaki futbol seyircilerinin fiziksel zorbalıklarının diğer yaş grubundaki seyircilere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Yaş gruplarına göre 13-21 yaş aralığındaki seyircilerin başta sözel zorbalık olmak üzere, tüm zorbalık türlerinde puanlarının diğer yaş grubundaki seyircilere oranla daha yüksek olduğu, yaş yükseldikçe sözel zorbalık, fiziksel zorbalık aritmetik ortalama puanlarının da düştüğü görülmektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile yaş değişkeni açısından benzer araştırmalara bakıldığında, Doğan ve Moralı (194), Acet (195), Çağlayan (196), Gümüştül (197), Roversi (198), Ekşi ve Yaman (199), Marsh (200), Bozdemir (201), Şahin (202), Karagözoğlu ve Ay (203) benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Yaş düzeyi bakımından elde edilen bulguların bu araştırma bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca Ekşi ve Yaman (199) 12-18 yaş arası ergenlerde yaş ile şiddet eğilimi arasında bir ilişki olduğu, bu yaş düzeyindeki seyircilerin şiddet eğiliminin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Marsh (200) yaptığı araştırmada holiganca davranışların 13-17 yaş gurubunda daha çok görülmesi bu araştırma bulgularına benzer bulgular olup destekler niteliktedir.

Zorbalık ile ilgili benzer araştırmalara bakıldığında, zorbalıkla yaş arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Stewens ve Van Oost (204) Olweus, (205) Pellegrini ve

Long (142) ergenliğin başlamasıyla beraber zorbalık davranışlarının arttığı tespit etmişler ve bu dönemdeki artışı akranlar arasında sosyal statü elde etmek için zorbalığın bir araç olarak görülmesine bağlamışlardır. Benzer şekilde Crick ve Ross (206) ergenlik dönemine geçiş ile birlikte zorbalığın artış gösterdiğini tespit etmişlerdir. Olweus (205) ergenlik dönemine girilmesi ile birlikte erkekler arasında ergenlik döneminin başlarında zorbalık olaylarının akranlar arasında baskınlık kurma ve saygınlık kazanma çabasının bir sonucu olarak artış gösterdiğini ileri sürmektedir. Lösel ve Bliesener (141) ise ergenlik döneminde sözel zorbalığın daha yaygın olduğunu saptamışlardır. Craig ve Pepler (207), Frisen ve arkadaşları (136) zorbalık davranışının en çok 9, 10, 11 yaşlarında yapılmaya başladığını belirtmişlerdir. Bazı araştırmalar ise yaşın ilerlemesiyle birlikte zorbalığın sıklığında azalma olduğunu göstermektedir. Craig (208) yaşla birlikte fiziksel zorbalıkta düşüş olduğu, gözlemlenmiştir. Zorbalık davranışının orta ergenlik döneminde daha yaygın olduğunu ve yaşla birlikte zorbalık gösterme davranışında azalma olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları Nansel ve ark. (133), Pellegrini ve Long (142) Atalay (134) mevcut olup bu araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Hanish ve Guerra (146) ve Batsche ve Knoff (209) yaşın yükselmesiyle birlikte zorbalığa uğramanın azaldığını belirterek, zorbalığın özellikle yaşça küçük ve kendini savunamayacak durumda olanları hedef aldıklarını ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Spiel ve Atria (210) yaşın yükselmesiyle birlikte ergenlerde mağdur olma davranışının azaldığını saptamışlardır. Dölek (159) zorbalıkla yaş arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve ilköğretim düzeyindeki öğrenciler arasında görülen zorbalık olaylarının orta öğretim düzeyindeki öğrenciler arasında görülen zorbalık olaylarından üç kat daha fazla olduğunu saptamıştır. Dölek (159)'in araştırması bu araştırma bulgularını bir yönüyle desteklemiyor olsa da araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, yaş artışının zorbalık düzeyinde bir azalmaya neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim literatürde de yaş ile zorbalığın farklı alt boyutları arasında negatif bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Ayrıca alay, küçümseme, aşağılama gibi davranışların toplum tarafından çocukça bir davranış olarak değerlendirilmesi, zorbalığın yaşla birlikte tepkiyle karşılanması gibi nedenlerden dolayı da zorbalık davranışlarında azalma olduğu söylenebilir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte bireyler hem fiziksel olarak akranlarına yetişmekte hem de sosyal becerilerinin gelişmesiyle birlikte zorbalık ya da benzer olaylar karşısında daha etkili başa çıkma yollarına başvurabilmektedirler. Bu durumun zorbalığın mağdurlar karşısındaki konumunu zayıflattığı söylenebilir. Yaşla birlikte bireylerin mantıklı düşünme yetisi, aldığı eğitim, evlilik, kariyer gibi psikolojik ve sosyal açıdan çeşitli değişim içerisine

girmesi de zorbalık davranışlarının azalmasında etkili olduğu söylenebilir (212, 213, 214). Bu araştırma bulgularında da yaşın artmasıyla zorbalıktan alınan puanlarda düşüş görüldüğü için benzer değerlendirmeler yapılabilir.

Araştırma bulgularına göre futbol seyircilerinin siber zorbalık puanlarında da yaşa bağlı olarak anlamlı bir fark görülmüştür. Yaş değişkeni açısından siber zorbalık davranışlarını inceleyen araştırmalara bakıldığında, farklı görüşler ifade edilmektedir. Örneğin Ybarra ve Mitchell (211), Cassidy ve ark. (212), Vandebosch ve Van Cleemput (213), Walvare ve Heirman (214) araştırmalarında yaş değişkeni ile siber zorbalık davranışları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Buna karşın Slonje ve ark. (215), Patchin ve Hinduja (216), Mishna ve ark. (217) araştırmalarında yaş değişkeni ile siber zorbalık davranışları arasında anlamlı yönde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Patchin ve Hinduja (216) orta ergenlik döneminde siber zorbalık düzeyinde artış olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer sonuçlara bu araştırma bulgularında da ulaşılmıştır. Yaşla ilgili siber zorbalık davranışlarındaki artışı ergenlik dönemindeki bireyin normal hayatta sergilediği siber zorbalık davranışlarını internet ortamına taşımak istemesiyle açıklanabilir. Bireyin çevrimiçi ortamda da kendini gerçekleştirmek istemesi ve buna bağlı özgüven duygusundaki artış, güçlü olduğunu internet ortamında da gösterme, çevrimiçi ortamda statü kazanma isteği, internet ortamının cazibeli olması ve çok çeşitli olanakları bir arada sunması gibi nedenlerden dolayı da siber zorbalık davranışı sergilediği söylenebilir. Futbol seyircileri ile ilgili araştırmalara bakıldığında, futbol seyircilerinin daha çok genç bireylerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum futbola daha çok gençlerin ilgi duyduğu şeklinde yorumlanabilir. Genç seyircilerin eğlenmek, heyecanlanmak ve rahatlamak için maç seyrettikleri bilinmektedir. Bu araştırmada katılımcıların büyük bir çoğunluğunu ergenlik dönemindeki bireyler oluşturmaktadır. Ergenlik dönemi tutarsız davranışların çokça sergilendiği bir dönemdir. Bu dönemde tutarsız, hırçınca davranışlar sergileme, aile ile çeşitli sorunlar yaşama durumları görülebilir. Bu dönemdeki bireylerin davranışları kimi zaman uyumlu ve faydalı, kimi zaman yıkıcı ve zarar verici biçimde ortaya çıkabilmektedir. Özellikle genç bireyler tarafından futbol ortamlarında sergilenen davranışların zorbalık eylemlerine neden olduğu söylenebilir. Gençlerin gerek aile gerekse toplum içinde yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle negatif yönde ayrışan duygularını sosyal hayatın kabul edilebilir normlarına dönüştürememesi nedeniyle futbol ortamlarında ve diğer alanlarda zorbalık davranışı sergiledikleri söylenebilir. Ayrıca bireyin çok küçük yaşlardan itibaren aile ve

okul ortamlarında yeterli bilinci kazanamaması da bu tür davranışları göstermesine neden olabilir.

5.4. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Cinsiyetlerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol Seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre araştırma bulguları incelendiğinde araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca aritmetik ortalama puanlarına göre kadınların sözel, fiziksel ve siber zorbalık puanlarının erkeklere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yani erkeklerin kadınlara göre daha yüksek düzeyde zorbalık davranışları gösterdiği söylenebilir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeylerine yönelik araştırmalara bakıldığında, cinsiyet değişkenine göre Baş (7), Kuru ve Ark. (218), Türksoy ve Ark. (219) ve Bahadır (220) şiddet ve saldırganlık davranışı sergileyenlerin daha çok erkeklerden oluştuğunu tespit etmişlerdir. Genç (191) yazılı ve görsel medyada da daha çok erkek seyircilerin ön plana çıktığını vurgulamıştır. Bu araştırma bulgularından farklı olarak Gümüşgül (197) cinsiyet değişkenine göre, sporda seyirci saldırganlığı ve şiddet düzeyleri bakımından kadınların erkeklere oranla daha fazla saldırgan ve şiddete eğilimli olduklarını tespit etmiştir. Gümüşgül (197) bu farklılığı, stadyumda maç izleyen kadınların daha saldırgan davranış sergileyebileceğini ve futbola olan ilgileri nedeniyle diğer kadınlardan farklı bir aktivite içerisinde yer alabileceklerini ve bu nedenle hemcinslerinden farklı saldırganlık davranışları içerisinde olabileceklerini ifade etmektedir. Futbol ortamlarına bakıldığında az sayıda da olsa stadyumlarda kadınların saldırganlaştığı görülmektedir. Kadınlarda var olan zorbalık ve saldırganlık eğilimlerinin yaygın olarak pratiğe yansımaması, belki uygun saldırı ortamları bulamayışlarından kaynaklanabilir.

Zorbalıkla ilgili araştırmalarda da, Pişkin (221) ve Walker (222) katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca, Duyar (54), Koç (129), Scheithauer ve ark. (139), Pellegrini ve Long (142), Kapçı (158), Dölek (159), Atik (162), Pekel (166), Genç (189), Sipahi (223), Nansel, Satan (224), Barboza ve ark. (225), Hiloğlu ve Cenkseven-Önder (226), Atalay (134), Ergün (192) zorbalığın daha çok erkekler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Zorbalığın daha çok erkekler tarafından yapılması, toplumun erkek cinsiyetinden beklentilerinin kadınlarınkinden farklı

olmasıyla açıklanabilir. Erkekler zorbalığı kendilerini ifade etme ve çatışmaları çözme yolu olarak görmektedir (227). Zorbalığın erkeklerde daha fazla görülmesi literatürde de sıklıkla rastlanılan saldırganlığın erkeklerde daha yüksek düzeyde olduğu bulgusu ile uyusmaktadır. Erkeklerde zorbalığın daha fazla görülmesi zorbalığın sosyalleşmedeki rolünü ortaya koymaktadır. Erkekler tarafından sergilenen zorbalık davranışları akran grupları tarafından kabul edilme ve yüksek sosyal statü kazanmanın bir yolu olarak görülebilir. Saldırgan ve zorbaca davranan erkekler diğer erkek ve kadınlar tarafından beğeniyle karşılanabilmektedir. Toplumun bu davranış şekline olan tepkisi farklı olabilmektedir. Örneğin saldırgan ve zorba davranışlar toplum tarafından erkeksi davranışlar olarak görülebilir. Ayrıca kadınlara uygulanan örtülü baskının, erkeklerin daha çok fiziksel zorbalık, kadınların ise sözel zorbalık davranışı sergilemelerine yol açtığı söylenebilir. Bu sonuçlar kadınların erkeklere göre zorbalık davranışları yüksek olmasa da bireysel veya grup halinde zorbalık yapma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durum futbol maçlarına ve takımlarına ilgi duyan ergenlik dönemindeki kadınların bireysel veya grup olarak hareket eden taraftar gruplarından etkilenerek, daha çok gelenek dışı aktiviteler sergileme eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Siber zorbalıkla ilgili araştırmalara bakıldığında; Çetinkaya (230), Eroğlu (100), Manap (110), Burnukara ve Uçanok (101), Kocatürk (109) Akça ve ark. (231), Çiftçi (114), Elmas (232), Süslü (233), Yelci (234), İğdeli (235) erkeklerin kadınlara oranla daha fazla siber zorbalık davranışında buldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmada, örneklem grubundaki erkelerin kadınlara göre daha özgür olmaları, hareket alanlarının daha geniş olması, internete ulaşım araçlarının çeşitli olması nedeniyle internet ortamında daha fazla vakit geçirmeleri, günlük hayatlarında da zorbalık, şiddet ve saldırganlığa daha meyilli olmaları, vakit geçirdikleri ortamların buna müsait olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca internet ortamının ve sosyal ağların bireylere düşünsel olarak istediğini yapabilme imkânı sunması ve bunu kolaylaştırması gibi nedenlerden dolayı da erkeklerin daha fazla siber zorbalık davranışları sergiledikleri söylenebilir. Araştırma bulgularından yola çıkarak, siber zorbalık davranışını daha çok erkeklerin sergilemesini Türk kültüründeki cinsiyet rolleri arasındaki ilişki göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha doğru olabilir. Türk kültüründe kadınlar açısından daha uyumlu olma ve yakın gözetim altında yetiştirilme biçimi daha yaygındır. Ayrıca erkeklerin saldırganca davranışları görmezden gelinmektedir (236). Benzer şekilde sosyalleşme sürecinde kadınların kurallara daha fazla uyması beklenirken erkeklerin

kural dışı hareketlerine ve saldırganca davranışlarına hoşgörüyle yaklaşmaktadır (237). Yapılan çalışmalarda erkeklerin şiddet eğiliminin Ekşi ve Yaman (199) ve şiddete yönelik tutumlarının Balkıs ve ark. (238) kadınlardan daha yüksek olduğunun görülmesi bu yorumu dolaylı da olsa desteklemektedir.

5.5. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Eğitim Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Eğitim durumu değişkenine göre yapılan analizler sonucunda, çalışmaya katılan futbol seyircilerinin ilköğretim ve orta öğretim düzeyinde oldukları ve daha çok bu grupta yer alanların zorbalık davranışı sergilediği görülmektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile eğitim durumlarına yönelik araştırmalara bakıldığında; Baş (239), Bayram (240), Gültekin ve ark.(241), Acet (6), katılımcıların eğitim durumu bakımından benzer seyircilerden oluştuğu görülmüştür. Ayrıca Şanlı (53) futbol seyircilerinin eğitim seviyesi yükseldikçe saldırganlık düzeyinin düştüğünü tespit etmiştir. Duyar (54) eğitim seviyesi düştükçe futbol seyircisinde saldırganlık ve şiddet düzeylerinde artış olduğunu tespit etmiştir. Acet (6) eğitim düzeyi düşük olan seyircilerin şiddet eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Bahadır (220) seyircilerin eğitim düzeyi yükseldikçe şiddete eğilimlerinin azaldığını, eğitim seviyesi düştükçe olaylara fiziksel olarak katılımlarında artış olduğunu belirtmiştir. Kurtiç (242)'de Şiddet olaylarının büyük ölçüde seyircilerin düşük eğitim düzeyinden kaynaklandığını ve seyircilerin eğitim düzeylerinin yükselmesinin olaylara bakışlarını değiştirebileceğini belirtmiştir. Yine yapılan diğer bir araştırmada futbol seyircilerinin şiddete katılımında düşük eğitim seviyesinin etkili olduğunu tespit edilmiştir (243). Bu araştırma bulgularından farklı olarak, Koruç (62) ise eğitim düzeyi bakımından farklı sonuçlar elde etmiştir. Benzer araştırmalar ve bu araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar futbol seyircilerinin eğitim seviyelerinin düşük olduğunu göstermektedir. Futbol seyircilerinin bu nedenle zorbalık davranışları sergiledikleri söylenebilir.

Zorbalıkla ilgili benzer araştırmalara bakıldığında, gerek normal zorbalık gerekse siber zorbalıkla ilgili eğitim değişkeni ele alınırken daha çok anne ve babanın eğitim durumlarına göre değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Örneğin Ekşisu (244) eğitim düzeyi düşük olan ailelerin daha fazla sağlıksız aile oldukları ve işlevlerini sağlıklı olarak yerine getiremeyen ailelerin çocuklarının da zorba kişilik düzeylerinin daha yüksek

olduğunu belirtmiştir. Bayraktar (245) düşük eğitime sahip olan anne ve babaların çocuklarının anlamlı olarak daha fazla zorbalığa maruz kaldığını tespit etmiştir. Satan (224) zorba kişilik, kendine güven ve zorbalıktan kaçınma ile anne ve babanın eğitim düzeyi değişkenleri arasında anlamlı farklılık olmadığını tespit etmiştir. Literatürde ilköğretim ve lise düzeyindeki öğrenci gruplarını bir arada inceleyen araştırmalarda ilerleyen yaşla birlikte zorbalık düzeyinde bir düşme olduğu görülmektedir (159, 243). Bu durum ilerleyen yaşla birlikte alınan eğitim düzeyinin yükselmesiyle açıklanabilir. Annenin eğitim düzeyi arttıkça gereken ilgiyi gösterme boyutu dışındaki tüm boyutlarda ifade edilen yetersizlik te anlamlı derecede düşmektedir. Yani anne ve babanın eğitim düzeyi arttıkça ve anne-baba bir arada oldukça ailenin işlevlerini daha iyi yerine getirdikleri görülmektedir. Bu durum anne ve babanın eğitim düzeyi arttıkça çocuk yetiştirme konusunda daha olumlu ve demokratik tutumlara sahip olmaları, daha kaliteli iletişim kurabilmeleri ve çocuk yetiştirme ve eşler arası ilişkilerde daha bilinçli davranmaları ile açıklanabilir.

Literatüre bakıldığında yukarıdaki bulgularla benzer bulgularla karşılaştığı, anne-babanın eğitim düzeyi arttıkça aile işlevlerinin daha iyi yerine getirildiği görülmektedir (246).

Siber zorbalıkla ilgili araştırmalara bakıldığında; İnan (247), Sarak (248) annenin eğitim seviyesi yükseldikçe siber zorbalık davranış düzeylerinin arttığını tespit etmişlerdir. Buna karşın Serin (249), Tanrıku (250) annenin eğitim seviyesinin düşük olmasının öğrencilerin siber zorbalık düzeylerini arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca Sarak (248) babanın eğitim seviyesinin artması ile siber zorba olma durumunda azalma olduğunu tespit etmiştir. Duyar (54) anne ve babanın eğitim durumuna göre siber zorbalık davranışları arasında anlamlı bir fark olmadığını belirtmiştir. Süslü (233) babanın eğitim durumu ile siber zorbalık davranışları arasında anlamlı bir fark olmadığını belirtmiştir. Bu araştırmadaki değişkenler içerisinde yer alması da bireylerin ana baba eğitim düzeyinin siber zorbalık davranışları sergilemelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Araştırma bulguları eğitim durumu açısından ele alındığında, bu tür davranış bozukluğu sergileyenlerin az eğitilmiş ve psikolojik olarak dış faktörlerden daha fazla etkilenen kişilerden oluştuğu söylenebilir. Bu araştırma sonucuna göre eğitim düzeyi arttıkça bireylerin zorbalık düzeylerinin düşmesinde bireylerin belirli bir sosyal statüye sahip olması, bilinç kazanma ve geçmişte yaşanmış tecrübelerin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bireylerin sorumluluk sahibi olmaları psikolojik ve sosyolojik açıdan daha temkinli ve kontrollü davranışlar sergilemelerine neden olabilmektedir. Futbol

seyircilerinin gelir düzeyinin düşük olması ve daha çok şiddete maruz kalmaları gibi nedenlerden dolayı yeterli akademik eğitim alamadığı düşünülmektedir. Bu yüzden ev ve okul ortamlarında birçok sorun yaşayabilirler. Bu durum bireylerde toplum tarafından dışlanmış ve terk edilmiş olma hissi uyandırır. Bireylerin bu ve buna benzer sorunlarla karşılaşması onların zorbalık davranışı sergilemesine neden olabilir. Bu bireylerin bazıları, son derece zorlu ortamlarda yaşam mücadelesi verdikleri için yıllar boyunca geliştirilen “makhoizm” düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendikleri söylenebilir. Dolayısıyla anne ve babanın eğitim düzeyi, ebeveyn tutumlarının esnek ve destekleyici olmasına engel olmakta, sağlıklı iletişim kurabilmelerini de etkileyebilmektedir.

5.6. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Meslek, Gelir ve Medeni Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile meslekleri arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Çalışma bulgularına göre seyircilerin büyük çoğunluğu eğitim çağında olan ve herhangi bir işte çalışmayan bireylerden oluşmaktadır. Ayrıca çalışmayan bireylerin diğerlerine göre daha yüksek zorbalık davranışı sergilediği görülmektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile mesleklerine yönelik yapılan araştırmalara bakıldığında, seyircilerin Baş (239), Kuru ve Var (218), Şanlı (53), Karagözoğlu ve Ay (203), Bayram (240), Bahadır (220) daha çok eğitim çağında olan ve çalışmayan bireylerden oluştuğu görülmüştür. Bozdemir (201) ise seyircilerin büyük çoğunluğunu emeklilerin oluşturduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Gümüşgül (197) seyircilerin mesleki durumlarına göre çalışmayan bireylerin saldırganlık düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer çalışmalarda da seyirci kitlesini daha çok eğitim çağında olan ve herhangi bir işte çalışmayan genç bireylerin oluşturduğu görülmekte ve bu araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Buna göre, eğitim çağında olan ve çalışmayan bireylerin futbol maçlarına daha fazla ilgi gösterdiği söylenebilir.

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların büyük çoğunluğunun gelir seviyesinin düşük olduğu görülmüştür.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile gelirlerine yönelik araştırmalara bakıldığında; Baş (240), Kuru ve Var (218) katılımcıların büyük

çoğunluğunun düşük gelire sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Yıldız ve ark (251) düşük gelir düzeyi ile seyircilerin olaylara katılımındaki artış arasında paralel bir bağ olduğunu belirterek, gelir düzeyinin kişilik ve davranış üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Duyar (54) düşük gelir düzeyi ile saldırganlık arasında anlamlı bir fark olduğunu belirtmiştir. Erdem ve Ulu (252), Erşan ve ark. (253) ise saldırganlık bakımından gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını belirtmişlerdir.

Zorbalıkla ilgili araştırmalara bakıldığında, gelir değişkenine göre farklı bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin Ekşisu (244) gelir düzeyi yükseldikçe zorba kişilik puanlarının da yükseldiğini ve kendine güven boyutu puanı yüksek olanların gelir düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Koç (124) aile gelir düzeyi ile zorba kişilik ve kendine güven arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığını belirterek, zorbalıktan kaçınma ile gelir düzeyi arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer araştırmalarda da zorba kişilik ile gelir düzeyi arasında anlamlı farklılık görülmemiştir. Olweus (254) öğrencilerin ailenin ekonomik durumu ile ilgili algılamalarının zorbaca davranışlar üzerinde önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

Araştırmada gelir durumu ile siber zorbalık davranışları arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani düşük gelir düzeyine sahip olan bireylerin daha çok siber zorbalık davranışı sergilediği görülmüştür. Ç. Balta ve Horzum (255), Gençer (256), Türkoğlu (257) düşük gelir düzeyine sahip bireylerin daha çok siber zorbalık davranış sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Futbol seyircilerinin gelir düzeylerini algılamakta sübjektif olmaları ve Türkiye’de zorbalık davranışı sergileyen bireylerin gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi doğrudan araştıran çalışmaların az olması bu araştırmadan elde edilen verilerin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca zorbalık davranışı sergileyenlerin büyük çoğunluğunun okul çağındaki bireylerden oluşması henüz kendilerine ait bir gelirlerinin olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yaş grubundaki bireyleri daha çok ailelerinin gelir durumlarıyla değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Öte yandan aile ile ilgili değişkenler bu çalışmada yer almadığı için aile değişkeninin yer aldığı benzer çalışma bulgularına göre bir değerlendirme yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Ailenin gelir durumu bireyleri her iki yönde de zorbalık yapmaya veya yapmamaya sevk edebilir. Örneğin yüksek gelire sahip bir ailede yetişen birey daha çok övgü alabilir. Yüksek gelir bir anlamda güçlü olma şeklinde değerlendirildiği için olması gerekenden daha çok özgüven duygusuna neden olabilir. Çok fazla şımartılma ve be bencil olma gibi durumlar da söz konusu olduğunda birey

zorbalık davranışı sergileyebilir. Aynı şekilde düşük gelirli aile ortamında yetişen birey hem aile hem de çevre tarafından dışlanma, hor görülme, küçümsenme gibi olumsuz davranışlara maruz kalması iç dünyasında bir sarsıntıya neden olabilir. Bu duygular onu zorbalık davranışı sergilemeye itebilir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre bireylerin zorbalık davranışında bulunmasında düşük gelir seviyesinin etkili olduğu söylenebilir.

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel zorbalık davranışları ile medeni durumları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların büyük çoğunluğu bekâr bireylerden oluşmaktadır.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile medeni durumlarına yönelik araştırmalara bakıldığında; Bozdemir (201), Kayaoğlu (32), Çağlayan (196), Kurtiç (242), Baş (239), Kuru ve Var (218), Albayrak (25) katılımcıların büyük çoğunluğunun bekâr bireylerden oluştuğu görülmüştür. Bu sonuçlar bu araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlara göre, futbol seyircilerinin genellikle bekâr bireylerden oluştuğu ve bu nedenle zorbalık davranışı sergilediği söylenebilir. Stadyumlarda meydana gelen şiddet, saldırganlık ve zorbalık olayları nedeniyle evli olanların bekâr olanlara göre daha fazla sorumluluk sahibi olmaları ve yaşanması muhtemel şiddet, saldırganlık ve zorbalık olayları nedeniyle hem kendisi hemde ailesiyle birlikte maçlara gelmedikleri düşünülmektedir. Bu araştırma bulgularından farklı olarak Gümüşgül (197) evli bireylerin diğer katılımcılara göre daha çok saldırganlık davranışı sergilediklerini gözlemlemiştir. Bu durum evli erkeklerin, işyerinde ve aile ortamında yaşadıkları stresi futbol maçlarını seyrederek atmak istemeleriyle açıklanabilir. Bu araştırma bulgularıyla benzerlik göstermesede evli erkeklerin aile ve iş ortamında yaşadıkları çeşitli olumsuz olayların yansımaları futbol maçı seyredirken ortaya çıkabilmektedir. Kızmaz (258)'de evli erkeklerin diğer erkeklere göre daha saldırgan tavırlar sergilediğini ifade etmektedir. Son yıllarda toplum ve aile yapısında meydana gelen olumsuz değişimler, sapkın davranışlar, şiddet, kavga ve boşanma oranlarındaki artış, kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde en ufak bir sorun karşısında bile tahammül ve hoşgörüden yoksun olduklarını göstermektedir. Günlük yaşamında çeşitli nedenlerden dolayı saldırgan ve zorbaca davranış sergileyen evli bireylere futbol ortamlarında oluşan atmosferin saldırgan ve zorbaca davranışlar sergilemek için kolaylık sağladığı da söylenebilir.

Literatüre bakıldığında genel zorbalık ve siber zorbalık davranışı ile ilgili araştırmalarda medeni durum değişkeninin ele alınmadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulara göre zorbalık davranışı sergileyen bireylerin büyük

çoğunluğunun ergenlik döneminde olması nedeniyle medeni durum değişkeninin araştırmalara dâhil edilmediği söylenebilir. Benzer durum bu araştırma bulgularında da tespit edilmiştir.

5.7. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Maçları İzleme Yerleri, Maçları İzleme Sıklığı ve Maçları İzleme Şekillerinin Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile maçları izleme yerlerine göre anlamlı bir farklılık görülmektedir. Çalışma bulgularına göre maçların %32,5'i stadyumdan % 29,9'u TV den izlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca maçları izleme yerleri özellikle ergenlik döneminde olan bireylerin futbol ortamlarındaki zorbalık olaylarına yaklaşımlarını etkilemektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile maçları izleme yerlerine yönelik araştırmalara bakıldığında; Çetin (259) maçları TV den izleyen seyircilerin büyük çoğunluğunun stadyum ve stadyum dışında topluca maç izlenen yerlerde nesnelere zarar verme, küfür ve şiddet olaylarına olumlu bakılarını tespit etmiştir. Ayrıca stadyumlarda ve topluca maç izlenen diğer yerlerde yaşanan şiddet olaylarına yönelik tutumları ile maç izlerken şiddete başvurma arasında benzer verilerin olduğunu ifade etmiştir. Wakefield ve Sloan (260) taraftarı olduğu takıma bağlı olan seyirciler, takımlarının oyunu seyretmek için stadyumda daha fazla zaman geçirdiklerini ifade etmektedir. Ancak son yıllardaki teknolojik ilerlemeler medya sektöründe yayınlanan spor müsabakalarının izleme çeşitliliğinde değişime neden olmuştur. Özellikle şifreli yayın yapan TV kanalları spor karşılaşmalarının yayınlama haklarını satın alarak bireylerin futbol maçlarını imkânları doğrultusunda stadyumlar dışında, evde veya kıraathane/kafe gibi toplu izleme yerlerinde ücret karşılığı izlemelerini sağlamaktadır.

Taraftarın spor dalıyla olan ilişkisini sadece sporun yapıldığı mekân ile sınırlandırmamak gerekir. Taraftar tuttuğu takımın maçlarını stadyumda izleyerek veya yazılı, görsel medyadan takip ederek takımına dolaylı bir destek sunmaktadır (261). Futbol seyircileri teknolojik ilerlemeler sayesinde maçları internet erişimi bulunan akıllı telefonlardan bile izleyebilmektedir. Seyirciler bu sayede akıllı telefonlarda bulunan internet ve çevrimiçi ortam sayesinde maçlar hakkında yazılı ve görsel olarak anlık paylaşımlarda bulunabilmektedir. Futbol maçlarının seyirciye cebindeki akıllı telefon kadar yakın olması, siber zorbalık dâhil buldukları her ortamda zorbalık yapmalarını

kolaylaştırmakla kalmaz aynı zamanda zorbalığın yapıma alanının da genişlemesine neden olabilir.

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile maçları izleme sıklığına göre anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Futbol seyircilerininin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile maçları izleme sıklıklarına yönelik araştırmalara bakıldığında; Merçil ve Akyol (262) seyircilerin %9,7'sinin ayda bir kez , %1,5'inin ise ayda iki kez takımlarının maçlarını izledikleri görülmüştür Turgut (263) seyircilerin %72,3'ünün takımlarının kendi sahalarındaki her maçını izledikleri, %19'unun kendi sahalarındaki önemli maçlarını izlediklerini belirtmişlerdir. Baş (239) seyircilerin %34,4'ünün kendi sahasında oynanan her maçı , %31,5'inin sık sık, %16,7'sinin ise nadiren maçları izlediklerini tespit etmiştir. Aycan ve ark. (264) yaptıkları çalışmada seyircilerin %43'ünün takımlarının kendi sahasındaki maçları, %49'unun takımlarının deplasmanda oynadığı maçları düzenli olarak izlediğini tespit etmiştir. Çetin (259) seyircilerin %28,8'inin maçları düzenli olarak %56'sının sık sık izlediğini tespit etmiştir. Ayrıca erkeklerin kadınlara oranla maçları daha sık izlediği, maç izleme sıklığı fazla olan bireylerin tuttıkları takıma, rakip takıma ve hakemlere daha fazla küfrettiklerini ve maç izlerken etrafındaki nesnelere zarar verdiklerini belirtmiştir. Yine kıraathane ve kafe gibi topluca maç izlenebilen yerlerde maçları seyreden çocuk ve gençlerin kendi takımlarına, rakip takıma ve hakemlere karşı daha saldırgan oldukları, küfrettikleri etrafındaki nesnelere zarar verdiklerini belirtmiştir. Futbol maçlarını çok izleyen seyircilerin maçları izlerken ortaya çıkan olumsuz davranışlarla daha çok karşılaştığı düşünülürse bu durumun seyircilerin zorbalık davranışı sergilemelerine neden olabileceği söylenebilir.

Futbol seyircilerininin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile maçları izleme şekline göre anlamlı bir farklılık görülmektedir. İnsanlar yaşamları boyunca üzüntü, öfke, sevinç gibi duygular yaşarlar. Maç esnasında yaşanan duygular da buna benzer duygulardandır. Sporun rekabetçi ortamı ani duygu değişikliklerine neden olmaktadır. Üzüntü ve sevinç aynı anda yaşanabilmektedir. Seyirciler maç izlerken kendini kaybedebilir, tutarsız davranışlar sergileyebilir, maç esnasında cereyan eden olaylara karşı tepkisini çeşitli şekillerde ortaya koyabilir. Seyircilerin bu tür ortamlarda yaşadığı üzüntü, sevinç, öfke gibi duygularını rahatlıkla ifade edebilmesi onların zorbalık davranışları göstermelerine neden olabilir.

5.8. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışlarıyla Deplasman Maçlarına Gitme Durumu ve Taraftar Derneğine Üyelik Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma.

Futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile deplasman maçlarına gitme durumlarına göre anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile deplasman maçlarına gitme durumlarına yönelik araştırmalara bakıldığında; Baş (239) seyircilerin %7,3'ünün takımlarının kendi sahasında ve deplasmanda oynanan maçlara gittikleri, %0,9'unun ise takımlarının sadece deplasmandaki maçlarına gittiklerini tespit etmiştir. Turgut (263) seyircilerin %3,4'ünün takımlarının deplasmandaki her maçlarına gittiklerini tespit etmiştir. Albayrak (25) seyircilerin deplasman maçlarına gitme durumları ile saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Deplasman maçlarına gidecek kadar takımlarına bağlı olan seyircilerin futbol ortamının rekabetçi ve mücadeleye yönelik yapısı gereği birçok olumsuz davranışlarda bulunabileceği kuvvetle muhtemeldir. Seyircinin bu davranışı kendisi için mi yoksa takımı için mi yaptığı hakkında bir yargıda bulunmak tam olarak mümkün olmasa da, zorbalık yapma eğilimi olan ve bundan zevk alan seyircilerin, deplasman maçları dahil uygun bulduğu her ortamda zorbalık davranışı sergileyebileceği söylenebilir.

Futbol seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları ile bir taraftar derneğine üye olup olmama durumları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Taraftar derneğine üye olan kişilerin, olmayanlara göre zorbalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Elde edilen veri, taraftar derneğine üye olmanın bireylerin zorbalık düzeyini arttırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Futbol seyircilerinin saldırganlık ve şiddet düzeyleri ile bir taraftar derneğine üye olma durumlarına yönelik araştırmalara bakıldığında; Baş (239) seyircilerin %95,9'unun taraftarlar derneklerine üye olduğu, %4,1'inin üye olmadığı görülmüştür. Şanlı (53) taraftar derneğine üye olanların olmayanlara göre daha yüksek oranda saldırganlık gösterdiğini belirtmiştir. Albayrak (25) taraftarların “Yıkıcı Saldırganlık, Atılgen Saldırganlık ve Edilgen Saldırganlık” bakımından taraftar dernek üyelerinin orta düzeyde saldırganlık davranışı sergilediklerini tespit etmiştir. Koçer (265) derneğe üye olan taraftarların şiddet ve holiganlık düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Dikici (47) tribün olaylarında niceliksel ve niteliksel özelliklerin farklılaştığına değinerek bu durumun saldırganlık davranışlarında artış gösterdiğini, Çarşı grubu için de aynı durumun

söz konusu olduğunu ifade ederek şiddet ve saldırganlık içeren tribün olaylarının yaşandığını ifade etmektedir. Öcalan (266) Elazığ ilinde gençlik derneği adı altında teşkilatlanan birçok grubun hem kendi arasında hemde diğer taraftarlar arasında küçük çapta çatışmalar meydana geldiğini belirtmektedir. Diğer araştırma bulgularından farklı olarak, Var (267) Seyircilerin spor müsabakalarını bir taraftar gurubuyla veya yalnız olarak izlemeleri ile müsabaka öncesi ve sonrası saldırganlık olaylarına katılıp katılmama durumları arasında herhangi bir farklılığın görülmediğini ancak seyircilerin spor müsabakalarını grup olarak izlemeleri onların saldırganlık olaylarına katılma durumlarını etkilediği sonucuna varmışlardır.

Maslow'un güdüler piramidine göre birey ait olma sevgi, değer bulma ve başarma isteği gibi gereksinimleri karşılayabilmek için sosyal etkileşimde bulunabileceği gruplara katılmaktadır. Birey etkileşimde bulunduğu gruba karşı duygusal ve bilişsel düzeyde bağlılık gösterir. Bu grupla kendini özdeşleştirir, değer yargılarını benimser ve grup davranışlarını örnek alır. Grup yanlış bir görüş içinde olsa bile onlara uyar. Birey grup içerisinde grup normlarına uygun davranışlar geliştirir. Aynı durum futbol Seyircisi için de içinde geçerlidir. Grup içerisinde yer alan futbol seyircisi grubun davranışlarını benimser. Bu benimseme kendisinde yarattığı duygusal düzey doğrultusunda takımını destekler. Bu duygularla hareket eden futbol seyircisi rakip takımın taraftarı, oyuncularını, hakemler ve yöneticilerden hoşuna gitmeyen davranışlar görürse o kişilere karşı saldırgan ve zorbaca davranış gösterebilir. Grup içerisinde yer alan birey grubun davranışını sorgulamaksızın grup lideri ya da grubu etkileyen bir diğer kişilerin davranışına uyabilir. Diğer gruplara karşı, ön yargılı olabilir ve o gruba düşmanca tavır sergileyebilir. Beklentilerin gerçekleşmediği duygusal yükü yüksek olan ayrılıklar, saldırganlık, zorbalık, grup içerisinde gruba uyma psikolojisi, gruba boyun eğme ve alt kültürde oluşan yargılar ve amaçların toplumsal şiddet eylemlerine dönüşmesi oldukça yüksektir.

Ayrıca maç öncesi kulüp başkanlarının ve amigoların taraftar gruplarını etkileyecek kışkırtıcı açıklamalar yapmaları bireylerin veya grupların saldırgan ve şiddet içeren davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır (31). Spor kulüplerinin amaçlarına ulaşmasında büyük rol oynayan yöneticiler ahlaki davranışlarını belirli kıstaslara göre belirlemelidirler. Zira kulüp yöneticilerinin yaptığı basın açıklamaları ve demeçlerin takım taraftarlarını etkilediği yapılan bazı araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Koçer (265) seyircilerin % 11'inin kulüp yöneticilerinin yaptığı açıklamaların taraftarların şiddet ve saldırganlık göstermesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Yine Türksoy ve ark. (219)

seyircilerin % 25'inin sporda şiddetin baş sorumlusu olarak yöneticileri gördüğünü belirtmişlerdir.

Grup davranışlarının sorgulanmaksızın benimsenmesi, bireyin rakip takım ve seyircisine karşı önyargılı ve saldırgan davranışlar sergilemesine yol açmaktadır. Bunun yanında grup davranışlarının benimsenmesi bireyin kimliksizleşme ya da kimlik belirsizliği yaşamasını da beraberinde getirir. Kişi yalnızken gerçekleştirmeyeceği davranışı, grup içerisinde sergilemekte bir sakınca görmez. Grup içerisindeyken birey kendi kimliğini gizleyerek kişisel kontrolün ortadan kalkmasına neden olur ve bu durum bireysel sorumlulukları azaltır (268). Bu kurama göre, benlik saygısı, diğer gruplarla ilgili ön yargıların oluşmasına neden olmaktadır. Rakibi insan olarak görmemek, biz ve onlar düşüncesi, kendileriyle rakipleri arasında bir ayrım yapılmasına yol açmaktadır. Bu anlayış ise seyirciler arasında dışlanmışlık, kabullenememe, kimliksizleşme ve kimliksizleştirme süreçleri yaşanmasına neden olmaktadır (269).

Taylor (270) "seyircinin psikososyal modeli"nde saldırganlığa neden olan etkenler arasında model alma, engellenme ve maçların yoğunluğundan bahsetmektedir. Model alma davranışı, daha çok medya ya da seyirciler arasında ön plana çıkarılan "kahraman" kişilerin pekiştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tribünlerde liderlik yapan amigoların ve taraftar grubu dernek başkanlarının seyirciler üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Fişekçioğlu ve ark (271) başta futbol olmak üzere kitleleri peşinden sürükleyen spor müsabakalarında, kendilerini kulüp taraftarı olarak niteleyen kişi ya da grupların bulunduğunu belirtmektedir. Bu grupların maç öncesinde, sırasında ya da sonrasında bilinçsiz ya da bilinçli olarak meydana getirdikleri kavga, yaralama, hatta ölüme yol açabilecek türden saldırganlık davranışlarının, kişilerin fiziksel ve ruhsal bütünlüğü üzerinde bir tehdit oluşturmakla kalmadığını aynı zamanda spor alanı içinde ya da dışında da maddi zararlara yol açtığını belirtmektedir. Futbol seyircilerinin bu olumsuz davranışları tribünleri aşarak daha geniş kitleleri etkilemekte ve rahatsızlık meydana getirmektedir. Ramazanoğlu ve ark. (272) Futbol seyircilerinin bu durumu, onların futbol alanlarında saldırganlık davranışları göstermelerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu davranışlar takımların seyircilerinin birbirlerine düşmanca tavırlar sergilemelerine yol açmakta ve futbol ortamlarında istenmeyen hadiselerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Talimciler (273) yaşanan şiddetten en fazla mağdur olan kesimin futbol seyircileri olmasına rağmen futbol sahalarında yaşanan şiddet ve saldırganlığın kaynağı olarak yine futbol seyircilerinin gösterildiğini ifade etmektedir. Sporda saldırganlığın, daha çok

engellenme kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu engellenme, başarılı olma, güç kazanma, tanınma, saygınlık, üstünlük ve egemenlik sağlama gibi güdülerin önlenmesi sonucu oluşur. Spor ortamında meydana gelen istenmeyen olaylar engellenme düzeyini yükselterek saldırgan davranışlara neden olabilmektedir. Yapılan çalışmalarda kaybeden takımın taraftarları kazanan takımın taraftarlarına oranla daha fazla saldırganlık sergiledikleri görülmüştür. Şiddet, engellenmeye bir tepki olmaktan çok, başarıyı elde etme anlamında bir yıldırma, gözünü korkutma girişimi olarak kabul edilebilir (202). Spor karşılaşmalarını izleyenlerin sayısal çoğunluğu ile saldırgan davranış sıklığı arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İzleyicilerin destekleyici olup olmaması, saldırganlığı da etkilemektedir. Spor ortamlarında rekabetin her zaman ve en üst düzeyde olması sporun doğası gereğidir (274).

Grup halinde zorbalık davranışının sergilenmesinde grup üyeliği önemli bir etkidir. Bu bakımdan taraftar derneklerini de grup olarak değerlendirmek mümkündür. Literatürde grup halindeyken daha kolay saldırganlık ve zorbalık davranışı sergilendiğine yönelik araştırma bulguları yer almaktadır. Bireylerin grup halindeyken sürekli ve tekrar eden organizasyonlar içerisinde yer alması zorbalığın daha kolay gerçekleştirilmesine neden olabilmektedir. Grup içerisindeyken bireyin kendini gerçekte olduğundan daha güçlü hissetmesi bu ortamlarda meydana gelen gerginlik, Öfke, üzüntü ve sevinç gibi durumlarda yaşadığı duygular grupça zorbalık davranışı sergilemesine neden olabilir. Nitekim zorbalığın gerçekleşmesinde güç önemli bir etkidir. Grup halindeyken güç unsuru daha kolay ortaya çıkabilmektedir. Grup halindeyken yaşanan güç sarhoşluğu sayesinde, güçsüz olan diğer birey veya gruba zorbalık davranışında bulunduğu hatta bu davranışı gerçekleştirirken grup üyelerinin bu durumdan zevk aldığı söylenebilir. Yani futbol seyircisi grup halindeyken daha güçlü olduğunu düşünerek öfke, eğlenme ve rahatlama gibi duygularını tatmin etmek için zorbalık davranışında bulunuyor olabilir. İnsanların içinde bulunduğu herhangi bir topluluğun etkisi altına girerek bu tür davranışlar sergilemesini grup psikolojisinin ortaya çıkardığı olumsuz davranışlar olarak değerlendirmek mümkündür. Bir grubun içindeki insanın birey olarak davranmaktan çıkıp o topluluğun bir üyesi olarak davrandığı görülmektedir. Grup zorbalık davranışı sergiliyorsa grubun üyesi olan bireyde zorbalık davranışı sergileyebilir. Grubu oluşturan kişilerin grup içindeyken tek başına hiçbir zaman yapmayacakları davranışları sergiledikleri bilinmektedir. Hatta bazen bu davranışlar o kişinin gerçek kişilik özelliklerine ve ruhsal yapılarına ters davranışlar olabilir. Benzer şekilde seyircilerin bu

tür duygularla hareket ederek zorbalık davranışlarında bulunduğunu söylemek mümkündür.

5.9. Futbol Seyircilerinin Sözel, Fiziksel ve Siber Zorbalık Davranışları İle Bir Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma, Sosyal Medyayı Kullanma Amacı ve Aracı Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Tartışma

Seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeyleri ile sosyal medya hesabına sahip olmaları arasında sözel ve fiziksel zorbalık açısından anlamlı bir fark bulunmazken siber zorbalık davranışlarında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu probleme ilişkin bulgular genel olarak ele alındığında, sosyal medya hesabına sahip olan kişilerin daha fazla siber zorbalık davranışı gösterdikleri, öte yandan fiziksel ve sözel zorbalıklarının ise benzer düzeyde olduğu söylenebilir.

Siber zorbalıkla ilgili benzer araştırmalara bakıldığında; Henson ve ark. (275) çok sayıda sosyal medya hesabı kullanan ergenlerin siber zorbalığa karışma olasılığı daha yüksek çıkmıştır. Lin ve ark. (276) sosyal medyaya çok fazla maruz kalmanın neticesi olarak siber zorbalık riskinin de artabileceğini ifade etmişlerdir. İğdeli (235) çeşitli sosyal medya üyeliklerine sahip olan bireylerin diğerlerine göre daha fazla siber zorbalık deneyimi yaşadığını belirtmiştir. Siber zorbalıkla ilgili yapılan bir araştırmada sosyal medyanın siber zorbalığı kolaylaştırdığı görülmüştür. İnternet ortamında izin almaksızın başkalarına mesaj gönderme, kişiler hakkında asılsız söylentiler yayma, tehdit, öfke içerikli mesajlar, kişiyi utandıracak bir fotoğraf veya belgenin sosyal medyada paylaşılması gibi durumlarla sosyal medyayı kullanan bireylerin daha fazla karşılaştıkları görülmektedir (276). Türkiye'deki sosyal medya kullanım istatistiklerine göre Türkiye'de toplam 51 milyon sosyal medya kullanıcının olduğu ve bu kullanıcıların 44 milyonunun mobil cihazlar ile sosyal medyaya bağlandıkları belirtilmektedir. En çok kullanılan medya platformlarının ise youtube, facebook, instagram ve twitter olduğu belirtilmiştir (277). Sosyal medya kullanımının artması ve her yaş grubundan birçok insanın bu hesapları kullanması, sosyal medya ortamını siber zorbalığın yaşanabileceği yerler haline getirmiştir. Bu bağlamda sosyal medya platformlarında geçirilen zaman ve bu ortamda oluşan çevrenin siber zorbalığı etkilediği ifade edilebilir. Sosyal medyayı diğer bireyler gibi futbol seyircileri de yaygın bir şekilde kullanmaktadır. Bu ortam normal hayatta yapılan zorbalık davranışlarını internet ortamına taşınmasına neden olmaktadır. Hatta ulaşma imkânının kolaylaşması nedeniyle zorbalığı teşvik ettiği bile söylenebilir. Çünkü çevrimiçi ortam ve içeriğinde bulunan sosyal medya, bireylerin

duygu ve düşüncelerini açığa çıkarmada ve bunu yaparken de kendilerini gizlemede etkilidir. Sosyal medya bu duyguların açığa çıkarılmasında aracı olmaktadır. Futbol seyircilerinin eğlenme, deşarz olma ve rahatlama gibi bir takım duygularını gidermek amacıyla maçları izledikleri düşünüldüğünde, çeşitli nedenlerden dolayı normal ortamlarda bu duygularını tam olarak karşılayamayan seyircilerin internet ortamında siber zorbalık davranışında bulunarak karşılamaya çalıştıkları söylenebilir. Nitekim sosyal medya ortamında birçok futbol seyircisinin hem genel zorbalık hemde siber zorbalık davranışı yaptığına dair tehdit, küfür, alay ve kavga içerikli video görüntüleri ve fotoğrafları bulunmaktadır. Bu video ve fotoğraflar çevrimiçi ortam ve içeriğinde bulunan sosyal medya sayesinde milyonlarca sosyal medya kullanıcılarına anında ulaşabilmektedir. Bu durum zorbalık davranışını özendirmeye yönelik etki oluşturabilir. Ayrıca bu paylaşımların bireyler üzerinde ne tür bir etki yaratabileceğini tam olarak kestirebilmek mümkün olmayabilir.

Seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeyleri ile sosyal medyayı kullanma amacına göre siber zorbalık düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre sosyal medyayı eğlence amaçlı kullanan seyircilerin siber zorbalık davranışları puanlarının sosyal medyayı diğer amaçlar için kullanan seyircilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Gençlik ve spor bakanlığı tarafından yapılan araştırmada 15-29 yaş arası gençlerin yüzde 60'ının sosyal medyayı en çok eğlence amacıyla kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca 15-17 yaş aralığı gençlerde sosyal medya kullanım süresi her üç gençten birinin en az üç saat sosyal medyada zaman harcadığı görülmektedir. Yine aynı araştırma bulgularına göre gençlerin yaklaşık yarısı sosyal medyayı serbest zaman geçirme, iletişim kurma, gündem, takip etme, gündem yaratma gibi amaçlarla kullandığı ifade edilmektedir (278). Sosyal medya internet ortamında en çok kullanılan platformlardan birisi haline gelmiştir. Sosyal medyanın daha çok gençler arasında etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (279). Bireylerin sosyal medyayı iletişim kurma, oyun oynamak, çeşitli paylaşımlarda bulunmak kişilerarası ilişkiler geliştirmek, alışveriş ve benzeri amaçlarla kullandıkları görülmektedir (280). Babacan (281) gençlerin büyük çoğunluğu sosyal medyayı eğlence amacıyla kullandıklarını, ayrıca çeşitli içerikleri paylaştıklarını belirtmektedir.

Futbolun eğlenceye yönelik yapısı ve rekabete dayalı taraftarlık, yazılı, görsel ve dijital medyayı doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu sebeplerden dolayı şiddet saldırganlık ve zorbalığın bir tür eğlence aracına dönüşerek spor sahalarındaki olumsuz olayların sosyal medya ortamlarına taşınmasının, sosyal medyanın, bireylerin ve

toplumların yararına hizmet etmeyeceği ifade edilebilir. Dolayısıyla sosyal medyada sergilenen siber zorbalık davranışlarının seyirciler arasında gerginliğe yol açabileceğini söylemek mümkündür.

Seyircilerin sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeyleri ile sosyal medyayı kullanma aracına göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre seyircilerin sosyal medyayı en çok cep telefonu ile kullandıkları görülmüştür. Bu çalışma bulgularına göre Sosyal medyayı farklı araçlarla kullanan futbol seyircilerinin sözel, fiziksel ve siber zorbalıklarının benzer düzeyde olduğu söylenebilir.

Zorbalıkla ilgili benzer araştırmalara bakıldığında, sosyal medya kullanım araçlarına yönelik değişkenlere pek fazla yer verilmemiştir. Serin (249) ve Süslü (233) sosyal medyayı kullanma araçlarıyla siber zorbalık davranışları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Ortaya çıkan bu sonuç bu araştırma bulgularıyla benzerlik taşımaktadır. Türkiye’de 2018 yılı elektronik cihaz kullanım istatistiklerine bakıldığında; Yetişkin insanların %98’i cep telefonu kullanırken, bunların %77’si akıllı telefon kullanıcısı olduğu görülmektedir. Masaüstü veya dizüstü bilgisayar kullananların oranı %48 iken, tablet kullananların oranı ise %25 düzeyindedir. Ayrıca İnsanların internette geçirdiği günlük sürenin 7 saat olduğu ve bu sürenin 2 saat 48 dakikasının sosyal medyada geçtiği tespit edilmiştir. Türkiye’de nüfusun %67’sine tekabül eden 54 Milyon internet kullanıcısı olduğu ve bunların 51 Milyonunun telefonlarından internete bağlandığı tespit edilmiştir (277). Literatürde siber zorbalığın tanımı “bilgisayar, cep telefonu ve diğer elektronik araçlar vasıtasıyla ısrarlı ve tekrar edici bir şekilde zarar vermek amacıyla kullanılması” olarak yapılmıştır (216). İnternet teknolojilerinin kötüye kullanılması neticesinde siber zorbalık ortaya çıkmaktadır. Bu teknolojilere sahip birçok bireyin bu teknolojileri bilgi edinme ve çeşitli paylaşımlarda bulunma gibi olumlu amaçlarla kullandığı da bilinmektedir. Ancak burada önemli olan nokta bireylerin sahip olduğu iletişim teknolojilerini kötü amaçlarla kullanmasının etik ve ahlaki kurallara uygun olmadığını bilmesi gerektiğidir. Günümüzde etik ilkelerin korunduğu ve kişilerin özel hayatlarını ihlal etmeden yapılan paylaşımlar sosyal medya kullanıcılarına olumlu örnekler teşkil etmektedir. Etik değerlerin çiğnenmesinin futbol seyircileri arasında siber zorbalık davranışlarının artmasına neden olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Araştırma sonuçlarına göre futbol seyircilerinin sözel zorbalık düzeylerinin, fiziksel ve siber zorbalık düzeylerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca erkeklerin kadınlara göre, daha yüksek sözel, fiziksel ve siber zorbalık davranışları sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Zorbalık davranışlarını daha çok ergen bireylerin sergilediği, yaş arttıkça sözel, fiziksel ve siber zorbalık düzeylerinde azalma olduğu tespit edilmiştir. İlköğretim düzeyinde eğitim almış seyircilerin, orta öğretim ve yükseköğretim düzeyinde eğitim almış seyircilere oranla tüm zorbalık türlerinde daha yüksek düzeyde zorbalık sergiledikleri görülmüştür. Yani, eğitim seviyesi yükseldikçe zorbalık düzeyinin düştüğü görülmektedir. Herhangi bir işte çalışmayan seyircilerin çalışan seyircilere oranla tüm zorbalık türlerinde, zorbalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca en az zorbalık davranışı sergileyenlerin devlet kurumlarında memur statüsünde çalışan seyirciler olduğu saptanmıştır. Gelir düzeyi düşük olanların daha çok okul çağındaki bireyler olduğu ve diğer gelir gruplarına göre bu bireylerin daha çok zorbalık davranışları sergilediği görülmüştür. Yine bekâr olan seyircilerin evli seyircilere göre daha çok zorbalık davranışı sergilediği tespit edilmiştir.

Futbol maçlarını her türlü medya aracını kullanarak takip eden seyircilerin daha çok zorbalık davranışı sergilediği görülmüştür. Çok sık maç takip etmenin zorbalık düzeyinde artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır. Maçları ayakta izleyen seyircilerin, oturarak maç izleyen seyircilere göre daha çok zorbalık davranışları sergilediği tespit edilmiştir. Deplasman maçlarına hiç gitmeyen seyircilerin sözel ve fiziksel zorbalık düzeylerinin en düşük seviyede olduğu görülmüştür. Taraftar derneklerine üye olmanın zorbalık düzeyinin yüksek çıkmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine sosyal medya hesabına sahip olma ve sosyal medyayı eğlence amacıyla kullananların siber zorbalık düzeyinin yüksek çıkmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6.2. Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde futbol seyircilerine, devlet kurumlarına, medya kuruluşlarına, futbol kulüplerine ve araştırmacılara maddeler halinde şu önerilerde bulunmak mümkündür.

1. Zorbalık davranışı sergileyen bireylerin okul çağından itibaren okul yönetimi ve rehberlik servisleri vasıtasıyla takibi yapılabilir ve bu bireyler hakkında gereken raporlar oluşturularak, ailelerine bilgi verilebilir. Gerekirse ailelerin de eğitimi yoluna da gidilebilir.
2. Zorbalığı önlemek ve zorbalık konusunda caydırıcılığı artırmak, zorbalığın cezai müeyyidesi olduğu hakkında öğrencilere bilinç kazandırmak amacıyla okulların güvenlik ve asayişinden sorumlu olan okul polisleri ve okul güvenlik görevlileri ile okul yönetiminin etkin bir şekilde çalışması sağlanabilir.
3. Siber zorbalık davranışlarının önlenmesine yönelik okullarda bilgisayar kullanımı yanında bilgi güvenliği farkındalığı, güvenli internet kullanımı, internette uyulması gereken etik kurallar ve medya okuryazarlığına yönelik eğitimler verilebilir.
4. Medya kuruluşları tarafından zorbalık davranışlarıyla ilgili toplumu bilgilendime ve eğitmeye yönelik programlar ve spotlar yapılabilir.
5. Futbol kulüpleri ve taraftar derneği işbirliği ile seyircilerin stadyumlarda fairplay ortamına uygun zaman geçirmesi sağlanabilir.
6. Futbol seyircilerini yönlendiren amigolar ve taraftar dernek başkanları zorbalık konusunda eğitilebilir.
7. Zorbalık davranışlarıyla ilgili ilk ergenlik ve orta ergenlik döneminde olan futbol seyircilerine yönelik daha detaylı araştırmalar yapılabilir.
8. Zorbalık davranışlarına yönelik diğer spor dallarındaki seyircileri de içerisine alan kapsamlı araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

1. Alemdar K, Erdoğan İ. *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994: 77-8.
2. Garzan G. Spor Pazarlaması Açısından Futbol Kulüplerine Taraftar Olma Nedenleri ve Bir Uygulama. Yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009.
3. Leymann H. The Content and Development of Bullying at Work. *European Journal of Work Organizational Psychology*, 1996: 5; 165-184. Aktaran, İyem C. Bullying in Football Experiences of Turkish Professional Footballers. *Mediterranean Journal of Social Sciences* Mcser-Cemas-Sapienza University of Rome, 2013, 4 (4) : 480-8.
4. Olweus D. *The nature of school bullying. A cross-national perspective*, London and New York: Routledge, 1999: 7-27.
5. Moralı S, Acar M F. “Futbol’da Şiddetin Toplumbilimsel Boyutları”. *Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1998; 5 (1) : 22-6.
6. Acet M. Futbol Seyircisini Fanatik Ve Saldırgan Olmaya Yönelten Sosyal Faktörler. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2001.
7. Baş M. *Futbolda Taraftar ve Takım Özdeşleşmesi* 1. Baskı Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016:1-140.
8. Dever A. Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık: Kayseri İli Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kurumlar Sosyolojisi Bilim Dalı. Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.
9. Hacıyev İ. Futbol Fanatizmi ve Türk Televizyonlarında Futbol Programları İlişkisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Anabilim dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
10. Taşgın Ö. Fenerbahçe Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik Profili. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2000.
11. Doğan İ. Türk Futbolunda Potansiyel Ruhu ve Şiddet. İstanbul, *Düşünen Siyaset Dergisi*, 1999; 1 (2): 73-5.
12. Türk Dil Kurumu Futbolun Tanımı
(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c1e8b77b9b893.23181291) php Erişim Tarihi: 13.06.2018.

13. Murray S. *Football for Dummies*. UK, John Wiley and Sons Ltd. Publication, 2010:9.
14. Donuk B, Şenduran F. *Futbolun Anatomisi*. İstanbul, Ötüken Yayın Evi, 2006: 9.
15. Tercüman Büyük Futbol Ansiklopedisi, İstanbul, Kervan Matbaacılık, 1990: 5.
16. Talimciler A. *Türkiye’de futbol fanatizmi ve medya ilişkisi*. İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2014: 48.
17. Özdağ S, Duman S, Fişekçioğlu, İ B. Popüler kültür: futbol mu, “putbol” mu? *Türkiye kicksboks federasyonu spor bilimleri dergisi*, 2011, 4 (1): 309-16.
18. Karasüleymanoğlu A. *Yeni Boyutlarıyla Spor*. Akara, Engin Yayınlar, 1989:1-71.
19. İnal AN. *Futbolda Eğitim ve Öğretim*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 1998: 17-20.
20. Toker H. Helvacıoğlu E, Futbolun Sırrı. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 2000: 72.
21. Yöney PG. Kitlelerin Afyonu Futbolun Latin Amerika Edebiyatındaki Yankıları. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi, 2012.
22. Futbolun Kültürü Kültürün Futbolu (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/161151.asp>) Erişim Tarihi: 13.06.2018.
23. Kuper S. *Futbol sadece futbol değildir*. İstanbul, İthaki Yayınları 2014:199-49.
24. Reyhan S, Kadın Futbolcuların Oynadıkları Mevkilere Göre Karşılaştıkları Spor Sakatlıklarının İncelenmesi. *Uluslar Arası Spor Bilimleri Dergisi*, 2016: 12-3.
25. Albayrak V. Elazığ Spora Bağlı Taraftar Dernek Üyelerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2016.
26. Kıvanç Ü. *Kesin Ofsayt Televizyon Futbolu ve Futbol Medyası*. İstanbul, İletişim Yayınları 2001; 7 (3): 110-2.
27. Taşdelen V. *Futbol Tiyatrosu*. Eğitim, Özel Sayı, Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 2004; 5 (57): 302-7.
28. Boniface P. *Futbol ve Küreselleşme*. İstanbul: NTV Yayınları, 2007:1-196.
29. Bigsby CWE. *Popüler Kültür Politikaları*. (Çeviren: Serdar Öztürk), *Popüler Kültür ve İktidar*. Derleyen Nazife Güngör, Ankara Vadi Yayınları, 1999: 99-100.
30. Kaplan Y. *Bir Futbol Arkeolojisi ve Felsefesi*. Neo-Pagan Popüler Kültür Olarak Futbol, Eğitim, Özel Sayısı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 2004; 5 (57) : 299-300.
31. Köknel Ö. *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 2000; 20-4: 233-6-258.

32. Kayaoğlu AG. *Futbolda Şiddet ve Önlenmesi Sempozyumu*. Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi, 2003: 301.
33. Acet M. *Sporda Saldırganlık ve Şiddet*. İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2005: 43-173.
34. Talimciler A. *Sporda/futbolda Şiddet: Gerçekten Çözmek İstiyor Muyuz?* 2013. (<https://docplayer.biz.tr/2453633-1974-dicle-universitesi.html>) Erişim Tarihi: 14-11-2018.
35. Sert M. *Gol Atan Galip-Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, İstanbul, Bağlam yayınları, 2000: 132-3.
36. Özsoy S. *Sporda Şiddet ve Medya*. Eyigün S, Oral B, Günay R, Başaran S, Yıldız H, Efe R. Tüm yönleriyle sporda şiddet Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Basımevi. 2013: 81-90.
37. Üzütü F. Devlet, Belediyeler, Özel Sermaye Üçgenindeki Futbol Yönetiminde Tecimsel ve Siyasal İmaj Kaygıları- Bir Direniş Seçeneği Olarak Sivil Takımlara Özetlem”, *İç Takımdan Ayrı Düz Koşu*, Der: Tanıl Bora, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004: 126-8.
38. Bellos A. Futbol “*Brezilya Yaşam Tarzı*”, Çev: Özür Ç, İstanbul, Literatür Yayınları, 2003: 54-7.
39. Galeano E. *Gölgede ve Güneşte Futbol*, 2. Baskı, Çev: Önalp E, Kutlu MN. İstanbul, Can Yayınları, 1998; 27 (8): 103-203.
40. Futbol Savaşları/Yaşam/DW/20.11.2009. (<https://www.dw.com/tr/futbol-savaslari%C5%9Flar%C4%B1/a-4911715>) Erişim Tarihi: 22.06.2018.
41. 17 Eylül 1967 Kara Bir Gün: Kayserispor-Sivasspor Maçı 16.09.2017. (<https://kayserispor.org/17-eylul-1967-kara-bir-gunkayserispor-sivasspor-maci.html>) Erişim Tarihi: 22.06.2018.
42. Meclis Araştırmaları Komisyonu Raporu TBMM Mart 2011 (http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/denetim/spor/belgeler/ss733_spor_araskom.pdf.) Erişim Tarihi: 22.06.2018.
43. Kılıçgil E. *Sosyal Çevre-Spor İlişkisi*. Ankara, Bağırhan Yayınları, 1998: 22.
44. Voigt D. *Spor Sosyolojisi*, Çev. Atalay A. İstanbul, Alkım Yayınları, 1998: 208.
45. Aydın MB, Hatipoğlu D, ve Ceyhan Ç. Endüstriyel futbol çağında taraftarlık. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2008; (26): 289-316.
46. Aytaç KY. Taraftarların Spor Kulüplerindeki Lisanslı Ürün Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Satın Alma Tutumlarının İncelenmesi. Sağlık Bilimleri

- Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2009.
47. Dikici ST. Türkiye’de Taraftarın Siyasal ve Sosyal Profili: Beşiktaş JK ve Çarşı Grubu Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi. Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2008.
  48. Cengiz D. Futbolun ve Futbol Taraftarının Toplumsal Olaylara Etkisi. “Beşiktaş Taraftar Grubu: Çarşı” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2014.
  49. Emekdaş IE. Müşteri Sadakati Sağlanmasında “Taraftarlık” Olgusu Hızlı Tüketim Malları Sektörü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi 2011.
  50. Hunt KA, Bristol T, Bashaw R E. A conceptual approach to classifying sports fans. *Journal of Services Marketing*, 1999; 13 (6): 439-52.
  51. Türk Dil Kurumu Seyirci Tanımı.
(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.56ffb4d97fcac9.77268326) Erişim Tarihi: 24.06.2018.
  52. Demir B. Görsel Medya’nın Spordaki Şiddete Etkisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2009.
  53. Şanlı S. Futbol Müsabakalarında Olaylarda Yer Alan Seyircilerin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.
  54. Duyar D. Futbol Seyircisinde Saldırganlık Davranışlarının İncelenmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2011.
  55. Pulus A. Sporda şiddet ve saldırganlık. *Türkiye Üniversite Sporları Dergisi*, 2001; 1: 75-103.
  56. Kola N. Delikanlı taraftar ayağa kalksın. *Aksiyon Dergisi* 23-29 Aralık; 1995; 2 (55): 24-9.
  57. Wann DL, Melnick MJ. *Sports Fans: Psychology And Social Impact Of Spectators*. Newyork Roudge, 2001: 246.
  58. Thorne S, Bruner GC. An exploratory investigation of the characteristics of consumer fanaticism. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 2006, 9 (1): 51-7. Available

from(https://www.researchgate.net/publication/266225143_Consumer_Fanaticism_A_Typl) Erişim Tarihi : 25.06.2018.

59. Seregina A. Fanaticism-Its Development and Meanings in Consumers' Lives. Master's thesis, Finland: Aalto University, 2011: 9.
60. Erdoğan İ. Futbol ve Futbolu İnceleme Üzerine, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2008; 26 (1): 58- 42.
61. Canetti E. *Kitle ve İktidar* Çev. Gülşat A. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003: 18-308.
62. Kuruç Z, Bayar P, Arslan F. Türkiye’de futbol fanatikleri: Sosyal kimlik ve şiddet. Türkiye Futbol Adamları Derneği Ankara Şubesi ve Spor Toto Genel Müdürlüğü Futbol Müsabakalarında Terörün Nedenleri ve Önleme Yolları *Bilimsel Araştırma Yarışması*. Ankara, 2004.
63. Boralioglu G. *Futbolsuz alanda mahrumiyet pozisyonu* Takımdan Ayrı Düz Koşu. Der: T.Bora, 2. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 45-50.
64. Acet M. *Sporda Saldırganlık ve Şiddet*. İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2006: 1-173.
65. Riches D. *Şiddet olgusu, antropolojik açıdan şiddet*. Çev. Hattatoğlu D. 1.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989: 10-42.
66. Hatipoğlu D, Aydın, B. Bastır Ankaragücü: Kent, kimlik, endüstriyel futbol ve taraftarlık. Ankara, Epos Yayınları, 2007: 158-59.
67. Çelik O. Seyirci saldırganlığı ve polisin tutumu. *Polis Dergisi*, 2005; 45: 16-21.
68. Bjelajac S. The Social Structure of Football Fans in the City of Split. Kakanien Revisited, 2005: 1-8.
69. King A. Violent pasts: collective memory and football hooliganism. *The Sociological Review*, 2001; 49 (4): 568-86.
70. Stott C ve Reicher S. How conflict escalates: the inter-group dynamics of collective football crowd ‘violence’. *Sociology*, 1998; 32 (2): 353-77.
71. Acet M. *Futbolda şiddet ve önlenmesi sempozyumu*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi, 2003: 216-20.
72. Yavuz Saltık, “Türkiye’de Taraftarlık Anlayışı ve Futbolda Holiganizm”, 7.10. 2002. <http://www.sporline.com/haberprnt.php?id=27&s=sporoscop>, Aktaran: “Tribün Terörü ve Bir Yaşam Biçimi: Holiganizm”, 06.06.2018.
73. Arkonaç SA. *Sosyal Psikoloji*, İstanbul Alfa Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı 2005: 253-56.

74. Güney S. *Sosyal Psikoloji*, İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım, 2009: 181.
75. Stolley SK. *The Basic of Sociology*, USA, Greenwood Press, 2005: 82-3.
76. Abdurrezak AO. Futbolun Gizemli Dünyasının Sosyo-Kültür, Kimlik Ve Mitoloji Bağlamında Değerlendirilmesi: İki Kulüp Örneği, *Gazi Türkiyat, Bahar*, 2015; 16: 55-7.
77. Karaman K. "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, 21: 227-36.
78. Kandiyoti D. *Cariyeler, Bacular, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (Çev. A. Bora F, Sayılan Ş, Tekeli H, Tapınç FÖ.). İstanbul: Metis Yayınları, 1997: 212.
79. Canetti E. *Kitle ve İktidar*. 4. Basım, Çev: Aygen, G. Ayrıntı Yayınları, 2010: 15-29.
80. Atabek E. Türk Futbol Seyircisinin Yapısı, Futbola Kültürel Yaklaşımı, Futboldan Beklentileri ve Fanatizmin Etkisinin Değerlendirilmesi. Türk Futboluna Yapısal Bakış Sempozyumu, 1. Baskı, İstanbul, Haliç Üniversitesi, 8-9 Mayıs, 2006: 155-61.
81. Zelyurt MK. Türkiye'de Futbol Şiddetinin Sosyolojik Açından İncelenmesi ve Çözüm Önerileri. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011.
82. Bizim İçin Futbol Sadece Futbol Değildir. ([http://www.milatgazetesi.com/bizim-icin-futbol-sadece-futbol-olsun- makale,122427.html](http://www.milatgazetesi.com/bizim-icin-futbol-sadece-futbol-olsun-makale,122427.html)) Erişim Tarihi: 10.07.2018.
83. Beşkat M. Futbol Seyircilerinin Empatik Eğilimleri ile Sporda Saldırganlık ve Şiddet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi(Şanlıhüfra İli Örneği) Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, 2016.
84. Hornby N. *Futbol Ateşi*. İstanbul, Sel Yayıncılık, 2007: 81-2.
85. Toplumsal Şiddetin Asıl Nedeni. 25.10.2012. (<http://www.sacitaslan.com/toplumsal-siddetin-asil-nedeni-haberi-82793>) Erişim Tarihi: 25.07.2018.
86. Toplumsal Cinnet, Topluca Cinnet. Serap Duygulu. (<http://www.serapduygulu.com.tr/makaleler/yetiskin/toplumsal-cinnet-topluca-cinnet-1443561456.html>) Erişim Tarihi: 25.07.2017.

87. Smith PK, Brain P. Bullying in schools: lesson from two decades of research, *Aggressive Behavior*, 2000; 26: 1-9.
88. Cowie H, Jennifer D. *New Perspectives on Bullying*, UK, Open University Press Chapter-1, 2008.
89. Çelik VO, Demir EY. Sporcularda Zorbalığa Maruz Kalmanın Psikolojik Sonuçları. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 2016; 25 (2): 152-62.
90. Vanderbilt D, Augustyn M. *The Effects Of Bullying*, Pediatric And Child Health, Symposium Special Needs, Elsevier Ltd, 2010: 20-7.
91. Utkulu C, Tanrıku L, Demirel Hİ, Kuzucu M. Şiddet İçermeyen Eğitim, MEB Yaygın Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü Araştırma Raporu, Ankara, 2007.
92. Fried S, Fried P. *Bullies and Victims: Helping Your Child Survive The Schoolyard Battlefield*. New York: M. Evans and Company 1996:1-173.
93. Griffin RS, Gross, AM. Childhood bullying: Current findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 2004, 9: 379-400.
94. Coloroso B. *The Bully, The Bullied, and The Bystander*. USA, New York, NY: Harper Collins, 2003:1-232.
95. Buch R.D. *Teachers' Perspectives on Bullying: Understanding Educational Intervention*, Mankato, Minnesota State University, 2012: 6-7.
96. Liepe-Levinson K, Levinson M. A General Semantics Approach to School School-Aged Bullying. *A Review of General Semantics*, 200; 62 (1): 4.
97. Türkan Ş. Zorbalıkla Baş Etmeye Yönelik Akran Destek Programının Ortaokul 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkileri. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2013.
98. Marsh HW, Nagengast B, Morin AJ, Parada RH, Craven RG, Hamilton LR. Construct validity of the multidimensional structure of bullying and victimization: An application of exploratory structural equation modeling. *Journal of Educational Psychology*, 2011:103, 701-32.
99. Tanrıku İ. Siber Zorbalık Yapma Motivleri ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Kullanımlar ve Doyumlar Kuramını Test Etme. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2015.
100. Eroğlu Y. Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık / Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim

- Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2011.
101. Burnukara P, Uçanok Z. Okul Ortamı ve Sanal Ortamda Meydana Gelen Akran Zorbalığı Ne Ölçüde Örtüşüyor? *Türk Psikoloji Dergisi*, 2012; 27 (69): 81-96.
102. Faucher C, Jackson M, Cassidy W. Cyberbullying among University Students: Gendered Experiences, Impacts, and Perspectives *Education Research International* Volume 2014, Volume 2014, Article ID 698545, 10 pages <http://dx.doi.org/10.1155/2014/6985455>.
103. Kim J, Lee J, Jo S, Jung J, Kang J. Magazine reading experience and advertising engagement: A uses and gratifications perspective. *Journalism Mass Communication Quarterly*, 2015; 92: 179-98. Doi:10.1177/1077699014559914.
104. Tokunaga RS. Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 2010; 26: 277-87.
105. Blais J. Chatting, Befriending, And Bullying: Adolescent Internet Experiences And Associated Psychosocialoutcomes. Doctorate Thesis. Canada: Queen's University. [https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/1974/1413/1/Blais Julie J 200808 PhD.pdf](https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/1974/1413/1/Blais%20Julie%20J%20200808%20PhD.pdf). 22.09.2018.
106. Özçoban C. 21. Yüzyılda Ulusal Güvenliğin Sağlanmasında Siber İstihbaratın Rolü. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Harp Akademileri, 2014.
107. Kowalski RM, Limber SP, Agaston PW. *Cyber bullying: Bullying in digital age*, Second Edition Wiley-Blackwell Publication, Malden MA 02148-5020 USA, 2012: 2-56.
108. Tanrıkkulu T, Kınay H, Arıacak O. Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2012; 3 (1): 38-47.
109. Kocatürk M. Ortaokul Öğrencilerinde Akran Zorbalığı ile Siber Zorbalık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2014.
110. Manap A. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri ve Siber Zorbalık: Samsun İli Örneği. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2012.

111. Gencer H. Ortaokul Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık Davranışları ile İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2017.
112. Özer H. Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Tutum ve Duyarlılıklarının Drama Metoduyla İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016.
113. Kınay H. Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Duyarlılığının Riskli Davranış, Korumacı Davranış, Suça Maruziyet ve Tehlike Algısı ile İlişkisi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012.
114. Çiftçi H. Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Eğilimlerinin Facebook Tutumu ile İlişkisinin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı. Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2015.
115. DeLara EW. Why adolescents don't disclose incidents of bullying and harassment. *Journal of School Violence*, 2012; 11 (4): 288-305.
116. Cornell DG, Bandyopadhyay S. The Assessment of Bullying. In Jimerson, SR, Swearer SM, Espelage DL, (Eds.). *Handbook of Bullying in Schools: An international perspective*. New York, NY: Taylor & Francis, 2010: 265-275, (Aktaran) Kentel LJ. "Mean Mugging": Exploring Young Aboriginal Women's Experiences of Bullying in Team Sport. Degree of Master of Arts Faculty of Physical Education and Recreation University of Alberta, 2014: 3-5.
117. Connor DF. Over categorical aggression in referred children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 1998; 67 (1): 66-73.
118. Hawley PH, Stump KN, Ratliff J. Sidestepping the jingle fallacy: Bullying, aggression and the importance of knowing the difference. In Espelage, D L, S M. Swearer (Eds.). *Bullying in North American Schools*. USA, New York, NY: Taylor& Francis, 2011; (2): 101-15.
119. Byrne B. Bullies and victims in a school setting with reference to some Dublin schools. *The Irish Journal of Psychology*, 1994; 15 (4): 574-86.

120. Espelage DL, Swearer SM. *Bullying in North American Schools*. (2nd ed.). USA, New York, NY: Taylor & Francis, 2003: 1-182.
121. Mayberry ML, Espelage DL. Associations among empathy, social competence, reactive/proactive aggression subtypes. *Journal of Youth Adolescence*, 2007; 36: 787-98.
122. Kagıtçıbası Ç. *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul, Evrim Yayınevi, 2004.
123. Pişkin M. Okul zorbalığı: tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2002; 2 (2): 531–62.
124. Gür K, Küçük L. Ruh sağlığı sorunu: okullarda zorbalık, *Sted Dergisi*, 2010; 19 (2): 85-9.
125. Baldry AC. Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 2003; 27: 713–32.
126. O "Moore M, Kirkham C. Self-esteem and it"s relationship to bullying behaviour. *Aggressive Behavior*, 2001; 27: 269- 83.
127. Nelson DA, Crick NR. Rose-colored glasses: Examining the social information-processing of prosocial young adolescents, *Journal of Early Adolescence* 1999; 19: 17–38.
128. Karataş H, Öztürk C. Sosyal bilişsel teori ile zorbalığa yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2009; 2 (2): 61-74.
129. Koç Z. Lise Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Araştırmalar Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2006.
130. Vernon A. *Counseling Children and Adolescents (3rd ed)*. UK, Love Publishing Company, Denver; London, 2004.
131. Bayraktar F. Olumlu Ergen Gelişiminde Ebeveyn/Akran İlişkilerinin Önemi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2007; 14 (3) : 157-66.
132. Flouri E. Buchanan A. The role of mother involvement and father involvement in adolescent bullying behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 2003; 18: 634–44.
133. Nansel TR, Overpeck M, Pilla RS, Ruan WJ, Simons-Morton B, Scheidt P. Bullying Behaviors among US Youth: Prevalence and Association with Psychosocial Adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 2001; 285 (16): 2094-100.

134. Atalay A. Akran Zorbalığı Gösterme ve Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Cinsiyet, Yaş Sosyo ekonomik Düzey, Anne-Baba Tutumları, Arkadaş İlişkileri ve Benlik Saygısı ile İlişkisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2010.
135. Smokowski PR, Kopasz KH, Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies, *Children & Schools*, 2005; 27 (2):101-10.
136. Frisen A, Jonsson A, Persson C. Adolescents' perception of bullying: who is the victim? who is the bully? what can be done to stop bullying?, *Adolescence*, Winter 2007; 42 (168): 749-61.
137. Psikolojik Şiddet (Zorbalık) Hemen Sağlık, (<https://www.hemensaglik.com/makale/psikolojik-siddet-zorbalik>) Erişim Tarihi: 02.08.2018.
138. Garrett AG. *Bullying in American schools*. USA, Jefferson: Mc Farland company, Inc. Publisher, 2003.
139. Scheithauer H, Hayer T, Petermann F, Jugert G. Physical, verbal and relational forms of bullying among german students: Age, trends, gender differences and correlates. *Aggressive Behavior*, 2006; 32: 261-75.
140. Smith P K, Shu S. What Good school can do about bullying: findings from a survey in English schools after a decade of research and action. *Childhood*, 2000; 7 (2): 93-212.
141. Lösel F, Bliesener T, Smith PK, Morita J, Junger-Tas D, Olweus R, Catalano ve P. Slee (eds) *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective*. London: Routledge, 1999.
142. Pellegrini AD, Long JD. A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology*, 2002; 20 (2): 259-80.
143. Mynard H, Joseph S. Development of the multidimensional peer-victimization scale. *Aggressive Behavior*, 2000; 26 (2): 169-78.
144. Sourander A, Helstela L, Helenius H, Piha J. Persistence of bullying from childhood to adolescence—a longitudinal 8-year follow-up study. *Child Abuse and Neglect*, 2000; 24: 873-81.

145. Stevens V, De Bourdeaudhuij I, Van Oost P. Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school. *Journal of Youth and Adolescence*, 2002; 31 (6): 419-28.
146. Hanish LD, Guerra NG, Children who get victimized at school: What is known? What can be done? *Professional School Counseling*, 2000; 4 (2):113-19.
147. Monks CP, Smith PK, Swettenham J. Psychological correlates of peer victimization in preschool: Social cognitive skills, executive function and attachment profiles. *Aggressive Behavior*, 2005; 31: 571-58.
148. Demaray MK, Malecki CK. Perceptions of the frequency and importance of social support by students classified as victims, bullies and bully/victims in an urban middle school. *School Psychology Review*, 2003; 32 (3): 471-90.
149. Furlong MJ, Soliz AC, Simental JM, Greif JL. Bullying and abuse on school campuses. *Encyclopedia of Applied Psychology*, 2004; 1: 295-301.
150. Dake JA, Price JH, Telljohann SK. The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health*, 2003; 73 (5): 173-80.
151. Nishina A, Juvonen J. Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 2005; 76 (2): 435-50.
152. Dewey GC. *School Violence: Fears Versus Facts*. USA, New York: Routledge, 2006.
153. Murray HR, Skrzypiec G, Slee P. Effective and Ineffective Coping With Bullying Strategies as Assessed by Informed Professionals and Their Use by Victimized Students. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 2012; 22 (1): 122-38.
154. Mellor A. Bullying: The Scottish experience. *Irish Journal of Psychology*, 1997; 18 (2): 35-137.
155. Baldry AC. The impact of direct and indirect bullying on the mental and physical health of Italian youngsters. *Aggressive Behavior*, 2004; 30: 343-55.
156. Fekkes M, Pijpers FIM, Verloove-Vanhorick SP. Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research Theory ve Practice*, 2005; 20 (1): 81-91.
157. Kepenekçi Y, Çinkır G. Bullying among Turkish high school students *Children Abuse & Neglect*, 2006; 30: 193-204.
158. Kapçı EG. İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa uğrama türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2004; 37 (1): 1-13.

159. Dölek N. Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Önleyici Bir Program Modeli. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2002.
160. Uludağlı NP, Uçanok Z. Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Başarıları ile Sosyometrik Statüye Göre Zorba-Mağdur Davranışı Türleri, *Türk Psikoloji Dergisi*, 2005; 20 (56): 77–92.
161. Yurtal F. *İlköğretim Okullarında Zorbalığın İncelenmesi*. I. Şiddet ve Okul Sempozyumu, MEB ve Unicef İşbirliği, İstanbul, 2006.
162. Atik G. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Davranışını Yordamada, Denetim Odağı, Benlik Saygısı, Aile Stili, Yalnızlık ve Akademik Başarının Rolü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü. Yüksek lisans tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2006.
163. Totan T. Ergenlerde Zorbalığın Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008.
164. Bozkurt S, Akbıyık A, Yüzük S, Beşer N, Sağkal T. Bir yatılı bölge okulunda akran istismarı ve farkındalık eğitiminin etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2011; 14 (4): 1-9.
165. Alikashifoğlu M, Erginöz E, Ercan O, Uysal Ö, Kaymak D. Bullying behaviours and psychological health: results from a cross-sectional survey among high school students in İstanbul, Turkey. *European Journal of Pediatrics*, 2007; 166: 1253-60.
166. Pekel N. Akran Zorbalığı Grupları Arasında Sosyometrik Statü, Yalnızlık ve Akademik Başarı Durumlarının İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.
167. Aşıcı H, Aslan S. The analysis of relationship between school bullying and self-concept clarity in adolescents. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2010; 2 (2): 467-85.
168. Karaman-Kepenekçi Y, Çinkır G. Bullying among Turkish high school students *Children Abuse ve Neglect*, 2006; 30 (2): 193-204.
169. Özen D. *Akran zorbalığına uğramanın olası yordayıcıları ve cinsiyet ile yaşa bağlı değişimleri*. I. Şiddet ve Okul Sempozyumu, MEB ve Unicef İşbirliği, İstanbul 2006.

170. Genç G, Aksu MB. Genel lise öğrencilerinin zorba-mağdur davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2010; 30 (2): 413-48.
171. Yöndem ZD, Totan T. “Ergenlerde zorbalık ve stresle başetme”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2008; 3 (35): 28-37.
172. Fraenkel JR, Wallen NE, Hyun H. *How to design and evaluate research in education* (8th ed.).USA, New York: McGraw-Hill, 2012: 185.
173. Büyüköztürk Ş, Çakmak EK, Akgün ÖE, Karadeniz Ş, Demirel F. *Bilimsel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2010: 366.
174. Cohen J. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. 2nd ed. illis dale, New Jersey: L. 1988.
175. Faul F, Erdfelder E, Lang A. G, Buchner A. G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior research methods* 2007, 39 (2): 175-91.
176. Çokluk Ö, Şekercioglu G, Büyüköztürk Ş. *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2010.
177. Field A. *Discovering statistics using SPSS (2nd ed.)*. London: Sage, 2005.
178. Gable RK. *Instrument development in the affective domain*. Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing, 1986.
179. Büyüköztürk Ş. *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (11. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2011.
180. Kline P. *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge, 1994.
181. Büyüköztürk Ş. *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2010: 31-2.
182. Pallant J. *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows* (4th Ed.). Berkshire: Open University Press, 2011.
183. Tabachnick BG, Fidell LS. *Using Multivariate Statistics* (5th ed.). New York: Allyn and Bacon, 2007.
184. Brown TA. *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York & London: The Guilford Press, 2006.

185. Hu L, Bentler PM. Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multi disciplinary Journal*, 1999; 6 (1): 1-55.
186. Schumacker RE, Lomax RG. *A beginner's guide to structural equation modeling* (3rd Ed.). New York: Routledge, 2010.
187. Şimşek ÖF. *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları, 2007.
188. Kline RB. *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press, 2011.
189. Kalaycı Ş. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayıncılık, 2006.
190. Gökler R. İlköğretim Öğrencilerinde Akran Zorbalığının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2007.
191. Genç G. Genel Liselerde Akran Zorbalığı ve Yönetimi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, 2007.
192. Ergün D. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Ortaöğretim 6. , 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Akran Zorbalığı Yaygınlığı Ve Risk Faktörlerinin Belirlenmesi. Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
193. Lee E. The relationship of aggression and bullying to social preference: differences in gender and types of aggression. *International Journal of Behavioral Development*, 2009; 33 (4): 323-30.
194. Doğan B, Moralı S. "Futbolda Seyirci Taşkınılıkları ve Bunun Altında Yatan Psikososyal Nedenler", *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1999; 6 :12-15.
195. Acet M. Futbol Seyircisinin Sosyokültürel Yapısının Şiddet Eylemine Etkisi Voleybol ve Basketbol Seyircileri ile Karşılaştırılması. Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1997.

196. Çağlayan HS, Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik Kültürel Yapısının Şiddet Eğilimindeki Rolü: Konyaspor Örneği, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2003.
197. Gümüştül O. Futbol Seyircilerinde Saldırganlık, Şiddet ve Holiganizme Yönelik Davranışların Önlenmesinde Serbest Zaman Etkinliklerine Katılım Etkisinin İncelenmesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, 2016.
198. Roversi A *Football Violence in Italy*, Int. Rev. For. Sac. of Sport, 1991; 26: 4.
199. Ekşi H, Yaman E. *Çocuk ve ergende şiddet*. İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2010.
200. Marsh P, Fox K, Carnibella G, Mc Cann J, Marsh J. (Football violence and hooliganism in europe. The Amsterdam Group, 1996. www.sirc.org/publik/football/violence. Erişim Tarihi 11.11.2018.
201. Bozdemir M. Futbol Fanatizminin Sosyolojik Açıdan Tahlili. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1998.
202. Şahin HM. *Sporda şiddet ve saldırganlık*, Ankara, Nobel Basımevi, 2003: 104-5.
203. Karagözoğlu C, Ay SM. Futbol seyircisinde saldırganlık eğilimleri, (İstanbul örneği), *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1999; 6 (3): 27-31.
204. Stevens V, Van Oost P. *Bullying At School An Action Programme* Ghent Üniversty, 1994.
205. Olweus D. *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell, 1993.
206. Crick NR, Rose AJ. Toward a gender-balanced approach to the study of social-emotional development: A look at relational aggression. In P.H.Miller ve E.K. Scholnick (eds.). *Toward a feminist developmental psychology*. New York: Routledge, 2001.
207. Craig WM, Pepler D. Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization. *Canadian Journal of Psychiatry*, 2003; 48: 577-82.
208. Craig WM. The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personal and Individual Differences*, 1998; 24 (1): 123-30.
209. Batsche GM, Knoff HM. Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the schools. *School Psychology Review*, 1994; 23 (2): 165-74.

210. Spiel C, Atria M. *Tackling Violence in Schools: A Report from Austria*. Presented at the EC Connect Project UK-001 (Tackling Violence in Schools on a European-wide Basis) European Conference, Goldsmiths' College, London, April 6th – 8th, 2001.
211. Ybarra M, Mitchell K. Prevalence and frequency of internet harassment instigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 2007; 41: 189-95.
212. Cassidy W, Jackson M, Brown KN. Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International*, 2009; 30 (4): 383-402.
213. Vandebosch H, Van Cleemput K. Cyberbullying among youngsters: *Profiles of bullies and victims*. *New Media & Society*, 2009: 11- 8.
214. Walrave M, Heirman W. Cyberbullying: Predicting victimisation and perpetration. *Children & Society*, 2011; 25: 59-72. doi:10.1111/j.1099-0860.2009.00260.x.
215. Slonje R, Smith PK, Frisen A. Processes of cyberbullying, and feelings of remorse by bullies: A pilot study. *European Journal of Developmental Psychology*, 2012; 9: 244-259. doi:10.1080/17405629.2011.643670.
216. Patchin JW, Hinduja S. Cyberbullying: An update and synthesis of the research. In J W, Patchin, S. Hinduja (Eds.), *Cyberbullying prevention and response: Expert perspectives* New York, NY: Routledge, 2012; 1: 13-35.
217. Mishna F, Khoury-Kassabri M, Gadalla T, Daciuk J. Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully–victims. *Children and Youth Services Review*, 2012; 34: 63-70.
218. Kuru E, Var L. Futbol Seyircilerinin Spor Alanlarındaki Saldırganlık Davranışları Hakkında Betimsel Bir Çalışma (Kırşehir İli Örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009; 10 (2): 141-53.
219. Türksoy A, Çiçek M, Bayansalduz M. Üç Büyük Kulüp Futbol Taraftarının Sosyal Kimlikleri Ve Şiddete Bakış Açılıarı. *İ.Ü. Spor Bilimleri Dergisi*, 2003; 11 (3): 94-9.
220. Bahadır Z. Futbol Seyircisinin Sosyo-Kültürel Yapısının Şiddet Eylemine Etkisi. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, 2006.

221. Pişkin M. Okulda Akran Zorbalığı. Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü “Okullarda Şiddet” Paneli. Ankara, 2005.
222. Walker JR. Negative Peer Influence and Low Levels of Parental Involvement Variables Affecting Anger Leading to Violent Behavior in Adolescent Minority Males. Doctorate Thesis, London: Regent University, 2005.
223. Sipahi TH. İzmir İli Bornova İlçesinde İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinde Akran Zorbalığı, Etkileyen ve Eşlik Eden Faktörler. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Doktora tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2008.
224. Satan A. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Zorba Davranış Eğilimlerinin Okul Türü ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler İle İlişkisi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006.
225. Barboza GE, Schiamberg LB, Oehmke J, Korzeniewski SJ, Post LA, Heraux CG. Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: an ecological perspective. *Youth Adolescent*, 2009; 38 (1): 101-121.
226. Hiloğlu S, Cenksen ÖF. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Zorbalığı Yordamada Sosyal Beceri ve Yaşam Doyumunun Rolü *Elementary Education Online*, 2010; 9 (3): 1159-173. [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr> Erişim tarihi: 17.09.2018.
227. Salmivalli C, Lagerspetz K, Björkqvist K, Österman K, Kaukiainen A. Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 1996; 22: 1-1.
228. İrfaner S. Öğrenciler Arasında Gerçekleşen Zorbalık Eylemleri ve Zorbalık Konusunda Öğrencilerin, Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Tutum ve Görüşleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2009.
229. Walsh JM. Teachers perceptions concerning bullying and victimization. 2005; 66/03: 955.
230. Çetinkaya B. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Siber Zorbalığın Yaygınlığı. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.
231. Akca EB, Sayımer İ, Ergül S. Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları ve Siber Zorbalık Deneyimleri: Ankara Örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 2015; 5 (10): 71-86.

232. Elmas B. Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Algı Düzeylerinin İncelenmesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, İnternet ve Bilişim Teknolojileri Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2016.
233. Süslü DP. Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyetin Benlik Saygısı Anne Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Maltepe Üniversitesi, 2016.
234. Yelci H. Ortaokul Öğrencilerinde Siber Zorbalık ile Saldırganlık İlişkisinin İncelenmesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2018.
235. İğdeli F. Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet Ve Siber Zorbalık Duyarlılıklarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
236. Erdur BÖ. Cyberbullying and its correlations to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 2010; 12 (1): 109-25.
237. Akbulut Y. Erişti B. Cyberbullying and victimization among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 2011; 27 (7): 1155-1170.
238. Balkıs M, Duru E, Buluş M. Şiddete yönelik tutumların özyeterlilik, medya, şiddete yönelik inanç, arkadaş grubu ve okula bağlılık duygusu ile ilişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 2005; 6 (2): 81-97.
239. Baş M. Futbolda Taraftar Ve Takım Özdeşleşmesi (Trabzonspor Örneği). Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008.
240. Bayram A. Futbol Seyircilerinin Taraftarlık Ve Şiddet İfadelerine Yaklaşımlarının İncelenmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011.
241. Gültekin O, Doğan M, Doğan A, Eylen B. *Futbol sahalarında şiddet ve emniyet güçlerinin tutumu üzerine bir araştırma*. 21. Yüzyılda Polisin Eğitimi Sempozyumu 25-27 Ekim. Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000: 749-54.

242. Kurtiç N. Futbol Seyircisini Saldırganlığa İten Psiko-Sosyal Nedenler (Sakarya İli Örneği). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2006.
243. Football Violence in Europe. <http://www.sirc.org/publik/fvtheory.html>
Erişim Tarihi: 19.09.2018.
244. Eşkisu M. Liseli Öğrencilerin Zorbalık Düzeyleri ile Aile İşlevleri ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009.
245. Bayraktar F. Ergenlerin Zorba ve Kurban Davranışlarında Birey, Aile, Akran ve Okula İlişkin Özelliklerin Rolü: Bütüncül Bir Model Önerisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2009.
246. Çakıcı S. Alt ve Üst Sosyoekonomik Düzeydeki Ailelerin Aile İşlevlerinin, Anne-Çocuk İlişkilerinin ve Aile İşlevlerinin Anne-Çocuk İlişkilerine Etkisinin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2006.
247. İnan A. İlköğretim II. Kademe ve Ortaöğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2010.
248. Sarak Ö. Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalık. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi, 2012.
249. Serin H. Ergenlerde Siber Zorbalık/ Siber Mağduriyet Yaşantıları ve Bu Davranışlara İlişkin Öğretmen Ve Eğitim Yöneticilerinin Görüşleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012.
250. Tanrıku, T. Siber Zorbalıkla İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi ve Gerçeklik Terapisi Yönelimli Bir Müdahale Programının Siber Zorbaca Davranışlar Üzerindeki Etkisi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013.
251. Yıldız M, Fişekçioğlu İB, Çağlayan HS, Tekin M, Şirin EF, Akyüz M. Futbol seyircisinin sosyoekonomik yapısının şiddete etkisi (Karamanspor örneği). *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007; 9 (2): 145-57.

252. Erdem R, Ulu D. Futbol takımı taraftarlığının hastane çalışanları üzerine etkisi, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 2004; 1: 1.
253. Erşan EE, Doğan O, Doğan S. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Sosyo-Demografik Açıdan Değerlendirilmesi, 2009; 31 (3): 231-38.
254. Olweus D. Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 1995, 4: 196-200.
255. Çakır-Balta Ö, Horzum MB. “Web Tabanlı Öğretim Ortamındaki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2008; 41 (1): 187-205.
256. Gençer SL. Ortaöğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Durumlarının İnternet Kullanım Profilleri ve Demografik Özelliklere Göre Farklılıklarının İncelenmesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Teknolojileri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
257. Türkoğlu S. Ergenlerin Problemlı İnternet Kullanımları ile Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.
258. Kızmaz Z. Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları üzerin sosyolojik bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006; 16 (2): 247-67.
259. Çetin E. Çocuk ve Gençlerin Televizyonda Maç İzleme Alışkanlıklarının Spordaki Şiddet Eylemlerine Etkileri, 2015: 828-40 *International Journal of Science Culture and Sport* (IntJSCS) 828-40 Copyright©Int JSCS (www.iscsjournal.com) Erişim Tarihi: 13.11.2018.
260. Wakefield KL, Sloan HJ. “The Effects of Team Loyalty and Selected Stadium Factors on Spectator Attendance”, *Journal of Sport Management*, 1995; 9 (2): 153-72.
261. Şeker M, Gölcü A. “Futbolun Televizyonda Yeniden Üretimi” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2008; 26: 115-34.
262. Merçil İ, Akyol F. “Türk futbol taraftarlarının kulüpleriyle ahlaki ve duygusal özdeşleşmeleri”, Galatasaray Üniversitesi, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi ve Centre International d’Etudes du Sport, Adalet, *Etik ve Spor Semineri*, İstanbul, 16 Nisan 2004.

263. Turgut M. Fenerbahçe Spor kulübü Örgütlü Taraftarlarının Taraftarlık Anlayışları Üzerine Bir Araştırma. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2006.
264. Aycan A, Polat E, Uçan Y. Takım Özdeşleşme Düzeyi İle Profesyonel Futbol Müsabakalarına Seyirci Olarak Katılım Kararını Etkileyen Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi *Sportmetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2009; 11 (4): 169-74.
265. Koçer M. Futbol derneklerine üye olan taraftarların şiddet ve holiganizm eğilimlerinin belirlenmesi: kayseri örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012; 1 (32): 111-35.
266. Öcalan M. Sporda Fanatizm: Futbol Seyircileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elazığ Örneği), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2003.
267. Var L. Futbol Seyircilerinin Spor alanlarındaki Saldırganlık Davranışları Hakkında Betimsel Bir Çalışma (Kırşehir İli Örneği). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008.
268. Mann L. The baiting crowd in episodes of threatened suicide. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981; 41 (4): 703-9.
269. Wann DL. A preliminary investigation of the relationship between alcohol use and sport fandom. *Social Behavior and Personality*, 1998; 26 (3): 287-90.
270. Taylor Ian Hillsborough, 15 Nisan 1989 “*Gelenekle Modernleşme Arasında İngiliz Futbolu*”, (iç) Futbol ve Kültürü, Der: R. Horak, W. Reiter, T.Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993: 57-72.
271. Fişekçioğlu İB, Özdağ S, Dumar S, Atalay A. Futbolda şiddete karşı yasal tedbirler. *Türkiye Kickboks Federasyonu Spor Bilimleri Dergisi*, 2010; 3 (2): 12-27.
272. Ramazanoğlu F, Çoban B. Futbol Seyircilerinin Saldırganlık Davranışları ve Önlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005; 15 (1): 34-63.
273. Talimciler A. Sosyolojik açıdan futbol fanatizmi. *Ege üniversitesi sosyoloji dergisi*, 2006; 15: 91-104.
274. Tiryaki S. Spor Yapan Bireylerin Saldırganlık Düzeylerinin Belirlenmesi:(Takım ve Bireysel Sporlar Açısından Bir İnceleme). Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden

- Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi,1996.
275. Henson B, Reyns BW, Fisher BS. Security in the 21st century: Examining the link between online social network activity, privacy, and interpersonal victimization. *Criminal Justice Review*, 2011; 36 (3): 253–68. doi:10.1177/0734016811399421.
276. Lin LY, Sidani JE, Shensa A, Radovic A, Miller E, Colditz JB, Primack BA. Association between social media use and depression among U.S. young adults. *Depression and Anxiety*, 2016; 33(4): 323–31. doi:10.1002/da.22466.
277. Türkiye İnternet Kullanım ve Sosyal Medya İstatistikleri [https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/\(www.com\)](https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/(www.com)) 11-12-2018.
278. Gençlik ve Spor Bakanlığı Sosyal Medya Araştırması <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3816/genclik-ve-spor-bakanligi-turkiyenin-en-kapsamli-sosyal-medya-arastirmasini-yapti.aspx> 11.12.2018.
279. Lenhart A. Cyberbullying and online teens. Pew Internet & American Life Project. 27.06.2007, <http://www.pewinternet.org> /27/06/2007/ cyberbullying/ 13.09.2018.
280. Tham A, Croy, G, Mair J. Social Media in Destination Choice: Dinstinctive Electronic Word-Of-Mouth Dimensions, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 2013; 30: 144-55.
281. Babacan ME. Gençliğin Sosyal Medya Kullanım Pratikleri ve Sosyal Sermaye İlişkisi *T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2015; 3 (2): 37-65.

EKLER

EK 1. Özgeçmiş

1975 yılında Mersin ili, Tarsus ilçesine bağlı Kadelli Köyünde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Tarsus'ta tamamladıktan sonra 1997 yılında Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2001 yılında Ankara Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünde Spor Uzmanı olarak göreve başladı. 2002 yılında Osmaniye ilinde Beden Eğitimi Öğretmeni olarak görevine devam etti. 2009 yılı Sonbahar döneminde Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2010 yılında Adıyaman Gölbaşı Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne atandı. Halen aynı kurumda Beden Eğitimi Öğretmeni olarak çalışmaktadır. 2012 yılı Bahar döneminde Gazi Üniversitesi'nde Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Evli ve üç çocuk babasıdır.

EK 2. Kişisel Bilgi Formu

1. Yaşınız:

2. Cinsiyetiniz: 1) Erkek 2) Kız

3. Eğitim Durumunuz: 1) İlköğretim 2) Ortaöğretim 3) yükseköğretim

4. Mesleğiniz: 1) İşçi 2) Memur 3) Serbest Meslek 4) Emekli 5) Çalışmıyor

5. Gelir Düzeyi: Gelirim yok( ) 500- 999 TL ( ) 1000- 1499 TL ( )

1500- 1999 TL( ) 2000 ve üstü ( )

6. Medeni Hali: 1)Bekar 2) Evli

7. Maçları nereden Takip edersiniz? 1) Stadyum 2) TV 3) İnternet 4)Hepsi

8. Maçları İzleme Sıklığınız:1) Düzenli Olarak 2) Sık sık 3) Ara sıra 4) Nadiren

9. Maçları nasıl izlersiniz?

1) Oturarak 2) Ayakta 3) Bazen oturarak bazen ayakta

10. Deplasman Maçlarına gider misiniz?

1) Her zaman 2) Sık sık 3) Bazen 4) Hiç gitmem

11. Bir Taraftar Derneğine Üye misiniz? 1) Evet. 2) Hayır.

12. Sosyal medya hesabınız var mı? (WhatsApp, Facebook, Twitter, İnstagram, v.b)

1) Evet 2) Hayır

13. Sosyal medya hesabınızı en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?

1) Eğlence 2) Mesajlaşma 3) Sesli ve Görüntülü Paylaşım 4) Hiçbiri

14. Sosyal medya hesabınızı en çok hangi cihaz ile kullanıyorsunuz?

1)Akıllı telefon 2) tablet ve bilgisayar 3)Diğer

EK 3. Spor Seyircisinin Sözel ve Fiziksel Zorbalık Davranışları Ölçeği

Bu ölçek spor seyircilerinin sözel ve fiziksel zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacı ile hazırlanmıştır. Her ifadeyi okuduktan sonra NE SIKLIKTA yaptığınızı liste üzerindeki sayıların üzerine (X) işareti koyarak işaretleyiniz.

Not: Anket formuna isminizi yazmayınız. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Yasin KARACA

ASLA YAPMAM 1 2 3 4 5 HER ZAMAN YAPARIM

1- Benden yaşça küçük olan rakip takım seyircisi ile alay ederim.	1	2	3	4	5
2- Rakip takım seyircisi ile dalga geçerim.	1	2	3	4	5
3-. Rakip takımın seyircisine kötü isim takarım.	1	2	3	4	5
4- Küçük ve zayıf olan rakip takım seyircisini kızdırırım.	1	2	3	4	5
5- Rakip takımın seyircisine küçük düşürücü tezahürat yaparım.	1	2	3	4	5
6- Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircisini aşağılarım.	1	2	3	4	5
7- Takımım yendiği zaman rakip takımın seyircileri ile alay ederim.	1	2	3	4	5
8- Güç kullanarak sorunları daha kolay çözebilirim.	1	2	3	4	5
9- Rakip takımın seyircisinin en küçük hareketinde bile ona vurmaktan çekinmem.	1	2	3	4	5
10- Yenilgi sonrası takımımla alay edilirse kavga ederim.	1	2	3	4	5
11- Sevmediğim bir hareket yaptığında rakip takımın seyircisi ile kavga ederim.	1	2	3	4	5
12- Rakip takımın seyircisi beni kızdırırsa ona vurmak isterim.	1	2	3	4	5
13- Kargaşa ortamında rakip takımın seyircisine şiddet uygularım.	1	2	3	4	5
14- Takımım yenildiği zaman etrafımdaki eşyalara zarar veririm.	1	2	3	4	5
15. Lütfen bu kısmı cevaplamayınız.	1	2	3	4	5

EK 4. Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği

Bu ölçek spor seyircilerinin siber zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacı ile hazırlanmıştır. Her ifadeyi okuduktan sonra Facebook, Twitter, Youtube, İnstagram v.b. sosyal medya siteleri üzerinden NE SIKLITKTA yaptığınızı liste üzerindeki sayıların üzerine (X) işareti koyarak işaretleyiniz.

Not: Anket formuna isminizi yazmayınız. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Yasin KARACA

ASLA YAPMAM 1 2 3 4 5 HER ZAMAN YAPARIM

	1	2	3	4	5
1- Rakip takımın seyircilerine hakaret içeren mesajlar paylaşıyorum.					
2- Rakip takımın simgelerini (atkı, forma, bayrak vs.) aşağılayıcı videolar yayınlıyorum.					
3- Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek fotoğraflar yayınlıyorum					
4- Rakip takımın yönetici, oyuncu ve seyircilerini küçük düşürücü paylaşımlar yaparım.					
5- Rakip takımın seyircilerini tehdit içerikli mesajlar gönderirim.					
6- Rakip takımın seyircisine cep telefonundan rahatsız edici mesajlar gönderirim					
7- Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek haberler yayarım.					
8- lütfen bu kısmı cevaplamayınız					

EK 5. Etik Kurul Onayı

T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU (Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu)			
Oturum Tarihi	Oturum Sayısı	Karar Sayısı	
08.01.2019	1	2019/01-4	
<p>Karar No: 2019/1-4 Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu 08.01.2019 tarihinde Tıp Fakültesi Etik Kurul Salonunda toplandı. İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dr. Öğr. Üy. Yahya DOĞAR'ın, sorumlu araştırmacı olduğu; Milli Eğitim Bakanlığı Doktora öğrencisi Yasin KARACA'nın yardımcı araştırmacı olduğu; “Futbol Seyircilerinin Zorbalık Davranışlarının İncelenmesi ” başlıklı çalışması Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi açısından uygun olup-olmadığı hususundaki başvurusuna ilişkin raportör raporu görüşüldü. Çalışma Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi açısından değerlendirildiğinde; çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna; oy birliği ile karar verilmiştir.</p>			
Prof. Dr. Osman CELBİŞ Etik Kurul Başkanı			
Prof. Dr. Kadir ERTEM Etik Kurul Başkan Yrd.		Prof. Dr. Gülsen GÜNEŞ Etik Kurul Üyesi	
Prof. Dr. Cemşit KARAKURT Etik Kurul Üyesi		Prof. Dr. Yüksel SEÇKİN Etik Kurul Üyesi	
Prof. Dr. Sermin TİMUR TASHAN Etik Kurul Üyesi		Prof. Dr. Barış OTLU Etik Kurul Üyesi	